

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2012, Sayı 42

YAYIN SAHİBİ
Ömer Engin LÜTEM

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Aslan Yavuz ŞİR

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü, Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Tarihçi)
Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi)	Dr. Bilal ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
	Pulat TACAR (E. Büyükelçi)

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)	Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Edward ERICKSON (Tarihçi)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)

EDİTÖR
Ömer Engin LÜTEM

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

Yayın İdare Merkezi
2447. Sok. Çınar Sitesi 3. Blok No:32/61
Ümit Mah. Yenimahalle/Ankara
Tel: 0 (312) 438 50 23
www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 21 Eylül 2012

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni
Ruhi ALAGÖZ

Baskı:
Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 2 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24
Faks: 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 25 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Editörün Notu	5
<i>(Editorial Note)</i>	
MAKALELER	7
<i>(ARTICLES)</i>	
Olaylar ve Yorumlar	7
<i>(Facts and Comments)</i>	
Ömer E. LÜTEM	
Mıgırdiç Portukalyan ve “Armenia” Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İllımlığa)	47
<i>Mkrtich Portukalian and the “Armenia” Journal (From Terrorism To Skeptical Modesty)</i>	
Prof. Dr. Jean-Louis MATTEI	
Fransa’da Yeni Yönetim ve Türkiye ile İlişkiler.....	77
<i>(New Government in France and Relations With Turkey)</i>	
Dr. Deniz ALTINBAŞ	
Cinayetin Cezasız Kalması: Soghomon Tehlirian, ASALA ve Adalet Komandoları, 1921–1984.....	125
<i>(Getting Away With Murder: Soghomon Tehlirian, ASALA and the Justice Commandos, 1921-1984)</i>	
Christopher GUNN	
KİTAP TAHLİLİ	147
<i>(BOOK REVIEWS)</i>	
Hasan KARAYİĞİT:	
Soykırım Yapan Kim: Türkler mi? Ermeniler mi?.....	147
<i>(İngilizcesi gelecek)</i>	
Damla ZEYTUNOĞLU	
Simon PAYASLIAN:	
The History of Armenia	151
<i>(Ermenistan Tarihi)</i>	
Tuna SAYLAN	
YAZIM KURALLARI	155
<i>(STYLE SHEET)</i>	

Dergimizin geleneksel olarak ilk yazısı olan **Olaylar ve Yorumlar** üç aylık bir dönemde (Haziran, Temmuz, Ağustos 2012) Türkiye Ermenistan ilişkilerinde olan başlıca gelişmeleri, ayrıca Fransa ve ABD'nin Ermeni sorunu konusundaki tutumlarını ve son olarak da özellikle Ermenistan için çok önemli bir konuyu, Ermenistan ve Rusya ilişkilerini ele almaktadır.

Prof. Dr. Jean-Louis Mattei tarafından Türkçe olarak kaleme **Mıgırdiç Portukalyan ve "Armenia" Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İmanlığa)** başlıklı yazısında Ermeni devrimci hareketinin önemli isimlerinden biri olmasına rağmen özellikle faaliyet ve çalışmaları hakkında yeterli bilgi bulunmayan Portukalyan'ın kişiliği araştırılmaya çalışılmakta ve adı geçenin yayınlamış olduğu "Armenia" Dergisi incelenmektedir.

Dr. Deniz Altınbaş Fransa'da **Yeni Yönetim ve Türkiye ile İlişkiler** başlıklı yazısında Fransa'da geçen aylarda yapılan Başkanlık ve Parlamento seçimlerine değinilmekte Başkan François Hollande'ın döneminde de Fransa-Türkiye ilişkileri açısından kökten değişiklikler beklenmemesi gerektiği, zira adı geçenin de bazı koşullar ileri sürmek suretiyle, selefi Sarkozy gibi, Türkiye'nin AVRUPA Birliği üyeliğine karşı çıktığı belirtilmektedir. Diğer yandan Başkan Hollande ve partisi Sosyalistlerin yıllardan beri Ermeni Diasporasının bir tür sözcülüğünü yaptığı Ermeni taleplerini AB sorunu haline getirmeye ve gündemde tutmaya çalıştığı belirtmekle ancak Avrupa Birliği ve Fransa'nın içinde bulunduğu ekonomik sorunlar karşısında, Türkiye ile ilişkiler veya Ermeni sorunu gibi konuların gündemde ilk sıralarda yer alamayacağı belirtilmektedir.

Christopher Gunn, **Cinayetin Cezasız Kalması: Soghomon Tehlirian. ASALA ve Adalet Komandoları** başlığını taşıyan yazısında Talat Paşa'nın katili Soghoman Tehlirian'ın Berlin'de yapılan mahkemesi sonucunda beraat etmesinin Ermeni Diasporası içinde bir şiddet kültürü oluşmasına yol açtığını, bu kültürün 1973 yılından itibaren yabancı ülkelerde görevli Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni terörünün ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtmektedir. Yazar ayrıca Tehlirian'ın beraat kararından Ermenilerin şiddet kullanmasının haklı göstermek için yararlandığını da ifade etmektedir.

Dergimizin bu sayısında ayrıca iki kitap tahlili bulunmaktadır.

İyi okumalar dileklerimizle

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM

E. Büyükelçi

AVİM, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı
oelutem@avim.org.tr

Öz: *Haziran-Ağustos 2012 dönemi içinde ve öncesinde, Türkiye-Ermenistan ilişkilerine, ABD'nin bu ilişkilere ilişkin tutumunda, Fransa ve Ermeni sorununda, Ermenistan ile Rusya arasındaki ilişkilerde ve İsrail'de Ermeni soykırım iddiaları karşı tutumunda görülen gelişmeler bu yazıda incelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Ermenistan, A.B.D, Fransa, Rusya, İsrail, Azerbaycan, Ermeni soykırımı iddiaları, Fransa'da okul kitapları, Rus doğal gazı fiyatları, Abdullah Gül, R.T. Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Serj Sarkisyan, Edwad Nalbantyan, Vadimir Putin, François Hollande, Laurent Fabius ve Zehava Gal-On.*

Abstract: *This article studies the developments occurred in the period between June and August 2012 and before in the Turkey-Armenia relations, United States policies concerning these relations, France and the Armenian Question, Armenia's relations with the Russian Federation and events in Israel on Armenian genocide allegations.*

Keywords: *Turkey, Armenia, United States, France, Russia, Israel, Azerbaijan, Armenian genocide allegations, Schools books in France, Russian natural gas prices, Abdullah Gül, R.T. Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Serge Sarkisian, Edward Nalbantian, Vladimir Putin, François Hollande, Laurent Fabius and Zehava Gal-On.*

I - TÜRKİYE- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

1. Bazı Gelişmeler

İncelediğimiz dönem içinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki durgunluk, daha doğrusu herhangi bir olumlu gelişme görülememesi devam etmiştir. Türkiye'nin, küçük adımlarla olsun, ilişkileri sürdürme yaklaşımına karşılık Ermenistan'ın Türkiye ile mümkün olduğu kadar az temasta bulunmayı tercih ettiği görülmüştür. Bunun başlıca nedeninin, Türkiye-Ermenistan protokolleri nedeniyle çok eleştirilen Başkan Sarkisyan'ın Şubat 2013'te yapılacak başkanlık seçimleri öncesinde Türkiye'ye karşı sert bir politika güderek oy toplamak, en azından Türkiye nedeniyle oy kaybetmemek olduğu düşünülmektedir.

Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı bu olumsuz tutumu birkaç kez kendisini göstermiştir. Bunlardan en önemlisi Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kuruluşunun 20. yılı münasebetiyle İstanbul'da yapılan Doruk Toplantısı'na Başkan Sarkisyan'ın, davet edilmiş olmasına rağmen katılmaması, Dışişleri Bakanı Nalbantyan'ı veya diğer bir bakanı da göndermemesi ve Ermenistan'ın bu toplantıda Dışişleri Bakan Yardımcısı Aşot Hovakimyan tarafından temsil edilmesidir. Bir Ermeni kaynağına göre toplantıya başkanlık yapan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Ermenistan konusunda gazetecilerin sorularına cevaben, Ermenistan'ın Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne üye olmasının, Türkiye'nin bu konudaki olumlu tutumunun sonucu olduğunu, bölgedeki birçok sorunun da aynı anlayışla çözümlenmesi gerektiğini söylemiş ve Ermenistan'ın bu toplantıya katılmasına önem verdiğini zira onların da fikirlerini öğrenmenin önemli olduğunu belirtmiştir.¹

Ermenistan'ın Türkiye'den uzak durma tutumuna karşılık Güney Kafkasya'da işbirliği projelerinin ilerlediği görülmektedir. 8 Haziran 2012 tarihinde Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Dışişleri Bakanları Trabzon'da bir araya gelerek bir "Bölgesel İşbirliği Deklarasyonu"nu (kısaca Trabzon Deklarasyonu) imzalamışlardır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu bu vesileyle yaptığı konuşmada üç ülke işbirliğinin Karadeniz, Hazar ve Akdeniz arasında, büyük bir köprü oluşturacağını, Bakü-Tiflis-Ceyhan'da olduğu gibi, bu kez bu üçlü mekanizmalarla ulaştırma, enerji, ekonomi gibi konularda atılan adımları daha sağlam temellerle geliştirme imkânının bunacağını söylemiştir.²

Diğer yandan Azerbaycan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledilmesini öngören "Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı" Antlaşması

1 Yerkirmedia.am, 27 Haziran 2012 "This Time Turkey's and Azerbaijan's Expectations Connected with Armenia Didn't Come True"

2 Medya Trabzon, 8 Haziran 2012, "Trabzon Deklarasyonu!"

Azerbaycan ile Türkiye arasında 26 Haziran 2012 tarihinde imzalanmıştır.³ Kısaca TANAP adı verilen bu proje, Azerbaycan doğalgazının Gürcistan'dan geçip Türkiye üzerinden satılmasını ve iletilmesini sağlayacaktır. Bu proje için öngörülen 4 aşamanın ilki 2018'de ilk gaz akışıyla gerçekleşecek olup, 2020'de yıllık 16 milyar metreküp olacak kapasitenin 2023'te 23'e, 2026'da ise yılda 31 milyar metreküp seviyesine kadar ulaşması beklenmektedir.

Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan ile olan ciddi sorunları ve bu arada Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal ettiği için, ekonomik alanda komşularıyla işbirliği yapmaya büyük ihtiyacı bulunmasına rağmen, Trabzon'da gerçekleştirilen üçlü işbirliğinin dışında kalmıştır. Aynı nedenle, daha kısa bir güzergâh olmasına rağmen Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı'nın Ermenistan'dan geçmesi söz konusu olmamış ve bu ülke gelecekte önemli bir gelir kaynağı olan geçiş ücretlerinden mahrum kalmıştır. Kısaca Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'a karşı izlemekte olduğu politikalar ekonomik alanda da kendisine zarar vermiştir.

Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan ile olan ciddi sorunları ve bu arada Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal ettiği için, ekonomik alanda komşularıyla işbirliği yapmaya büyük ihtiyacı bulunmasına rağmen, Trabzon'da gerçekleştirilen üçlü işbirliğinin dışında kalmıştır.

Bu durumun, önemine rağmen, Ermenistan ve Diaspora'da hemen hiç tartışılmadığı görülmektedir. Buna karşın Ermenistan Başbakanı Tigran Sarkisyan, Trabzon Deklarasyonu ve TANAP'a hiç temas etmeden, dünyada Ermenistan kadar zor durumda olan az ülke olduğunu, Ermenistan'ın denize erişiminin bulunmadığını, komşuları olan Türkiye ve Azerbaycan ile diplomatik ilişkisi olmadığını, ancak ülkesinin Gürcistan, Azerbaycan, Türkiye ve İran ile azami entegrasyon için tüm fırsatları kullanması gerektiğini, Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerin düzeltilmesinin zor olduğunu dikkate alınarak Ermenistan'ın çabalarını, kendi iç kaynaklarını ve "Ermeni Dünyası"nın (Diaspora'nın) potansiyelini daha iyi kullanmak üzerinde yoğunlaşması gerektiğini söylemiştir.⁴

Doğalgaz ve petrol gibi değerli doğal kaynakları bulunmayan, Diaspora yardımlarında da fazla bir artış beklemeyen, ayrıca her yıl ekonomik nedenlerle önemli sayıda dışarıya göç veren⁵ Ermenistan'ın, Başbakan'ının söylediği metotla, süratli bir kalkınmaya kavuşamayacağı açıktır. Ermenistan için

3 Star 28 Haziran 2012, "Trans Anadolu Boru Hattı'nda imzalar tamam!"

4 Armenpress, 31 Temmuz 2012. "The Armenian Development Potential is the Armenian Nation Spread All Over the World"

5 2012 yılının ilk altı ayında Ermenistan'dan 56.000 kişinin göç ettiği anlaşılmaktadır (News.am, 17 Temmuz 2012. "More People Emigrate From Armenia In First 6 Months Of 2012")

kalkınma önce komşularıyla barış yapmasına sonra da onlarla sıkı bir işbirliğine girmesine bağlıdır. Ancak Ermenistan'ın buna hazır olmadığı görülmektedir.

2. Ahmet Davutoğlu'nun Önerileri

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Temmuz ayı başında Paris'teki Suriye Zirve toplantısına giderken uçaktaki bazı gazetecilere dış politikanın önemli sorunları hakkında bilgiler vermiş ve görüşlerini anlatmıştır. Bu çerçevede Ermeni sorunu hakkında söyledikleri özellikle önemli görmekteyiz. Bir sohbet havası içinde ifade edilen bu görüşleri, ayrıntılı bir şekilde yayımlayan bir gazeteden⁶ aynen alarak aşağıda veriyoruz:

Üç şey yapıyoruz. Önce Kafkasya ayağını tekrar harekete geçirmeye çalışıyoruz. Keşke protokoller hayata geçseydi. Hep istedik. Bunu, Türkiye'deki faktörlerden ziyade, dışarıdaki ve Kafkasya'daki dengeler engelledi. Ermenistan Karabağ'da işgal ettiği, 7 rayondan sadece birinden çekilseydi sınır açılacaktı. Aliyev'le konuşup onu buna ikna etmiştim. Azerbaycan sınırı da açılacaktı. Hala içim yanar, çok rahat yapabiliydik. Psikolojik faktörler nedeniyle olmadı. Sarkisyan'a, o zaman 'bir reyondan çekilin, Erivan'ı iki yılda bölgenin en güzel şehri yaparız. Türkiye'ye komşu olmak avantajdır' demiştim. İç dengelerden yapamadı. Ama bu formül ve mesele hala masada, sınırın açılacağı, protokollerin hayata geçirileceği koşullar oluşabilir. Bunun arayışı içindeyiz, sadece 2015 perspektifiyle yapmıyoruz bunu, ama 2015 için önemli ve yük hafifletici olacağını biliyoruz.

İkinci olarak, diasporayla yeni ve farklı ilişkiler kuruyoruz. Ben, arkadaşları Ermeniler tarafından katledilen büyükelçiler toplantısında şunu söylemişim: 'Diaspora kavramı değişmiştir. Bu topraklardan göçen herkes bizim diasporamızdır...' Sadece Türkler değil, bu topraklardan geçen herkes diasporadır. Ermeniler, Yahudiler, Rumlar, el Turco'lar dâhil. Brezilyadaki, Arjantin'deki Müslüman Araplar dâhil. Bunlar bizim insanımız. Kültürü, dili bize benzeyen insanlar.

Siyasi karardan ziyade psikoloji yeni iletişim aracıdır. Oturup konuşacaksınız. Hedefimiz buzları eritmektir. Yeni bir iletişim arayışı içindeyiz. Ermenilerin karşısında oturup onları dinleyen birisi var. Ben karşılırlarına çıkıp, 1915'te hiç bir şey olmamış, diyen bir dışişleri bakanı değilim. Ama onların da tüm Türk-Ermeni ilişkilerini 1915'e sıkıştırmamaları gerekir... Sizin acılarınızı reddetmiyoruz, anlıyoruz,

6 Yeni Şafak, 7 Temmuz 2012. Ali Bayramoğlu, "Karşılırlarında 1915'te Hiçbir Şey Olmamış Diyen Bir Dışişleri Bakanı Yok"

ne yapılması gerekirse beraber yapalım. Ama tek taraflı bir suç deklarasyonu değil.⁷

Üçüncü hazırlığımız 2015'e doğru, 1915'le ilgili vereceğimiz mesajlarla ilgili. 'Adil Hafıza' kavramı etrafında yeni bir dil geliştirmemiz lazım. Bu konuda, Osmanlı tarihiyle ilgili bir kitap hazırlığım da var. Ben soykırım demem, ama bu diyenin kendi görüşüdür, derim. Adil hafıza biraz şu: Biz Almanlar değiliz. Bizde, bizim tarihimizde etnik kıyım fikri yok, getto yok. Üstelik aynı dönemde biz de çok acılar çekmiş bir milletiz. Balkanlar'da, Kafkaslar'da Müslümanların yaşadıkları endişeleri, korkuları, kayıpları da var. Beni Anadolu'dan da sürecekle diye bir paranoyayla yaşanmış, bazı şeyler oldu... Kendi toprağına tutunma çabası içinde yapılan hata, katliam, hukuksuzluklar oldu. Ama askerin psikolojisini Nazilere benzetirseniz olmaz, katil ırk olarak takdim ederseniz olmaz. Önce karşısındaki kötü gösterecek ideolojik refleksten kaçınmak lazım.

Dışişleri Bakanının bu ifadelerine göre Ermeni sorunu konusunda halen üç alanda çalışılmakta olduğunu anlaşılmaktadır.

a. Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkileri ve Karabağ sorunu

Bakan bu konuları "Kafkasya" adı altında birleştirmiştir. İfadelerinden Karabağ sorununda bir ilerleme sağlanmasını ve bu ilerlemeye dayanılarak da Türkiye-Ermenistan sınırın açılmasını hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu politika yeni değildir. Protokollerin akamete uğramasından sonra da uygulanmaya çalışılmıştır. Bu konuda yeni sayılacak bilgi Karabağ bölgesini saran ve Ermeniler tarafından işgal edilmiş bulunan yedi "rayon"dan (ilçeden) sadece birinden Ermenilerin çekilmesi karşılığında Türk sınırının açılmasının Ermenilere önerilmiş olmasıdır. Aynı derecede önemli olan bir husus da bu önerinin Azerbaycan tarafından da benimsenmiş ve bu ülkenin de sınırlarını açmayı kabul etmiş olmasıdır. Amaç Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu toprakların tümünden (Karabağ + 7 rayon) çekilmesi iken, ilk adım olarak da olsa, sadece bir rayon'dan çekilmesi karşılığında iki ülkenin de sınırlarını açmayı kabul etmiş olması Ermenilere verilmiş önemli bir tavizdir. Rayon'dan daha küçük bir bölge olmadığına göre bundan sonra sınırların açılmasını Ermenilerin işgal ettikleri topraklardan, kısmen olsun, çekilmelerine bağlamak artık fiilen mümkün görülmemektedir. Sınırların açılmasını hiçbir koşula bağlanmaması için ısrar eden Ermenilerin de istediği budur.

⁷ Bu son cümle Bakan'ın konuşması hakkında başka bir yazıdan alınmıştır. Milliyet, 7 Temmuz 2011. Aslı Aydıntaşbaş, "El Turco Açılımı"

Bakan Ermenilerin bu tutumunu “Psikolojik faktörler”e, “iç dengelere” bağlamaktadır”. “Psikolojik faktörler” ile kastedilen Ermenistan ve özellikle Diaspora kamuoyunun, tamamen Ermenistan’ın lehine olmayan veya Türkiye ve Azerbaycan’ın bir tür teslim olması anlamına gelmeyen herhangi bir çözüme karşı olduğudur. Oysa halen güç durumda olan Türkiye ve Azerbaycan değil Ermenistan’dır. Ne var ki ne Diaspora’da ne de Ermenistan’da gerçekleri kamuoyuna anlatma yönünde bir hareket görülmemektedir. Bu da, ileride Türkiye ve/veya Azerbaycan’la varılacak bir mutabakatın kamuoyu tarafından benimsenmesinin çok zor olacağı anlamına gelmektedir. Nitekim hatırlanacağı üzere, Başkan Sarkisyan 2009 yılı Eylül ayında, protokollerin imzalanmasından önce, Diasporayı ikna etmek amacıyla, Fransa, ABD, Lübnan ve Rusya’nın bazı kentlerine giderek toplantılar yapmış ve Rusya hariç, pek de hoş karşılanmamıştı.

“İç dengelere” gelince bununla, herhalde, Ermenistan’ın içinde bulunduğu seçimler dönemi kastedilse gerektir. Ermenistan, kendi kamuoyuna hâkim gerçekçi olmayan inanışlar ve beklentiler karşısında ne Türkiye ne de Azerbaycan ile seçim döneminde bir anlaşma yapılması mümkün değildir. O nedenle iki ülkenin Ermenistan ile olan sorunlarının çözümü yolunda bazı gelişmeler olacaksa bunun için 2013 yılı Şubat ayında yapılacak başkanlık seçimlerini beklemek gerekecektir. Bu konuda 2013 sonbaharında Azerbaycan’da da başkanlık seçimlerinin yapılacağını hatırlamakta yarar vardır. Kısaca, önümüzdeki yıl da Ermenistan’la olan sorunların çözümlenmesi için uygun koşulları içermeyebilir.

b. Diaspora

Davutoğlu ikici olarak Diaspora ile yeni ve farklı ilişkiler kurulması üzerinde durmuştur.

Bu çerçevede diaspora kavramının değiştiğini, Osmanlı/Türk topraklarından göçeden herkesin (Ermeni, Rum, Yahudi, Arap vs.) bizim (Türkiye’nin) diasporası olduğunu söylemiş ve bu düşüncesini söz konusu insanların kültür ve dillerinin bize benzemesine bağlamış, bu insanlarla aramızdaki buzları eritmek amacıyla da onlarla konuşmak gerektiğini ifade etmiştir. Genelde gerek Osmanlı gerek Türkiye döneminde göçeden Hıristiyanların Türkiye ve Türkler aleyhinde, değişik ölçülerde olmakla beraber, olumlu duygular beslemediği doğrudur. Türklerde de bu gruba karşı, çok daha düşük düzeyde olmakla beraber, bir tepki olarak, aynı duygular mevcuttur. Ancak bu kişilerin göç etmesini gerektiren olayların üzerinden uzun yıllar geçtiği için artık, bizi ayıran hususların değil ortak değerlerin ön plana çıkarılması ve bu esas üzerinde temasların yapılması şüphesiz yararlıdır.

Dışişleri Bakanı Diaspora konusunda Ermenilerin en duyarlı olduğu bir konuya, 1915 zorunlu göçü sırasında kayda değer kayıplar olmadığı gibi bazı çevrelerce ileri sürülen bir görüşe dolaylı bir gönderme yaparak, kendisinin “1915’te hiç bir şey olmamış, diyen bir dışişleri bakanı” olmadığını vurgulamış ancak Ermenilerin de Türkiye’nin 1915 konusunda “tek taraflı bir suç deklarasyonu” yapmasını beklememelerini de ifade etmiştir. Ayrıca “Sizin acılarınızı reddetmiyoruz, anlıyoruz, ne yapılması gerekirse beraber yapalım” sözleriyle de, 1915 olayları hakkında birlikte araştırma yapmak arzusunu belirtmiştir. Bu sözler Türkiye’nin 2005 yılı “Tarihçiler Komisyonu” önerisini anımsatmaktadır.

c. 2015’e doğru yapılacaklar

Bakanın bu konuda “adil hafıza” fikri hakkında konuşmuştur. Adil hafıza, belirli bir olay hakkında yalnız bir tarafın değil, ilgili diğer tarafların da çektikleri acıları ve içine düştüğü durumları da dikkate almak olarak tanımlanabilir. Genel olarak Ermenilerin başta 1915 olayları olmak üzere, kendi tarihleriyle ilgili olarak sadece kendi acılarını dikkate aldıkları ve başkalarının çektiklerini ya yok farz ettikleri ya da küçümsedikleri görülmektedir. Bu “gayri adil hafıza” söz konusu olayların tarafsız ve bilimsel bir şekilde ele alınıp incelenmesini engellemektedir.

1915 tehcirinin kökeninde, eski deyimle bir nefs-i müdafaa (kendini savunma) bulunmaktadır. Bu, altı milyon Yahudinin ölümüne neden olan “ırkçı nefret”ten tamamen ayrıdır.

Bakanın ifadelerinden Osmanlı tarihiyle ilgili bir kitap yazmakta olduğu ve burada soykırım görüşünü savunanlardan da bahsedeceği ve ayrıca soykırım iddiaları için de Osmanlıların Almanlardan farklı olduğunu, mesela Osmanlılarda etnik kıyım ve getto bulunmadığını belirteceği anlaşılmaktadır. Diğer yandan Bakan 1915 Ermeni tehcirini, bu tarihten önce Kafkaslarda ve Balkanlarda olmuş ve Osmanlılara büyük acılar yaşatmış, büyük kayıplar verdimiş olayların yarattığı elde kalan son toprak olan Anadolu’dan da sürünmek endişesiyle açıklamakta ve bu son toprağa tutunma çabasının bazı hata, katliam ve hukuksuzluklara neden olduğunu belirtmektedir. Kısaca 1915 tehcirinin kökeninde, eski deyimle bir nefs-i müdafaa (kendini savunma) bulunmaktadır. Bu, altı milyon Yahudinin ölümüne neden olan “ırkçı nefret”ten tamamen ayrıdır.

Davutoğlu’nun açıklamaları çok önemli olmakla beraber bu konuda Diaspora’dan az sayıda ancak olumsuz bazı tepkiler gelmiştir. Birkaç örnek

verelim: Türkiye'nin Ermeni diasporası ile temas kurma çabaları tehlikeli bir diyalog, Ermenileri bölme taktiği ve Ermenilerin milli mücadelesini azaltma gayretidir. Ermenilerin milli emelleri tazminat ödenmesini, soykırım kurbanlarının telâfisini (mallarının geri verilmesi, tazminat ödenmesi) kapsamaktadır.⁸ Kapıların açılması, Trabzon limanının kullanılması, Ermeni dini yapıtlarının İstanbul Patrikhanesi'ne iade edilmesi, soykırım kurbanların torunlarına tazminat verilmesi ve dedelerinin mallarının onlara iadesi küçük jestlerdir. Ermeniler soykırımı tanımayan hiç bir şeyi kabul etmeyeceklerdir. Türkiye'nin dizleri üzerine çöküp af dileyecek bir Willy Brandt'ı yoktur.⁹ Davutoğlu'nun sözleri Ermenistan'da ve Ermeni Diasporasında olumlu etki yapmayacaktır. Ermenilerin Türklere empati yapmaları beklenemez. Ermeniler ve Ermenistan Osmanlıların Balkanlarda, Çanakkale'de ve Orta Doğu'da yaşadıkları trajedilerden sorumlu değildir. Ermeniler bir özür veya en azından derin bir empati beklemektedir.¹⁰

Davutoğlu'nun ifadelerine Ermenistan'da doğrudan bir tepki gelmemiştir. Buna karşılık, Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan AGİT Genel Sekreteri Lamberto Zannier ile beraber yaptığı bir basın toplantısında bu konudaki bir soruyu şu şekilde yanıtlamıştır:¹¹

Ankara'nın bu görüşlerine karşılık uluslararası toplum diğer bir üç görüş öne sürmektedir: Önkoşul olmadan Türkiye-Ermenistan protokollerinin tasdiki, yine önkoşul olmadan varılmış mutabakatların uygulanması ve Karabağ sorunun çözümünün, Türkiye-Ermenistan ilişkilerin normalleşmesine bağlama girişimlerinden ve Karabağ sorunun çözümüne karışılmasından vazgeçilmesi...

Türkiye 97 yıl boyunca bu yönde ciddi çabalar göstermeyi başaramamıştır. Türkiye kendi tarihi ile yüzleşmemiştir. Türkiye önümüzdeki üç yılda aynı şekilde davranmayı niyetliyse ve hiçbir yere götürmeyen bazı önerilerde bulunacaksa bunun sonucu bellidir.

Nalbantyan başka bir vesileyle de Türkiye'ye karşı olumsuz tavrını göstermiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu yukarıda değindiğimiz Trabzon Deklarasyonu'nun imzalanmasından sonra yapmış olduğu konuşmada Karabağ sorununa temas ederek, işgal edilmiş topraklarda son dönemdeki gerginlikten kaydı duyduğunu, özellikle son çatışmalarda beş Azeri askerin şehit edilmesinin kendisini derinden yaraladığını söylemişti.¹² Birkaç gün sonra

8 Asbarez, 13 Temmuz 2012. Ara Khachatourian, "Davutoğlu's Revisionism Targets the Diaspora"

9 "An Open Letter to Aslı Aydıntaşbaş" www.armenianlife.com, 2 Ağustos 2012. "An Open Letter to Aslı Aydıntaşbaş"

10 Armenpress, 21 Temmuz 2012. "Attempt of Turkey To Repackage Armenian Issue Likely To Fall Short"

11 "Press conference: The address and answers of the Armenian Minister of Foreign Affairs Edward Nalbandian during the joint press conference with Lamberto Zannier, the OSCE Secretary General" http://mfa.am/en/press-conference/item/2012/07/12/osce_sg_st/

12 TRT Türk Haber Merkezi, 8 Haziran 2012

Nalbatyan AGİT Dönem Başkanı Eamon Gilmore ile yaptığı bir basın toplantısında bir gazetecinin Davutoğlu'nun bu sözleri hakkında ne düşündüğüne ilişkin sorusunu Davutoğlu'nun sözlerinin ırkçılık koktuğu, Azeriler tarafından öldürülen Ermeni askerleri hakkında Davutoğlu'nun üzüldüğünü hiç duymadığını ve Türk tarafının bu tür beyanlarının aslında Azerbaycan'ı yeni zararlı eylemlerde bulunmaya teşvik ettiğini söylemiştir.¹³ Davutoğlu'nun Azerbaycan Dışişleri Bakanı Memmedyarov'un da bulunduğu bir toplantıda kısa süre önce öldürülmüş Azeri askerleri için üzüntülerini dile getirmesi gayet normal bir harekettir. Buna karşı çatışmalarda ölen Ermeni askerlerini anmadığı için Davutoğlu'nu ırkçılıkla suçlamaya kalkışmanın çok aşırı bir davranış olduğunda kuşku bulunmamaktadır.

Sonuç olarak gerek Diaspora gerek Ermenistan basınının ve özellikle Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan'ın Davutoğlu'nun görüşlerine ilişkin tutumları gayet olumsuzdur ancak bu olumsuzluk Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini engellemektedir. Diğer yandan yapılan önerilerin reddedilmesi bir çözüme varmak için uğraşan tarafın Türkiye, çözümü istemeyen tarafın da Ermenistan olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ermenistan'ın başta Türkiye olmak üzere komşularıyla olan sorunlarını çözmesinde büyük çıkarları olduğu hatırlandığında bu ısrarlı retlere bir anlam vermek güçtür.

II - ABD VE TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

ABD, bir yandan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi diğer yandan kendisinin Ermenistan ile olan ilişkilerinin gelişmesi için ciddi çaba göstermektedir. Ancak bu çabanın nedenleri pek açık değildir.

ABD'nin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine verdiği önem Orta Doğu'da artık en önemli partneri haline gelmiş Türkiye ile, ABD Ermenilerinin faaliyetleri nedeniyle, bir bunalım çıkmasını önlemek üzere Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunların çözümlenmesi istemesi şeklinde açıklanabilir. ABD Hükümeti bu hususta ön planda rol oynamakta, devamlı olarak taraflardan aralarındaki sorunları çözmelerini istemekte, bu konuda bazı önerilerde bulunmakta veya hatta bazılarını bu yolda öneriler ileri sürmeye teşvik etmektedir.¹⁴

ABD'nin Ermenistan ile ikili ilişkilerini geliştirilmesi isteğinin nedenleri arasında, İran'a komşu bu ülkede söz sahibi olmak ve gitgide Rusya'nın

13 "Press conference: Foreign Minister Nalbandian's address and answers to questions during the press conference with Eamon Gilmore, OSCE Chairman-in-Office, Deputy Prime Minister and Foreign Minister of the Republic of Ireland" http://www.mfa.am/en/press-conference/item/2012/06/12/osce_cio_perss/

14 Bu konuda bkz. Ermeni Araştırmaları, Sayı 41, Olaylar ve Yorumlar, Türkiye-Ermenistan İlişkileri Canlandırma Çabaları ss.22-31

etkisine giren Ermenistan'a dış ilişkilerinde bir denge sağlamak olanağı yaratmak akla gelebilir. İkinci olarak da ABD'de kendi nüfuslarıyla orantılı olmayan bir ölçüde etki sahibi olan Ermeni Diasporasını, özellikle başkan seçiminin yapacağı bu yılda, memnun etmek istediği düşünülebilir.

ABD'nin Ermenistan'a verdiği bu önem Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'u iki yıl içinde Ermenistan'ı iki kez ziyaret etmesine neden olmuştur.¹⁵ Clinton bu yıl, 31 Mayıs–7 Haziran arasında yedi ülkeyi ziyareti sırasında¹⁶ 4 Haziran'da Ermenistan'a da gitmiştir. Herhalde 2010 yılında Türkiye'den aldığı tepkileri¹⁷ göz önünde bulundurarak, Erivan'daki Soykırım Anıtı'nı bu kez ziyaret etmemiş buna karşılık insan haklarının gelişmesine katkıda bulunmuş bazı Ermenilere ödül vermek suretiyle bir tür denge kurmaya çalışmıştır.

Bu ziyaretin Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ilgilendiren bölümünü şu şekilde özetleyebiliriz.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan Hillary Clinton ile beraber yaptığı basın toplantısında ülkesinin Türkiye ile ilişkileri hakkında şunları söylemiştir:

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalizasyonu hakkında ortak yaklaşımımızı birçok kez ifade ettik. Bu tutum, önkoşul olmadan ilişkilerin normalizasyonu idi ve öyle olmaya devam etmektedir. Bu sürece özel bir katkıda bulundunuz. Çok teşekkür ederim. Maalesef top Türkiye'nin sahasında olmaya devam etmektedir.

Bayan Clinton ise cevap konuşmasında şunları söylemiştir.

Ermenistan'ın komşularıyla olan ilişkilerini geliştirmesi ve bu bölgede istikrar ve güvenliğin arttırılması yollarını da görüştük. Bu amaçla Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini istiyoruz, çünkü bu yolun iki ülke vatandaşlarını daha iyi bir geleceğe götüreceğini düşünüyoruz ve önkoşul olmadan ilişkilerin normalizasyonu kuvvetle destekliyoruz. Ermenistan'ı ve Başkan Sarkisyan'ı bu konuda gösterdikleri önderlik için takdir ediyoruz.¹⁸

15 Hillary Clinton'un Ermenistan'ı birinci ziyareti 4 ve 5 Temmuz 2010 tarihinde olmuştur. Bkz. Ermeni Araştırmaları, Olaylar ve Yorumlar, Sayı 36, ss. 19-21

16 Danimarka, Norveç, İsveç, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye

17 Ermeni Araştırmaları, Olaylar ve Yorumlar, Sayı 36, ss 66,67

18 "Remarks With Armenian Foreign Minister Eduard Nalbandian" by Hillary Rodham Clinton, Secretary of State, Presidential Palace, Yerevan, Armenia, June 4, 2012
<http://www.state.gov/secretary/rm/2012/06/191781.htm>

Bu konuşmalardan sonra soru-cevap bölümünde, özellikle Ermenistan'ın ne Türkiye ne de Azerbaycan ile ticareti olmadığı dikkate alınarak, Kafkas ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi için ABD'nin ne yaptığı sorusuna Bayan Clinton, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normal hale gelmesine büyük ilgi duyduklarını, bu yöndeki çabaları güçlü bir şekilde desteklediklerini, protokollerin önkoşul olmadan tasdik edilmesini istediklerini, iki yıl önce de söylediği gibi halen topun Türkiye'nin sahasında olduğunu ifadeden sonra, bu konuların Türkiye ve Ermenistan'da kamuoyunda tartışılmasından cesaret aldığını, zira samimi, açık, yapıcı görüşmelerin her iki taraf için de ileri gidebilmek bakımından önemli olduğunu söylemiştir.¹⁹

ABD Dışişleri Bakanı ayrıca protokoller süreci ile Karabağ müzakereleri arasında bir bağ olmadığını ve bunların ayrı olduğunu belirtmiştir. Bu iki sorunun çözümü için ABD'nin gayet aktif davranacağını belirten Clinton, bu ülkelerin (Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan) sınırlarının açık olmasını, beraberce çalışmalarını, ticaret yapmalarını ve kişiler arasında temaslar gerçekleştirmeleri gerektiğini, zira bunun tüm ilgili tarafların yararına olacağını da ifade etmiştir.²⁰

Aynı basın toplantısında Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan, Taşnak eğilimli Yerkir gazetesinin "Türkiye, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi için müzakerelerin sürdüğünü yüksek düzeyde ısrarla belirtiyor. Bu doğru mudur? "sorusuna verdiği cevapta "Türkiye ile müzakereler yapılmamıştır, Türkiye ile müzakereler yapılamaz zira müzakereler bitmiş ve protokollerin imzasıyla sonuçlanmıştır. Ancak Türkiye bu protokollere riayet etmemekte, uygulamamakta ve ön koşullar ileri sürmeye çalışmaktadır" demiş, Türkiye'nin bu konuda önkoşul koymaya hakkı olmadığını ve Ermenistan'ın bu tutumunun uluslararası toplum tarafından da paylaşıldığını belirtmiştir.²¹

Bu basın toplantısı ABD ve Ermenistan'ın, Türkiye'nin Ermenistan politikası (protokollere ilişkin tutumu) hakkında ne düşündüklerine açıklık kazandırması bakımından özellikle önemlidir.

Türkiye protokollere işlerlik kazandırabilmek için Karabağ sorununda önemli bir gelişme olmasını beklemektedir. Bu konuda ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin diğer yönleri konusunda Ermenistan ile görüşmeler yürütmeye hazırdır. Oysa Ermenistan Türkiye'nin protokollerle Karabağ arasında bir

19 Aynı kaynak

20 Aynı kaynak

21 Press conference - Foreign Minister Edward Nalbandian's and US Secretary of State Hillary Clinton's statements and answers during joint press conference - 04.06.2012 - <http://www.mfa.am/en/press-conference/item/2012/06/04/clinton/>

ilişki kurmasını önkoşul olarak gördüğü için, kabul etmemekte ve bu konuda veya iki ülke ilişkileri hakkında olabilecek diğer konularda Türkiye ile müzakere yapmak istememektedir.

Yukarıda değindiğimiz basın toplantısı ABD Dışişleri Bakanının bu konuda öteden beri bilinen tutumu teyit edilmiştir. Bayan Clinton, özetle, şu hususları belirtmiştir:

- a. Önkoşul olmadan ilişkilerin normalizasyonu kuvvetle destekledikleri ve bu bağlamda protokollerin önkoşul olmadan tasdik edilmesini istedikleri,
- b. Protokoller süreci ile Karabağ müzakereleri arasında bir bağ olmadığı, bunların ayrı süreçler olduğu,
- c. “Halen topun Türkiye’nin sahasında olduğu”, diğer bir deyimle bundan sonraki adımların Türkiye tarafından atılması gerektiği,

Bu haliyle Bayan Clinton Ermeni görüşlerini tamamen benimsemiş olmakta diğer bir deyimle Türkiye’nin bu konudaki tutumunu kabul etmemektedir.

Protokollerin Karabağ sorununa bağlanmadan tasdik edilip yürürlüğe konması görüşü sadece ABD’nin değil, Avrupa Birliği’nin de tutumudur. Nitekim AB’nin Avrupa Konseyi Başkanı (Kısaca Avrupa Birliği Başkanı) Herman Van Rompuy 3 Temmuz’da Erivan’ı ziyaretinden hemen önce kendisiyle yapılan bir mülakatta Avrupa Birliğinin Türkiye ve Ermenistan’ın önkoşul olmadan ikili ilişkilerini normalleştirmesini desteklediğini söylemiştir.²² Bu konuya temas etmemeye gayret sarf etmekle beraber Rusya’nın da tutumunun aynı olduğu bilinmektedir. Kısaca protokoller konusunda Ermenistan’ın tutumu genelde kabul görmektedir.

Ermenistan’ın protokollerin Karabağ sorununa bağlanmasını reddeden, bu belgelerin hemen tasdikini isteyen, bu konuda Türkiye ile yeniden müzakereyi kabul etmeyen ve her fırsatta, çok kere ağır bir dille Türkiye’yi eleştiren tutumunu protokoller konusunda kendisine verilen destek ile açıklamak gerekmektedir.

Bu konuda üzerinde durulması gereken diğer bir konu, ABD’nin protokoller konusunda Ermenistan’ı desteklediğinde şüphe bulunmamakla beraber, bu belgelerin T.B.M.M. tarafından tasdik edilmesine gerçekte çok önem verip vermediğidir. Bayan Clinton Ermenistan’ı ziyaretinden üç gün sonra, 7

²² Armenpress, 29 Haziran 2012. “The Exclusive Interview of Armenpress With President of the Council of Europe, Herman Van Rompuy”

Temmuz 2012 tarihinde teröre karşı mücadeleye ilişkin bir toplantıya katılmak üzere, ayrıca 11 Ağustos'ta da Suriye konusunu görüşmek üzere iki kez Türkiye'ye gelmiştir. Bu ziyaretlerle ilgili basın haberlerinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin ele alındığına dair haberlere rastlanmamıştır. Bu bağlamda Suriye sorunu ve genel olarak Orta Doğu'nun durumu gibi konular yanında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin arka planda kalmasının gayet normal olduğunu belirtmekte de yarar vardır.

Ancak ABD'nin protokollerin yaşama geçirilmesi isteği de bir gerçektir. Bu hususta Türkiye'ye görülebilir bir baskı yapmasa da bu yolda çalışıldığı da görülmektedir. Nitekim

Protokollerin çıkmaza girmesiyle birlikte ABD'nin teşviki ve hatta finansmanı ile iki ülke gazetecileri, öğrencileri, iş adamları arasında yoğun denebilecek temaslar yapılmış ve yapılmaktadır. Bu konuda Dergimizin geçen sayısında ayrıntılı bilgi verilmişti.²³

Protokollerin çıkmaza girmesiyle birlikte ABD'nin teşviki ve hatta finansmanı ile iki ülke gazetecileri, öğrencileri, iş adamları arasında yoğun denebilecek temaslar yapılmış ve yapılmaktadır.

Bu konudaki son Amerikan girişimi ABD'nin Ermenistan Büyükelçisi John A. Heffern tarafından yapılmıştır. Heffern, bir Türk gazetesine verdiği mülakatta²⁴ Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin üç yolu olduğunu söylemiştir. Bunlar protokollerin onaylanarak uygulanmaya başlanması, halen sınır kapalı olduğu için kullanılmayan Kars-Gümrü demiryolunun işletmeye açılması ve iki ülke gazetecilerinin, öğrencilerin ve iş adamlarının temaslarda bulunmalarıdır.

Bunların içinde Kars-Gümrü demiryolunun açılması önerisi yenidir. Ancak demiryolu hem kişileri hem de malları taşıyacağından bu öneri kabul edildiği takdirde Türkiye-Ermenistan sınırı fiilen açılmış olacaktır. Diğer bir deyimle Ermenistan'ın en fazla istediği husus olan Türk sınırının açılması, protokoller yürürlüğe konmadan gerçekleştirilecektir. Bu "by-pass" operasyonunun Türkiye'ye ne gibi bir fayda sağlayacağı belli değildir. Diğer yandan, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ı demiryolu ile bağlamak üzere, Kars'tan Gürcistan'ın Ahalkalek şehrine bir demiryolu hattı yapmakta olup bu hat gelecek yıl açılacaktır. Türkiye Kafkasya ve ötesi için bu hattı kullanacaktır. Hattın zamanında açılmasına verilen önem, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan Dışişleri bakanlarının, üç ülke arasındaki işbirliği ile ilgili olarak

23 Ermeni Araştırmaları, Sayı 40, ss.44-46

24 Today's Zaman, 8 Haziran 2012. "2015 Will Be Opportunity To Normalize Ties With Armenia"

Trabzon'da 8 Haziran 2012 tarihinde kabul ettikleri deklarasyonda da yer almıştır.²⁵

Erivan'daki Amerikan Büyükelçisi bu önerilerini, soykırım iddialarının 100. yılı olan ve bu iddiaların Türkiye tarafından kabulü için gerek Ermenistan'ın gerek Diasporanın bazı eylemler planlandığı 2015 yılına vurgu yaparak söylemiş ve bu yılın iki ülkeyi bir araya getirmek için bir fırsat olduğunu belirterek taraflardan birinin kaybedip diğerinin kazandığı değil iki ülkenin de kazanacağı bir durum yaratılması gerektiğini belirtmiştir. Büyükelçi hayli belirsiz olan bu ifadeleri, Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleştiği ve sınır açıldığı takdirde, 2015 için planlanan Türkiye aleyhtarı eylemlerin yapılmayacağını veya azalacağını anlamı taşıyabilir. Bizim kanımız, 2015 için gerek kendi kamuoyuna gerek Diasporaya karşı bazı taahhütlere girmiş olan Ermenistan'ın bu faaliyetlerden vazgeçmek istemeyeceği ayrıca bu konuda Diaspora'ya söz geçirmesinin de mümkün olmadığıdır.

ABD'nin Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirilmesi için olan bu girişimlerini dış politika mülahazaları yanında bu yıl başkan seçimi yapılacak olmasıyla da açıklamak mümkündür. Ancak Türkiye'nin Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmının Ermenistan tarafından işgal edilmiş olmasını ve bir milyon kadar Azerinin bu toprakları terk ettiğini görmezden gelerek Ermenistan'la normal ilişkiler kurması ve sınırını açması sadece Ermenistan'ın lehine olacaktır. Böyle bir gelişme Azerbaycan'ı Ermenistan karşısında yalnız bırakacağı gibi Türkiye ile Azerbaycan arasında da olumsuz gelişmelere yol açacak ve Azerilerde ve Türk halkının çok önemli bir bölümünde Türkiye'nin Ermenileri Azerilere tercih ettiği gibi bir kanı yerleşmesine yol açacaktır. Ancak anlaşılan ABD bu sakıncaları görmemekte veya önem vermemektedir. Ancak Türkiye için bu hususlar çok önemlidir ve bu günkü koşullarda, Azerbaycan'ın sorunlarını bir yana bırakarak sadece Türkiye -Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesine çalışmak Türkiye'nin çıkarına değildir. Bunun yerine, Azerbaycan'ı da dikkate alarak, üç ülke sorunlarını beraberce veya paralel süreçlerle çözümlenmeye çalışmak, özellikle Ermenistan başkanlık seçimlerinden sonra, daha olası görülmektedir.

III- FRANSA VE ERMENİ SORUNU

Fransa, Türkiye Cumhuriyeti ile iyi ilişkiler içinde olmaya özel bir çaba harcamış bir ülkedir. Gerçekten de 1920'lerden 1980'e kadar olan altmış

²⁵ "Trabzon Declaration Of The Ministers Of Foreign Affairs Of The Republic Of Azerbaijan, Georgia And The Republic Of Turkey, 08 June 2012, Trabzon" http://www.mfa.gov.tr/trabzon—declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-georgia-and-the-republic-of-turkey_-08-june-2012_-trabzon.en.mfa

yıllık bir dönemde iki ülke arasında hemen hiç önemli sorun görülmemektedir. 1980’de ise Türkiye’de askeri bir darbe yapılması ve insan haklarına çok önem veren Sosyalistlerin Fransa’da iktidara gelmesi bir süre için iki ülke arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuş o yıllarda Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni terörünün en fazla Fransa’da faaliyet göstermesi ve bu teröre karşı mücadelede Fransızlarda görülen belirli isteksizlik ilişkilere ayrıca olumsuz etki yapmıştı. Türkiye’de 1983 yılı sonunda özgür seçimlerin yapılması ve aynı yıl içinde Ermeni terörünün, Fransızlar dâhil, Türklere başkalarını da hedef alması başlıca anlaşmazlık konularını ortadan kaldırdığından iki ülke ilişkilerinde belirli bir düzenleme görülmüştü.

1. Soykırım İddialarını Kabul etmeyenlerin Cezalandırılması

On beş yıl sonra, 2001 yılında, Fransa’da Ermeni soykırımını tanıyan bir kanun kabulü, iki ülke ilişkilerinde, bir süre için olsun gerginliğe neden olmuştu. Ancak esas sorun, yaklaşık 2005 yılından itibaren Fransa’nın Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olmasına karşı çıkmasından sonra kendini göstermiştir. Fransız hükümetleri Türkiye ile iki önemli soruları olmaması için, birini ikinci plana atmayı uygun görmüşler ve Ermeni Sorunu konusunda Türkiye’yi rahatsız etmeyecek politikalar gütmeye başlayarak bu çerçevede Fransız Parlamentosu’nun Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun kabul etmesini önlemişlerdir.

Başkan Nicolas Sarkozy de bu politikayı benimsemiş ve uygulamıştır. Ancak 2011 yılı içinde kamuoyu yoklamaları ikinci kez başkan seçilmesinin kolay olmadığını ve rakibi Sosyalist François Hollande’ın gerçek bir şansı bulunduğunu ortaya koyunca, bu durumu değiştirmek için, bazı girişimlerde bulunmaya ve yeni politikalar ortaya atmaya başlamıştır. Bunlardan biri de, o zamana kadar engellenen, Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılması hakkındaki kanun tasarısının kabulünü sağlamak olmuştur. Sarkozy aynı zamanda Ermenistan ile yakın ilişkiler kurmaya da çalışmıştır.

Cumhurbaşkanı’nın ağırlığını koymasıyla söz konusu kanun tasarısı 23 Ocak 2012 tarihinde kabul edilmiştir. Ancak Fransa’nın her iki meclisinde de “hafıza kanunları”na karşı olan önemli sayıda parlamenter olması bu kanunun Anayasa Konseyine gönderilmesi sonucunu vermiş ve Konsey 28 Şubat 2012 tarihinde kanunu Fransız Anayasası’na aykırı bularak iptal etmiştir. Başkan Sarkozy bir yandan yeni bir tasarı hazırlayarak Meclise göndereceğini ifade ederken diğer yandan Ermenileri Elysée Sarayında ağırlamak, 24 Nisan’da Paris’teki soykırım anıtına giderek konuşma yapmak ve Marsilya Ermenilerini ziyarete gitmek gibi alışılmamış bazı jestlerle

Ermeni oylarını kazanma çabalarını sürdürmüştür. Ancak bunlar hiçbir sonuç vermemiş ve seçimleri kaybetmiştir. Bunda Ermeni oylarının seçimin sonucunu tayin edecek kadar fazla olmaması yanında François Hollande'ın, Sarkozy kadar gösterişli jestler yapmasa da, en az Sarkozy kadar Ermeni görüşlerini benimsemiş olması rol oynamıştır.²⁶

Fransa'nın yeni Cumhurbaşkanı'nın bu konunun, Sarkozy'nin yaptığı aksine, sükûnet ve uzlaşma havası içinde ele alınmasına taraftar olup Türkiye ile olan ilişkilerin güçlendirilmesini arzu etmektedir. Nitekim seçildikten kısa süre sonra NATO Zirvesinde karşılaştığı Cumhurbaşkanı Gül'e geçmişteki yanlış anlaşmalarla vakit kaybedilmemesi gerektiğini, Türkiye-Fransız ilişkilerinin eski düzeye getirilmesini kendisinin de istediğini söylemiş ve Türk ve Fransız bakanlarının sık sık bir araya gelmelerini arzu ettiğini belirtmiştir.²⁷

Başbakan Erdoğan Birleşmiş Milletlerin Rio G20 Zirve toplantısında, 21 Haziran 2012 tarihinde, aynı toplantıya katılan Başkan François Hollande ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede ikili ilişkilerde beyaz bir sayfa açılması, Türkiye'nin AB üyeliği sürecine katkıda bulunulması ve özellikle ekonomik ilişkileri geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Erdoğan ayrıca Başkan Hollande'ı Türkiye'yi ziyaret etmeye çağırılmış ve Başkan da bunun kendisi için bir ayrıcalık olacağını söylemiştir.²⁸

Hollande-Erdoğan görüşmesinin en önemli sonucu Türkiye'nin Fransa'ya uygulamakta olduğu bazı yaptırımları kaldırması olmuştur. Fransa'da soykırım savını inkâr eden kişilere ceza uygulanmasını öngören kanun tasarısının Millet Meclisi'nde kabul edilmesi üzerine, bu tasarının Senato'da da kabul edilip kanunlaşmasını beklemeden, Başbakan Erdoğan 22 Aralık 2012 tarihinde Fransa'ya karşı bazı yaptırımlar uygulanacağını açıklamıştı.²⁹ Türkiye, Fransız Anayasa Konseyi'nin bu kanunun Anayasa'ya aykırı bulduktan sonra dahi bu yaptırımları sürdürmüştür, zira Anayasa Konseyinin kararı Fransız hükümetinin tutumunda bir değişiklik yapmamış ve söz konusu kanunun yeniden Millet Meclisine sunulacağı belirtilmişti. Hollande-Erdoğan görüşmesinden sonra yaptırımların kaldırılması Başbakan Erdoğan'ın yeni Fransız hükümetinin Türkiye'ye karşı tutumunda değişiklik olduğu kanısına varmış olması ile açıklanabilir.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 5 Temmuz 2012 tarihinde Fransa'ya

26 Soykırım iddialarını reddeden kişilerin cezalandırılmasına dair 23 Ocak 2012 tarihli kanunun kabulünden önceki ve sonraki gelişmeler için bkz. Ermeni Araştırmaları Sayı 40, ss.7-64 ve Sayı 41, ss.46-59

27 Ermeni Araştırmaları Sayı 41, s.58.

28 AA, 21 Haziran 2012. "Turkish PM Meets French President"

29 Ermeni Araştırmaları, Sayı 40, ss.38,39

ziyaret ederek Fransız Dışişleri Bakanı Laurent Fabius ile görüşmüştür. Görüşmelerden sonra düzenlenen basın toplantısında Fabius, Ermeni soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılması hakkında yeni bir kanun tasarısı hazırlanıp hazırlanmayacağına dair bir soruya bu konunun Fransız siyasetçileri için hassas olduğunu, daha önce kabul edilen yasanın Fransız Anayasa Konseyi tarafından iptal edildiğini, aynı yol izlenirse (aynı kanun kabul edilirse) Anayasa Konseyi'nin onu da reddedeceğinin çok açık olduğunu, bu nedenle aynı yolun izlenmesinin mümkün olmadığı zira sonucun aynı olacağını söylemiştir. Ayrıca kendilerinin Türkiye ile Ermenistan arasında bir uzlaşma olmasını temenni ettiklerini, bu yöndeki her çabayı destekleyeceklerini ve gerginliklerin giderilmesi için, Türkiye'de olsun, Fransa'da olsun, bir tartışma olmasını istediklerini ifade etmiştir. Davutoğlu ise Türkiye'nin 2005 yılında bu konunun tarihçiler tarafından ele alınmasını önerdiğini belirterek "Biz tarihi siyasetleştirmeden her türlü işbirliğine hazırız" demiş ve "Bizim karşı olduğumuz konu tek taraflı olarak siyasilerin halkların acılarını istismar etmesidir" diye konuşmuştur.³⁰

Laurent Fabius'un bu basın toplantısındaki sözleri üzerinde durmamız gerekmektedir.

Kanımızca Fransız Bakan'ın en önemli ifadeleri şunlardır:

- a. Türkiye ile Ermenistan arasında bir uzlaşma olmasını temenni ettiklerini, bu yöndeki her çabayı destekleyeceklerini. Bu sözler, Ermenistan ile bir şekilde olsun bir anlaşmaya varılmasını savunan Türkiye'nin tutumuna uygundur. Buna karşılık, Protokolleri önkoşula bağlamadan tasdik etmediği sürece Türkiye ile bir uzlaşmaya yanaşmayan Ermenistan'ın tutumuna aykırıdır.
- b. Fransız Bakan gerginliklerin giderilmesi için, Türkiye'de olsun, Fransa'da olsun, bir tartışma olmasını istediklerini söylemiştir. Bu sözler Türkiye'nin 1915 olaylarının tarihçiler ve diğer uzmanlar tarafından ele alınmasını hakkındaki önerisine yakındır. Nitekim Davutoğlu aynı basın toplantısında bu konunun tarihçiler tarafından ele alınmasını önerdiğini hatırlatmıştır. Ancak, bilindiği gibi, Ermeniler bir gerçek olarak gördükleri soykırımın, her ne şekilde olursa olsun, tartışılmasına karşıdır.
- c. Laurent Fabius'ün soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılmasına ilişkin kanun hakkındaki sözleri Türkiye'de ve özellikle Fransa'da çok dikkat çekmiştir. Fransız Bakan bu konudaki

30 "‘Ermeni kartını’ geri çektiler" <http://www.gercekgundem.com/?p=472302>, 5 Temmuz 2012 ve aynı tarihteki <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/diplomatie-tv/>

kanun Anayasa Konseyi'nce reddedildiğine göre “aynı yolu izlemenin” yani reddedilen metni yeniden kanunlaştırmayı denemenin aynı sonucu vereceğini, yani Anayasa Konseyi'nce reddedileceğini ifade etmiştir. Bu sözler Ermenilerde Fransa'nın soykırımı reddedenlerin cezalandırılmasından vazgeçmekte olduğu gibi bazı endişeler yaratırken Türkiye'de de bazı ümitler doğurmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus Fransız Bakan'ın sorunun esasından değil şeklinden bahsetmesidir. Esas, soykırım iddialarını reddeden kişilerin cezalandırılmasıdır. Bakan bu esastan vazgeçtiklerini söylememiş sadece bu amaca varmak için aynı metni kanunlaştırmaya çalışmanın sonucu vermeyeceğinden bahsetmiştir.

Tahmin edileceği üzere Laurent Fabius'ün bu sözleri Fransız Ermenileri tarafından gayet olumsuz olarak karşılanmıştır. Bu konuda Fabius'ü yeren yazılar yanında Fransa'daki Ermeni Örgütleri Koordinasyon Komitesi, iki bakanın görüştüğü gün bir bildiri yayınlarak, özetle şu hususları belirtmişlerdir:³¹ Fabius'ün sözlerinden büyük hoşnutsuzluk duydukları, Ermeni asıllı Fransız vatandaşlarının kendilerini ihanete uğramış hissettikleri, François Hollande'ın başkan adayı olduğu dönemde Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılmasına ilişkin yeni bir metni Parlamento gündemine getirmeyi taahhüt ettiği, ancak bu gün Dışişleri Bakanı'nın Devlet Başkanı'na ters bir tutum aldığı, Fransız asıllı Ermenilerin açıklama istedikleri. Ayrıca bu bildiri de Fransa'nın Türkiye'nin buyruklarına kolayca boyun mu eğdiği, François Hollande'ın kendisini destekleyen Ermeni toplumuna ihanet mi ettiği, Cumhurbaşkanı'nın Türk makamlarının baskı ve tehditleriyle Ermeni asıllı Fransızları feda etmeye karar mı verdiği gibi sorular sorulmakta ve Başkan Hollande'ın ivedi olarak Fransa'daki Ermeni Örgütleri Koordinasyon Komitesi'ni kabul etmesi istenmektedir.

Bunun dışında Fransa'daki Ermeni basınında da Fabius-Ahmetoğlu görüşmesini ihanet olarak niteleyen,³² Ermenilerin aldatıldıklarını iddia eden,³³ Ankara'nın Fransa'nın içişlerini idare ettiğini ileri süren,³⁴ Fransa'nın sözünü tutmadığını ve Ermenileri terk ettiğini belirten³⁵ yazılar da yayınlanmıştır.

Bu yaygara istenilen sonucu vermiştir. Başkan Hollande, Fransa'daki Ermeni Örgütleri Koordinasyon Komitesi Eş Başkanı Franck Papazian'a telefon

31 armenews, 6 Temmuz 2012. Communiqué du CCAF, “ Pas de Nouvelle Loi Sur le Génocide arménien d'Après Laurent Fabius”

32 armenews, 6 Temmuz 2012. “ Fabius-Davutoğlu: La Dernière Trahison”

33 armenews, 6 Temmuz 2012. “ Hollande-Fabius Même Combat? Bienvenus au Royaume de la Tromperie”

34 Collectif VAN, 6 Temmuz 2012. “ Ankara Décidera de la Politique Intérieure de la France”

35 armenews, 7 Temmuz 2012. “ La France Abandonne Ses Promesses et Lâche les Arméniens”

ederek, verdiği söze sadık olduğunu, soykırım inkârını cezalandıran bir kanun tasarısının oya sunulacağını ve Komite üyelerini, böyle bir metnin hazırlanmasını görüşmek üzere, Temmuz ayı içinde kabul edeceğini söylemiştir.³⁶ Papazian derhal bir bildiri yayınlarak Başkan Hollande'ın samimiyetinden hiç bir zaman kuşku duyulmadığını bildirmiş ve cezalandırma kanununun kabul edilme aşamalarını tartışmak üzere Millet Meclisi'nde Sosyalist Grup Başkanı Bruno Le Roux ile gelecek hafta görüşecekleri ifade edilmiştir.³⁷ Bu gelişmelerin sonunda Papazian sonbaharda Fransız Hükümeti tarafından Meclise yeni bir kanun tasarısı getirileceğini söylemiştir.³⁸ Avrupa Ermenileri Birliği Başkanı Alexis Govdjian ise yeni yasanın Fransız Parlamentosu'na en geç Kasım ayında sunulacağını ifade etmiştir.³⁹

Bu durumda Fransız Hükümeti sonbaharda, belki Kasım ayında, soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun tasarısını Millet Meclisi'ne sunacaktır. Ancak bu yapıldığı takdirde ortaya bazı sorunlar çıkacaktır.

Fransız Hükümeti sonbaharda, belki Kasım ayında, soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun tasarısını Millet Meclisi'ne sunacaktır.

Birincisi yeni tasarının Millet Meclisinden kolayca geçmesi beklenmekte ise de Senato için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Tasarı burada takılabilir.

İkincisi tasarının Anayasa Konseyi tarafından incelenebilmesi için 60 milletvekili veya 60 senatör tarafından Konseye götürülmesi gerekmektedir. Bu rakamlara ulaşılamazsa ve tasarı Konseye götürülemezse, metni reddedilen 23 Ocak 2012 tarihli kanunun aynı dahi olsa, kabul edilmiş sayılır. Ancak "hafıza kanunları"na karşı olan milletvekili ve senatörlerin sayısının hayli çok olması 60 milletvekili ve özellikle 60 senatörün itiraz etme olasılığının bulunduğunu düşündürmektedir.

Bu durumda Anayasa Konseyi'nin itiraz edemeyeceği bir metin hazırlanması gerekecektir. Bunun nasıl olabileceğini kestirmek güçtür. Anayasa Konseyi'nin Ermeni soykırımı savını reddetmemiş olduğu buna karşın ifade özgürlüğüne önem verdiği noktasından hareketle, ifade özgürlüğünü zedelemeyecek bir kanun tasarısı hazırlanması düşünülebilir veya bu konudaki Avrupa Birliği Çerçeve Kararı'nın tekrarı niteliğinde bir tasarının Meclis'e sunulması akla gelebilir. Ancak Ermeniler cezalandırmaya önem

36 Communiqué du CCAF, 7 Temmuz 2012. "Loi Anti-Négationniste

37 armenews, 8 Temmuz 2012.

38 Armenews, 10 Temmuz 2012. "Génocide Arménien: Projet de Loi à l'Automne Selon CCAF"

39 Hurriyet.com.tr/planet/21154664.asp., 6.Ağustos 2012. "Ermenilerin İddiası: İnkâr Yasası Kasım'da Hazır"

verdiklerinden ve ifade özgürlüğü de cezaların kapsamını çok daraltacak olduğundan bu formüllerin Fransız Ermenilerini tatmin etmesi çok şüphelidir.

Fransız Hükümeti Ermeni sorunu nedeniyle Türkiye ile yaşanan krizlere son vermek ve bu sorunun iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemesini önlemeye çalışmak niyetindedir. Bu yaklaşım Türkiye tarafından da paylaşılmaktadır. Nitekim Türkiye, Fransa'nın bu niyetinin anlaşılması üzerine, bu ülkeye uyguladığı yaptırımları kaldırmıştır. Fransız Hükümeti'nin soykırımı inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun tasarısını Millet Meclisi'ne sevk etmesi ister istemez Türkiye'nin itirazlarına neden olacak ve bu yılbaşında yaşanan krizlere geri dönecektir. Türkiye'nin itiraz etmeyeceği bir tasarı hazırlanması mümkün müdür? Genel olarak soykırım inkârını cezalandıran ve Ermenilerin soykırım iddialarına atıf yapmayan bir tasarıya Türkiye'nin itiraz edeceği zannedilmemektedir. Ancak böyle bir tasarı Ermenileri tatmin etmeyebilir. Kısaca Fransız Hükümeti için hem Türkiye'nin hem de Ermenilerin kabul edebileceği bir metin hazırlanması gerekmektedir ki bunun gerçekleşmesi cidden zordur.

2. Fransız Okul Kitaplarında Soykırım İddiaları

Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılması konusu böylece belirsizliğini korurken başka bir konu Türkiye-Fransız ilişkilerinde sorun olmaya başlamıştır.

2001 yılında Fransa'da Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir kanun kabul edilmesinden sonra bu iddialar tarih kitaplarında, çok kere bir paragrafı aşmayacak şekilde, yer almıştı. Önümüzdeki ders yılından itibaren okutulmaya başlanacak olan ve yeni müfredata göre hazırlanan tarih ve coğrafya kitaplarının incelenmesinden Ermeni soykırım iddialarına, iki sayfa gibi, geniş yer ayırdığı ayrıca "soykırımı" ait fotoğraflar ve şemalar konduğu ve zamanın Osmanlı devlet adamlarının da "soykırımın" failleri olarak gösterildiği görülmüştür. Bu haliyle söz konusu kitaplar Ermeni görüşlerini yansıtan araçlar haline dönüşmüştür. Bir örnek verelim. Ermeniler ve yandaşları öteden beri Talat Paşa'nın telgraflarla Ermenileri öldürülmesi emrini verdiğini ileri sürmüşlerdir. Oysa Talat Paşa'nın bu emirler vermediği ve gönderdiği ileri sürülen telgrafların sahte olduğu otuz yıl önce, Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan bir kitapta kesin olarak kanıtlanmıştır.⁴⁰ Bu kitap 1986 yılında Fransızca'ya da çevrilmiştir.⁴¹ Ancak Fransızların yeni okul kitaplarında ne bu kitaba ne de başka bir Türk kaynağına yer

40 Şinasi Oral, Süreyya Yüca. "Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü, TTK, 1983

41 Şinasi Orel, Süreyya Yüca. "Les Affaires Arméniennes -Les "Télégrammes de Talat Pacha" Fait Historique ou Fiction? Paris, 1986

verilmemiştir. Soykırım iddiaları kabul etmeyen tarihçiler olduğundan da bahsedilmemiştir.

Fransız okul kitaplarında yapılan değişikliklerin asıl amacının soykırım iddialarını Fransız öğrencilerine benimsetmeye çalışmaktır. Bu nedenle yapılan değişiklikler bilimsel değil siyasi nitelik taşımaktadır. Diğer yandan bu bölümler, dolaylı da olsa, Türklere karşı kin ve nefreti teşvik ettiğinden "pedagojik" bakımdan da zararlıdır, ayrıca Fransa'da okuyan Türk asıllı öğrenciler bakımından bir ayrımcılık oluşturmaktadır.

Okul kitaplarındaki bu değişikliklerin yapılmasına 2009 yılında, Başkan Nicolas Sarkozy döneminde, karar verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bir Türk gazetecisinin görüşebildiği Başkan Hollande bu konuda bir bilgisi olmadığını ifade etmiştir.⁴² Fransız Eğitim Bakanı'nın da durumu aynıdır.⁴³ O itibarla Sosyalist idareye bu gelişme için bir sorumluluk yüklemek mümkün değildir. Ancak bu durumda bir değişiklik yapmamaktadır. Kitaplar basıldığına göre okutulması beklenmektedir.

Tarih kitaplarındaki bu bölümlerin kaldırılması veya değiştirilmesi için resmi temasların yapıldığında şüphe yoktur. Ancak bu kitapların en fazla zarar verdiği kesim Fransa'daki Türkler ve özellikle Fransız vatandaşı olanlardır. Bunlar bir toplum olarak rencide edildiklerini ileri sürerek yargıya başvurabilirler. Yirmi yıl kadar önce tanınmış Amerikalı tarihçi Bernard Lewis'in soykırımın varlığından şüphe duyan bazı sözleri üzerine Fransa'daki Ermeni derneklerinin, bu ifadelerin Ermeni toplumunu rencide ettiği ileri sürerek, kendisine dava açtıkları ve kazandıkları hatırlardadır.

IV - ERMENİSTAN VE RUSYA İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliğinin dağılma sürecine girmesiyle birlikte Ermenistan'ın Azerbaycan içinde özerk bir bölge olan Karabağ'ı kendine bağlamaya çalışmış, bu mümkün olmayınca Karabağ'ın bağımsız bir devlet olması için çaba göstermiş ve çıkan çarpışmalar sonucunda Azeriler Karabağ'ı ve civarını terk etmek durumunda kalmışlardı. Bu çarpışmaları, resmen adı böyle olmasa da, bir Ermeni-Azeri savaşı olarak görmek gerekmektedir. Türkiye bu olaylarda Azerbaycan'ın yanında yer almıştı. Ayrıca Ermenistan'ın Türkiye'den soykırımın tanınması hususunda açık, toprak verilmesi konusunda "kapalı" talepleri iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmasını engellemişti. Diğer yandan Gürcistan'ın Cevaheti bölgesindeki Ermenilerin Ermenistan'a bağlanma gayretleri ve Ermenistan ile Rusya

42 Hürriyet, 29 Ağustos 2012. "Haberim Yok"

43 Turkishny.com. 29 Ağustos 2012. "Fransız Bakan Soykırım İddialarının Müfredata Girdiğinden Habersiz"

arasındaki yakın ilişkiler Gürcistan'ın Ermenistan'a güven duymaması sonucunu vermişti. Ermenistan'ın dördüncü komşu olan İran arasında bu ülkenin Azerbaycan karşıtı olmasından kaynaklanan bir yakınlaşma doğmuş ise de, iyi niyet beyanlarına ötesinde bu ülke ile de yakın bir işbirliğine girilememiştir. Sonuç olarak Ermenistan bağımsızlığını izleyen yıllarda bir komşusu ile savaş halinde olması, diğer bir komşusuyla diplomatik ilişki kuramaması ve ayrıca kara sınırının kapalı olması, diğer iki komşusu olan Gürcistan ve İran ile de yakın ilişki kuramaması nedenleriyle bulunduğu bölgede adeta izole edilmiş bu durum da büyük bir güvenlik kaygısının doğmasına neden olmuştur.

1. Rusya'nın Ermenistan'daki Hâkimiyeti

Bu kaygı Ermenistan ve Rusya arasında yakın ilişkilerin başlıca nedenidir. Rusya, Karabağ çarpışmaları sırasında, tarafsız bir konumda olduğu görüntüsünü vermeye çalışmasına rağmen, Ermenistan'a silah ve cephene sağlayarak, askeri eğitim vererek ayrıca uluslararası kuruluşlarda Ermenistan aleyhinde kararlar alınmasını engelleyerek Ermenistan'a yardımcı olmuştur. Karabağ konusunda 1994'te ateşkes imzalanmasından sonra ise, yapmış olduğu hizmetlerin karşılığı olarak, 1995 yılında Ermenistan'dan bir askeri üs almıştır. Türkiye'ye çok yakın olan Gümrü şehrindeki bu üs Rusya'nın Güney Kafkaslardaki tek askeri varlığıdır.

Ermenistan'ın bu üssün kurulmasına izin vermesinin başlıca nedeni bir savaş halinde bu üssün kendisini özellikle Türkiye'ye karşı koruyacağı veya bu üst mevcut olduğu için Türkiye'nin Ermenistan'a karşı bir askeri müdahalede bulunmaktan çekineceği inancıdır. Bu arada, bu üstten ayrı olarak Ermenistan'ın Sovyetler Birliği dönemindeki sınırlarının, yani Türkiye ve İran ile olan sınırlarının da Rus Birliklerince korunduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Sonuç olarak bu "Rus Kalkanı" Ermenistan'a gerek Azerbaycan gerek Türkiye'ye karşı rahat hareket edebilmek, hatta zaman zaman saldırgan denebilecek politikalar izlemek imkânını vermiştir.

Ermenistan ile Rusya arasındaki bu yakın ilişkiler sadece askeri alanda kalmamıştır. Komşularından ikisiyle ekonomik alanda hiçbir işbirliği yapamayan diğer ikisiyle de fazla bir teması bulunmayan Ermenistan ekonomi bakımından da Rusya'ya muhtaç duruma düşmüştür. Doksanlı yıllarda, ülke ekonomisi gayet kötü durumda olduğu için, bir milyondan fazla Ermeni çalışmak üzere Rusya'ya gitmiş ve onların ailelerine gönderdikleri paralar Ermenistan için çok önemli bir gelir kaynağı oluşturmuştur. Diğer yandan Ermenistan, enerji alanında da tamamen Rusya'ya bağlı hale gelmiştir. Rusya'nın gerek doğal gaz gerek petrole uyguladığı rüçhanlı

fiyatlar da bu bağımlılığı teşvik etmiştir. Rusya, Dünya Bankası gibi bazı uluslararası kuruluşlardan yanında kredi alanında da Ermenistan'ın başvurduğu başlıca ülke haline gelmiştir.

Diğer yandan Rusya yaptığı yatırımlarla Ermenistan ekonomisinde hâkim bir durumdadır. Halen Ermenistan'ın enerji hatlarının %80'i, havayollarının %70'i, demiryollarının tamamı Rus devlet şirketlerinin elindedir. Rusya maden endüstri ile telekomünikasyon sektörünü de kontrol etmektedir.⁴⁴

Rusya'nın Ermenistan'ın güvenliği yanında ekonomisini de kontrol eden bir duruma gelmiş olması Ermenistan'ın fiilen ne derecede bağımsız olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Ünlü bir araştırma kurumu tarafından hazırlanan bir raporda belirtildiği üzere “Rusya'nın Ermenistan'daki etkisi o kadar büyüktür ki, Ermenistan'ın birinci endişesi, egemenlik eksikliği olmalıdır”.⁴⁵ Ancak, Rusya söz konusu oldukça Ermenistan'da, Taşnaklar hariç, böyle bir endişe görülmemektedir.

Bu bağlamda Ermenistan kamuoyunun da Rusya'yı desteklediğini belirtmemiz gerekmektedir. Gallup tarafından 2011 yılında yapılan bir kamuoyu araştırması Ermenilerin yaklaşık %75'inin Rusya idarecileri (o dönemde Başkan Medvedev ve Başbakan Putin) tarafından izlenen politikaları desteklediğini göstermiştir.⁴⁶ Bir Taşnak kaynağı⁴⁷ bunu doğrulamakla beraber bu desteğin vaktiyle %90 olduğunu ifadeyle azalmaya başladığını ileri sürse de Ermenilerin Rusya'ya besledikleri muhabbet bu ülkenin Ermenistan üzerindeki hâkimiyetinin önemli unsurlarından biridir.

2. Ermenistan'ın Batılı Ülkelerle Entegrasyon Girişimleri

Ermenistan gerek güvenlik gerek ekonomik nedenlerle Rusya'ya bağlanırken, Türkiye ve Azerbaycan'ın daha ziyade Batılı ülkelerle yakın temas ve işbirliği içinde olmasını da dikkate alarak ve Batılı ülkelerle olan tarihi bağlarını ve ülkelerin ekonomik gücünü hesaba katarak, başta ekonomi olmak üzere, bu ülkelerle her alanda işbirliğini geliştirmeye çalışmıştır. Bunda Ermeni Diasporasının çoğunluğunun Batılı ülkelerde yaşaması da rol oynamıştır.

Diğer yandan başlıca Batılı ülkelerde ikili ilişkilerin geliştirilmesine

44 Chatham House, Briefing Paper. “The long Goodbye: Waning Russian Influence in the South an Central Asia”, Temmuz 2012

45 Aynı Kaynak

46 Global Pool Fins Strong Pro-Russian Sentiment in Armenia, 8 Ağustos 2011.

47 Largir.am, 16 Ağustos 2011. The Sunset of Russophilia

çalışılırken AB ve NATO ile de işbirliği yapılmaya da özen gösterilmiştir. Bu çerçevede AB ile 1999 yılında bir İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Halen bu anlaşmanın yerine geçecek bir Ortaklık Anlaşması müzakereleri sürmektedir. Ermenistan bağımsızlığından sonra NATO'nun çeşitli programlarına katılmıştır. 2009'da ve 2011'de ise NATO ile "Harekat Planı" imzalamıştır.

Rusya ile yakın ilişkiler yanında Batılı ülkelerle ve ayrıca Avrupa Birliği ve NATO ile işbirliği yapmak Ermenistan'da "Tamamlayıcı Politika" olarak adlandırılmaktadır. Bir Ermeni gazetesinin belirttiği gibi Ermenistan güvenliğini Rusya'dan sağlarken ekonomik alanda Avrupa'ya entegre olmaya çalışmaktadır.⁴⁸ Böyle bir politikanın uygulanabilmesi her şeyden önce Rusya'nın rızasına bağlıdır. Mayıs ayında yeniden Rusya Federasyonu başkanlığına seçilen Vladimir Putin'in bu politikayı kabul etmesi şüphelidir. Esasen Putin'in daha Başbakan olduğu bir dönemde, geçen yılın Ekim ayında, ortaya attığı Avrasya Birliği projesi, ilke olarak, bu tür bir politika güdülmesine cevaz vermemektedir.

3. Avrasya Birliği Projesi

Putin'in Avrasya Birliği projesi Avrupa Birliği'nden ilham almakta ve Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkelerin ileri derecede bir ekonomik entegrasyon içine girmelerini öngörmektedir. Bu Birlik serbest ticaret bölgesi ve sonra gümrük birliği gibi bazı aşamalardan geçildikten sonra gerçekleşecektir. Ancak Rusya'nın bu aşamaların çok zaman almaması ve Birlik'in, mümkün olduğu takdirde, 2015 civarında kurulmasını öngördüğü anlaşılmaktadır. Daha şimdiden, Avrupa Birliği'nden esinlenerek, bir Avrasya Komisyonu kurulmuş bulunmaktadır. Kazakistan ve Belarus bu birliğe üye olacaklarını bildirmişlerdir. Kırgızistan ve Tacikistan'ın da onları izlemesi öngörülmektedir.

Siyasi alanda Avrasya Birliği'nin Avrupa Birliği'nden en büyük farkı Rusya'nın hacmi ve gücü nedeniyle, kurulabildiği takdirde, bu birliğin Rusya'nın hâkimiyeti ve idaresi altında girecek olmasındadır; diğer bir deyimle Avrasya Birliği ile bir tür Sovyetler Birliği yaratılmış olacaktır. Diğer önemli bir husus Avrasya Birliği'nin öngördüğü geniş entegrasyonun bu Birlik üyelerinin aynı zamanda Avrupa Birliği'ne tam veya ortak üye olmasını engellemesidir. Bu da Ermenistan'ın uygulamaya çalıştığı, yukarıda değindiğimiz "Tamamlayıcı Politika"sı ile bağdaşmamaktadır. O nedenle Ermenistan'ın, çok uzak olmayan bir gelecekte, Avrasya ve Avrupa Birlikleri

48 ArmeniaNow, 23 Mayıs 2012. Naira Hayrumyan. "Complementary Maneuver: Armenia Trying To Get Security From Russia, While Economically Integrating With Europe"

arasında bir tercih yapmak durumunda kalması mümkündür. Ancak Rusya'nın Ermenistan üzerindeki nüfuzu hatta hâkimiyeti dikkate alındığında aslında gerçek bir tercih hakkı bulunmadığı görülmektedir.

Olayların akışına gelince Ermenistan'ın Avrasya Birliği projesine ilk tepkisi, Başbakan Tigran Sarkisyan'ın bu projenin yeni bir perspektif getirdiğini söylemesiyle, olumlu olmuştur.⁴⁹ Diğer yandan Ermenistan Başbakanı Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında kurulmak istenen Serbest Ticaret Bölgesi'ne de taraftar görülmüş⁵⁰ ve nitekim Ermenistan bu konudaki anlaşmayı imzalamıştır. Ancak Tigran Sarkisyan, iki ay kadar sonra, Avrasya Birliği'nin en önemli adımı olarak görülen, Rusya, Kazakistan ve Belarus arasındaki Gümrük Birliği'ne Ermenistan'ın katılmayacağını belirtmiş ve buna gerekçe olarak da Ermenistan'ın Rusya ile ortak sınırı olmamasını göstermiştir.⁵¹ Serbest Ticaret Bölgesi'ne girmenin AB ortaklığına ters düşmeyeceği buna karşın Ermenistan'ın Gümrük Birliği'ne girmesinin AB ile ortaklık ilişkilerine uymayacağı anlaşılmaktadır. Erivan'daki Alman Büyükelçisi Hans-Jochen Schmidt bir mülakatında Ermenistan'ın Avrupa'ya entegre olmasıyla Avrasya Birliği'ne üye olmasının bağdaşmayacağını söylemiştir.⁵²

Ermenistan'ın, çok uzak olmayan bir gelecekte, Avrasya ve Avrupa Birlikleri arasında bir tercih yapmak durumunda kalması mümkündür. Ancak Rusya'nın Ermenistan üzerindeki nüfuzu hatta hâkimiyeti dikkate alındığında aslında gerçek bir tercih hakkı bulunmadığı görülmektedir.

4. Ermenistan Rusya İlişkilerinde Sorunlar Yaşanmaya Başlanması

Vladimir Putin 7 Mayıs 2012 tarihinde Rusya Federasyonu başkanlığına seçilmiş ve 15 Mayıs'ta Moskova'da Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Doruk Toplantısı yapılmıştır. Başkan Sarkisyan da ülkesi bu antlaşmaya taraf olduğu için Moskova'ya gitmiştir. Putin, toplantılar dışında diğer devlet başkanları ile ikili görüşmeler de yaparken Sarkisyan ile görüşmekten kaçınmış⁵³ ve adı geçen Başbakan Medvedev ile bir görüşme yapabilmıştır. Putin'in Başkan Sarkisyan'ı adeta aşağılayan bu tutumunun nedenlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

49 EurasiaNet.org.NY, 31 Ekim 2011. "Yerevan Mulls Pro and Cons of Putin's Eurasian Union Vision"

50 Medimax, 20 Ekim 2011. "Treaty Establishing A Free Trade Zone in CIS Creates a "Unique Opportunity"

51 Armennews, 9 Aralık 2011. "L'Arménie Prend Distance Avec la Russie"

52 The Noyan Tapan Highlights, No. 22, 11 Haziran 2012. "The U.S. Demonstrates Total Support of President Serzh Sargsyan's Policy Line"

53 Eurasia Daily Monitor, Volume 9, Issue 100, 25 Mayıs 2012. "Armenian President Seen As Getting Cold Shoulder From Putin"

- a. Yukarıda belirttiğimiz gibi Ermenistan'ın Avrasya Birliği'ne ve onun bir aşaması olan Gümrük Birliği'ne katılmak istemediği açıktır. Oysa Putin Bağımsız Devletler Topluluğu'nun tüm üyelerinin Avrasya Birliğine üye olmasını istemektedir.
- b. Ermenistan Sarkisyan zamanında NATO ile Ortaklık Aksiyon Planı'nı imzalamış ve Afganistan'a asker göndermiştir.
- c. Ermenistan Sarkisyan zamanında Avrupa Birliği ile Ortak üyelik sürecini başlamıştır.
- d. Sarkisyan'ın ABD ile ilişkileri, selefi Koçaryan'a nazaran, gayet iyidir. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton iki kez Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.

Yukarıda sayılan nedenlerin ortak noktası Ermenistan'ın Rusya'nın bazı politikalarının aksine bir tutum almış olmasıdır. Rusya, diğer Sovyet eski Cumhuriyetleri gibi, Ermenistan'ın kendisini yakından izlemesini beklerken, Ermenistan, kendi güvenliği hariç, diğer bazı konularda Batıya doğru bir kayma göstermektedir. Bu da, anlaşılan, Putin'in gazabına neden olmaktadır.

5. Rusya'nın Ermenistan'a Baskı Araçları

Rusya kendi izlediği politikaları Ermenistan'a kabul ettirmek için bazı baskı araçlarına sahiptir.

- a. Bunların başında doğal gaz fiyatları gelmektedir. Doğal gaz konusunu ayrı bir bahis olarak inceleyeceğiz. Şimdiden şu kadarını söyleyelim ki Ermenistan'a satılan Rus doğal gazının fiyatı, Rusya'nın istediği gibi, serbest piyasa düzeyine erişirse bu Ermenistan ekonomisini ve özellikle orta ve az gelirli Ermenilerin harcamalarını olumsuz etkileyecek bu da Sarkisyan'ın önümüzdeki Şubat ayında yeniden seçilmesini tehlikeye atabilecektir.
- b. Ermenistan durgunluk içindeki ekonomisini harekete geçirebilmek için krediye ihtiyaç duymaktadır. Avrupa kaynakları bu krediyi vermek hususunda isteksizdir, en azından önümüzdeki başkanlık seçimlerinin hile ve usulsüzlükler olmadan yapılmasını beklemektedir. Rusya'nın böyle bir endişesi yoktur. Ancak Ermenistan'ın Rusya'nın çizdiği yoldan ayrılma eğilimi gösterdiği şu sıralarda böyle bir krediyi (bir milyar dolardan bahsedilmektedir) vermesi zordur.
- c. 1998–2008 yılları arasında başkanlık yapmış olan ve bu süre içinde

Putin ile özel ilişkiler geliştirmiş bulunan Robert Koçaryan'ın tekrar başkan seçilmek istediği söylenmektedir. Rusya seçimlerde Koçaryan'ı desteklediği takdirde Sarkisyan'ın kazanması, imkânsız değilse de, zordur. (Sarkisyan'ın başkanlığını yapmakta olduğu Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi parlamento seçimlerinde, az farkla da olsa çoğunluğa sahip olmuştur. Dört yıl kadar koalisyon hükümetine katılmış olan ve Robert Koçaryan'ın nüfuzu altında olduğu söylenen Müreffeh Ermenistan Partisi, oylarını çok arttırmış olmakla beraber, Cumhuriyetçilerin yarı oyuna sahiptir.⁵⁴ Bu durumda 2013 Şubat'a kadar, mesela doğal gaz fiyatlarında büyük bir artış gibi, beklenmedik bir gelişme olmazsa Koçaryan'ın seçilmesi pek mümkün değildir.)

- d. Tabii en büyük baskı savunma alanında olabilir. Rusya'nın Ermenistan'a silah ve askeri gereçlerin verilmesine bazı sınırlar getirmesine Ermenistan'ın dayanması olanaksızdır. Ancak böyle bir kısıtlama aynı zamanda Azerbaycan'ın desteklenmesi anlamına geleceğinden Ermeni kamuoyunda Rusya aleyhine bir havanın doğmasına neden olabilir. Bu nedenle Rusya'nın, bu safhada olsun, askeri konularda bir baskı uygulayacağı zannedilmemektedir.

6. Putin-Sarkisyan Görüşmesi

Serj Sarkisyan yaz tatilinde bulunduğu bir sırada Moskova'ya bir çalışma ziyareti yapmaya davet edilmiştir. 8 Ağustos 2012 tarihinde gerçekleşen bu ziyaret sırasında iki devlet başkanı basın önünde birer konuşma yapmışlardır. Bunlar dikkatle incelendiğinde, tarafların önemli konulara değinmedikleri ayrıca birinin üzerinde durduğu ancak diğerinin ele almadığı bazı konular bulunduğu görülmekte bu da taraflar arasında bazı görüş farkları hatta bazı anlaşmazlıklar bulunduğunu düşündürmektedir.

Her iki tarafın da, başlıca anlaşmazlık konusu olan Avrasya Birliği ve bu birliğin ilk somut adımı olarak görülen Gümrük Birliği'ne değinmediği görülmüştür. Bu, tarafların bu konuda anlaşamadıklarının işareti olup aynı zamanda görüşmelerin devam edeceği anlamına da gelebilir. Görüşmelerin devamı hakkında bir beyanda bulunulmamışsa da bir Rus gazetesi⁵⁵ tarafların Ermenistan'ın Gümrük Birliği'ne katılması olanaklarının ele alınması için özel bir komisyon kurulmasına karar verdiklerini yazmıştır.

İki devlet başkanının basın önünde yaptığı konuşmalara gelince Putin'in

54 Ermenistan Parlamento Seçimleri sonuçları için bkz. Ermeni Araştırmaları ayı 41, ss 59-66

55 Vestnik Kavkaza, 14 Ağustos 2012. " Results of Moscow Meeting Displease Armenia"

konuşması Sarkisyan'a nazaran daha kısa olmuş ve adı geçen başlıca şu konulara değinmiştir:⁵⁶

- a. Hükümetlerarası komisyonun çok yakında (sonbaharda) yeniden çalışmaya başlayacağı ve bu komisyona Rusya Ticaret Bakanı Maxim Sokolov'un başkanlık edeceği, komisyonun iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin gelişmesi için bir yol haritası saptayacağı. Sarkisyan konuşmasında bu komisyondan bahsetmemiştir.
- b. İki ülke ekonomik ilişkilerinin genel olarak iyi geliştiği, ticaret hacminin 1 milyar dolara ulaştığı, bu yılın ilk altı ayında % 32 artış görüldüğü. Sarkisyan konuşmasında Rusya'nın Ermenistan'ın önde gelen ekonomik partneri olduğunu, Ermenistan'daki yabancı sermayenin %50'sinden fazlasının Rusya'ya ait olduğunu söylemiştir.
- c. Rusya'da çalışan Ermenilerin Ermenistan'a gönderdikleri yaklaşık 1 milyar doların Ermenistan için büyük bir destek olduğu ve bu ülkenin milli gelirinin önemli bir parçasını oluşturduğu. Sarkisyan konuşmasında bu konuya değinmemiştir.

Özetlemek gerekirse Putin konuşmasında sadece ekonomik konulara değinmiştir. Rusya'daki Ermenilerin ülkelerine gönderdiği para da ekonomik bir konudur, ancak Putin'in bu konuya Ermenistan'ın Rusya'ya ne derecede ihtiyacı olduğunun vurgulanmak için temas etmiş olması olasıdır.

Sarkisyan'ın yaptığı konuşma çok daha ayrıntılıdır⁵⁷ ve Ermenistan Devlet Başkanı, ekonomik konular hariç, Başkan Putin'in hiç değinmediği bazı konuları ele almıştır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

- a. Ermenistan ve Rusya arasında bir stratejik ortaklık bulunduğu,
- b. Dış ve iç politikalar bakımından tam bir karşılıklı anlayışa varıldığı,
- c. İki ülke arasında, en yüksek düzey dahil, daha sık danışmalar yapılması gerektiği, (Sarkisyan bu sözleriyle Rusya ile üst düzeyde az temas yapılmakta olduğunu imâ etmiştir.)
- d. Rusya'nın Güney Kafkasya'da güvenlik konularında öncü bir rol oynadığı,

56 "Vladimir Putin held talks with President of Armenia Serzh Sargsyan, who is in Russia on a working visit." <http://eng.kremlin.ru/news/4273>

57 "Introductory Remarks by President Serzh Sarkisyan at the Joint Press Conference With the President of the Russian Federation Vladimir Putin" <http://www.president.am/en/interviews-and-press-conferences/item/2012/08/08/President-Serzh-Sargsyan-RF-Vladimir-Putin-Press/>

- e. Rusya'nın Karabağ Sorunu konusunda yapıcı adımlar attığı ve bu nedenle Putin'e teşekkür edildiği,
- f. Ermenistan'ın CSTO'nun⁵⁸ güçlendirilmesini desteklediği, bu örgütün Eylül ayında Ermenistan'da askeri manevralar yapacağı,
- g. Askeri ve askeri-teknik alanlarda işbirliğinin başarılı bir şekilde geliştiği, 2010 yılında Ermenistan'daki Rus askeri üssünün süresinin uzatıldığı, bu üssün varlığının Ermenistan'ın güvenlik çıkarlarıyla uyduğuna, üssün süresini uzatan protokolün, Ermenistan'ın güvenliği tehdit edildiği takdirde, üssün taahhüt (müdahale) alanını da genişlettiği,⁵⁹
- h. Rusya'nın Ermenistan'daki ekonomik varlığının Ermenistan ve Rusya'nın stratejik çıkarlarını yansıttığı, halen Rusya'nın Ermenistan'ın önde gelen başlıca ekonomik partneri olduğu, Ermenistan'daki yabancı sermayenin %50'sinden fazlasının Rusya'ya ait bulunduğu,
- i. İki ülke arasındaki uzun vadeli ekonomik bağlar kurulmasının Metsamor nükleer santralinin yenilenmesi gibi bazı büyük projelerle yansıtıldığı,
- j. Sarkisyan Ermenistan'ın Rusya'dan ithal etmekte olduğu doğal gaz fiyatının da konuşulduğunu ve fiyatın oluşması için bir prensip anlayışa varıldığını söylemiştir. Buna göre şu hususlar temel olarak ele alınacaktır. Doğal gazın gerçek pazar fiyatı, Ermenistan ekonomik etkinliğinin korunması ve bu bölgede mevcut tarifeler ile mukayese edilebilir bir fiyata Ermenistan'a la gaz verilmesi. Doğal gaz konusunu bu yazımızın diğer bir bölümünde ayrıca inceliyoruz.
- k. Sarkisyan Putin'i Ermenistan'a bir resmi ziyarette bulunmaya davet etmiştir.

58 CSTO, Collective Security Treaty Organization (Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü) 15 Mayıs 1992'de Taşkent'e savunma için işbirliği amacıyla kurulmuş bir örgüt olup SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerden bazılarını kapsamaktadır. Halen üyeleri Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan'dır. Vaktiyle üye olup da ayrılan ülkeler şunlardır: Azerbaycan (1999), Gürcistan (1999) ve Özbekistan (2012)

59 Türk sınırına çok yakın bir mesafede olan Gümrü şehri yakınlarındaki bu üst 1995 yılında kurulmuştur. 2010 yılında iki ülke arasında imzalanan bir protokolle üssün süresi 2020 yılından 2044 yılına kadar uzatılmıştır. O dönemde Ermeni basınında çıkan haberler bu protokolle üssün, Ermeni silahlı kuvvetleriyle birlikte, Ermenistan'ın güvenliğini de sağlayacağını belirtiyordu. Bu husus, protokolün imzası vesilesiyle, zamanının Rus Federasyonu Başkanı Medvedev ile birlikte yaptığı bir basın toplantısında Başkan Sarkisyan tarafından protokolün aynı zamanda üssün "coğrafi ve stratejik yükümlülüklerinin kapsamını da genişlettiği" sözleriyle dile getirilmişti. Ancak Rus ilgilileri, bu üssün gerektiğinde Ermenistan'ı koruyacağı anlamına gelebilecek herhangi bir ifadede bulunmaktan özenle kaçmışlardır. Söz konusu üssün bu konuda bir görevi olup olmadığı veya varsa, bu görevin ne gibi bir nitelik taşıdığı hususu, protokolün metni açıklanmadığından anlaşılamamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ermeni araştırmaları, Sayı 36 ss.

Yukarıda değindiğimiz gibi Putin ve Sarkisyan'ın basın mensuplarının önünde yaptığı konuşmalar, ilk bakışta öyle bir kanı vermese de, biraz irdelendiğinde taraflar arasında görüş farkları ve anlaşmazlıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bunların nasıl gelişeceği önümüzdeki aylarda daha iyi anlaşılacaktır.

7- Rus Doğal Gazı ve Ermenistan

Ermenistan kullanmakta olduğu enerjinin %75 gibi büyük bir bölümünü ithal etmektedir. Bu ithalatın % 80'i de Rusya'dan yapılmaktadır.⁶⁰ Bu oran enerji alanında Ermenistan'ın tamamen Rusya'ya bağlı olduğunu göstermektedir. Her ne kadar 2007 yılında Ermenistan İran'a bir doğal gaz boru hattı ile bağlanmışsa da İran gazının Ermenistan tüketimindeki yeri önemli değildir.

Ermenistan'ın Rus gazına bağlılığın ekonomik ve siyasi bazı sonuçları vardır.

Ekonomik alanda Ermenistan Rusya'nın doğal gaz fiyatlarını kabul etmek durumundadır, zira Rus gazının yerine ikame edebileceği başka bir enerji kaynağı yoktur. Ermenistan'ın kendi kaynaklarından enerji üretimi ancak %25 kadardır. Bu da su kaynaklarından ve Türkiye sınırındaki, Iğdır'a çok yakın bir nükleer santralden (Metsamor Santrali) sağlanmaktadır. Söz konusu %25 oranının önemli ölçüde artırılması ne yakın ne de orta vadede mümkün görülmemektedir. Hatta eski teknoloji ile çalışan ve ekonomik ömrünü doldurmuş görülen, her yıl bakım için bir süre kapatılan Metsamor Santrali devreden çıkarsa veya gerek onarım gerek güvenlik nedeniyle geçici kapatılma süreleri daha uzarsa % 25 oranının daha da azalması beklenebilir bu da Rusya'da doğal gaz ithalatını arttırabilir.

Rus gazına bu derecede bağımlılık ve bu kaynağın şu anda ve tahmin edilebilir bir gelecekte alternatifinin bulunmaması Rusya'nın Ermenistan üzerinde esasen mevcut nüfuzunu hatta hâkimiyetini pekiştirmektedir. (Bu vesileyle Ermenistan'ın komşusu Azerbaycan'ın gerek doğal gaz gerek petrol bakımından çok zengin bir ülke olduğu, ancak Ermenistan'ın izlediği yayılcı politika nedeniyle Azerbaycan enerji kaynaklarından yararlanamadığı ve bu kaynakların, daha kısa bir yol oluşturmasına rağmen, Ermenistan'ı "by-pass" ederek Türkiye üzerinden ihraç edilmekte olduğu akla gelmektedir)

Rus doğal gazının fiyatı Ermenistan için olduğu gibi bu gazı ithal eden eski

60 Poverty and Distribution Impact of Gas Price Hike in Armenia, The World Bank Policy Research Paper, (WPS6150) Temmuz 2012

Sovyet cumhuriyetleri için de bir sorun olmayı sürdürmektedir. Sovyetler Birliği döneminde doğal gaz, siyasi nedenlerle, gerek Sovyet cumhuriyetlerine gerek Varşova Paktı ülkelerine çok ucuza veriliyor ve Sovyetler bundan zarar ediyordu. Daha Gorbaçev döneminde doğal gaz fiyatını arttırma girişimlerine başlanmış ve bu politika Rus Federasyonu döneminde de devam etmiştir. Hedef doğal gazda dünya fiyatlarını yakalamak olmakla beraber, bu fiyatlarla söz konusu ülkelere satış fiyatları arasında o kadar büyük fark vardı ki Rusya, kendisinden doğal gaz ithal eden eski Sovyet cumhuriyetlerinde veya Varşova Paktı ülkelerinde ekonomik kriz yaratmamak için, fiyat artışını tedricen (azar azar) yapılmaya başlanmıştı. Ancak bu usul dahi doğal gaz ithal eden ülkelerle Rusya arasında sorunlar çıkmasını engelleyememişti.

Ermenistan için Rus doğal gazındaki büyük artış 2006 yılında oldu. Bu yıl Rus doğal gazının fiyatı % 100 artışla 1000 m3 için 55 dolardan 110 dolara yükseldi.⁶¹ Bu olay Rusya ve Ermenistan arasında bir gerginlik yarattı. Bu artışın Ermenistan ekonomisine getireceği yükün dışında Rusya'nın, siyasi nedenlerle, ülkelere göre farklı doğal gaz fiyatı uygulaması da (mesela 1000 m3 gaz için Beyaz Rusya'dan 46 dolar, Ukrayna'dan 230 dolar isteniyordu) Ermenilerin itirazına neden oldu. Zamanının Millet Meclisi Başkanı Artur Bagdasaryan bu fiyat artışı karşısında Ermenistan'ın da Gümrü'deki Rus askeri üstünden kira istemesi gerektiğini söyledi. Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan fiyat artışının bölgede Rusya ve Ermenistan için olumsuz sonuçları olacağını, Ermenistan ekonomisinin kalkınmasını ciddi şekilde engellenebileceğini belirtti. O zamanın Milli Savunma Bakanı ve günümüz Devlet Başkanı Serj Sarkisyan ise konunun sadece ekonomik olmadığını, ortada bir güven sorunu da bulunduğunu ancak fiyat artışının Ermenistan'daki Rus üssünün sözleşmesini gözden geçirmek için bir neden olamayacağını ifade etti. Zamanının Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile olan gayet iyi ilişkilerine rağmen Rusya geri adım atmadı ve Rus doğal gazının fiyatı bir misli arttı.⁶²

Bu arada ilginç olan husus, Rusya'ya duyulan büyük hayranlığın etkisiyle, Rus doğal gazının fiyatının arttırılması konusunda yapılan bir kamuoyu yoklamasına cevap verenlerin % 76'sı Rusya'nın fiyatları bir misli arttıracığına inanmadıklarını söylemeleridir. Ermenistan hükümeti bu fiyat artışını "küçük tüketicilere" (ayda 1000 m3 altında tüketim yapanlara) %53 oranında yansıtarak⁶³ memnuniyetsizliği sınırlamaya çalışmıştır. Bir

61 Aynı kaynak

62 Rus doğal gazı fiyatının 2006 yılındaki artışı ve yarattığı tepkiler için bkz. Ermeni Araştırmaları Sayı 19, ss. 32-37

63 Poverty and Distribution Impact of Gas Price Hike in Armenia, The World Bank Policy Research Paper, (WPS6150) Temmuz 2012, s.3

araştırmanın açıkça gösterdiği gibi doğal gaz fiyatlarındaki artış Ermenistan'da fakirliğin daha da artmasına neden olmuştur.⁶⁴

Rusya'nın amacı doğal gazı dünya fiyatlarından satmak olduğundan izleyen yıllarda da fiyatlarda artış görülmüştür. 2006'da 110 dolar olan bu fiyat 2009'da %40 artışla 154 dolara, 2010'da da %17 artışla 180 dolara çıkmıştır.⁶⁵ Ancak Ermenistan hükümeti, 2006 yılının aksine bu artışları hemen hiç eleştirmedeğinden kamuoyunun tepkileri de az olmuştur.

Sarkisyan'ın 8 Ağustos 2012 tarihinde Başkan Putin ile görüşmesinden önce Rus doğal gazının fiyatının artacağına dair haberler çıkmaya başlamıştır.⁶⁶ Buna göre halen 1000 m³'ü 180 dolar olan Rus doğal gazı 2013 Nisan ayından itibaren 220 dolara çıkarılacaktır. Bu % 22 artış demektir. Diğer bazı kaynaklar ise⁶⁷ Rus gaz şirketi Gazprom'a atfen, fiyat artışları için daha karanlık bir tablo çizmekte ve Rus gazının 1 Ekim 2012'de 280 dolara, 1 Ocak 2013'te ise 320 dolara çıkacağından bahsetmektedir. Bu da, 180 dolara göre, sırasıyla, % 55 ve % 78 gibi büyük artışlar ifade etmektedir.

Sarkisyan Başkan Putin ile birlikte yaptığı ve yukarıda değindiğimiz basın toplantısında Ermenistan'ın ithal etmekte olduğu doğal gazın fiyatının da konuşulduğunu ve fiyatın oluşması prensibi için bir anlayışa varıldığını söylemiştir. Buna göre şu hususlar esas olarak ele alınacaktır: Doğal gazın gerçek pazar fiyatı, Ermenistan ekonomik etkinliğinin korunması ve bu bölgede mevcut tarifeler ile mukayese edilebilir bir fiyata Ermenistan'a gaz verilmesi.⁶⁸ Buna karşılık Başkan Putin yapmış olduğu konuşmada doğal gaz fiyatlarına hiç değinmemiştir. O nedenle Başkan Sarkisyan'ın varıldığını söylediği prensip anlayışını daha ziyade Ermenistan'ın görüşü olarak kabul etmek gerekir. Ermenistan'ın ileri sürdüğü bu prensip anlayışının ne ifade ettiğine gelince bunu, doğal gazın pazar fiyatından, Ermenistan'ın ekonomisini tehlikeye atmayacak şekilde ve ayrıca bölgedeki Rus gazı satış fiyatlarını da dikkate alarak indirim yapılması olarak anlamak mümkündür. Rusya'nın istediği fiyatta indirim yapılmasını kabul edip etmeyeceği belli değildir. Ermenistan Rusya'nın çizdiği yolda, çok kısa ifadesiyle ekonomik alanda Avrupa ile entegrasyon yerine Rusya ile entegrasyon yoluna girerse, doğal gaz fiyatlarında önemli indirimler sağlayabilir.

64 Aynı kaynak

65 Aynı kaynak

66 ARKA, Yerevan, 7 Ağustos 2012. "Expert: Natural Gas Price in Armenia May Leap to 220 dollars Per One Cubic Metter by April 2013

67 Asbarez, 8 Ağustos 2012. " Sarkisian, Putin Discuss Gas, 'Eurasian Union', Vestnik Kavkaza, 9 Ağustos 2012. "Money to Choose"

68 "Introductory Remarks by President Serzh Sarkisyan at the Joint Press Conference With the President of the Russian Federation Vladimir Putin" <http://www.president.am/en/interviews-and-press-conferences/item/2012/08/08/President-Serzh-Sargsyan-RF-Vladimir-Putin-Press/>

V - İSRAİL VE ERMENİ SOYKIRIMI İDDİALARI

Soykırım konusu, anlaşılır nedenlerle, İsrail ve Yahudileri çok yakından ilgilendirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda sadece Yahudi soykırımı bulunduğu gibi bir görüş genel olarak Yahudilere hâkim olmuşsa da bu zamanla terk edilmiş ve başka soykırımlar olduğu da kabul edilmeye başlanmıştır. Ancak yine de Yahudi Soykırımı, kendisine mahsus özellikleri olduğu ileri sürülerek, diğer soykırımlardan ayrı tutulmaya çalışılmıştır. Bu da Yahudi Soykırımı'na verilen adlarda görülmüştür. Artık İsrail ve diğer Yahudi çevrelerinde "Yahudi Soykırımı" deyimini kullanılmamakta, bu olaya, bir süre "holokost" (holocaust veya holocauste) şu anda da "şoa" (Shoah) denmektedir. Bu kelimeler büyük katliamlar veya felaketleri ifade etmektedir. Ne var ki uluslararası hukuk bakımından bu deyimler geçerli değildir ve sadece soykırım (genocide) sözcüğünü kullanılmaktadır.

Başka olaylar için de soykırım denebileceği İsrail'de kabul gördükten sonra bu ülkede Ermenilerin etkisi altında kalan bazı yazarlar 1915 olayları için bu deyimini kullanmaya başlamışlar ve sonra da İsrail Parlamentosu'nun (Knesset) bu konuda bir karar almasına çalışmışlardır. Türkiye ile ilişkilerine büyük önem veren İsrail hükümetleri, Knesset'in çoğunluğunun da desteğiyle, bu tür kararları önlemekte güçlük çekmemişlerdir. Ancak Türkiye'nin Filistinlilerin haklarını gitgide daha güçlü bir şekilde savunmaya başlaması ve bunun sonucu olarak iki ülke arasında yaşanan bazı olaylar (Davos'ta Başbakan Erdoğan ile Cumhurbaşkanı Perez arasındaki tartışma, Dışişleri Bakan Yardımcısı'nın Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi'ni aşağılama çabaları, Mavi Marmara gemisi olayı gibi) Knesset'in Ermeni soykırımı iddiaları karşısındaki tutumunu hayli değiştirmiş; ABD'de etkili olan Musevi Cemaati ve örgütlerinin de Türkiye'ye karşı tutumlarında aynı değişiklik görülmüştür.

Sayıdığımız bu olaylar arasında en önemli olanı, şüphesiz, Mavi Marmara gemisiyle ilgili olanıdır. 31 Mayıs 2010 tarihinde Mavi Marmara adındaki bir Türk gemisinin İsrail karasuları dışında zor kullanılarak durdurulması ve bu olayda dokuz kişinin ölmesi ve elli kadar yaralı olması Türkiye-İsrail ilişkilerinde büyük bir krize yol açmış ve Türkiye, bu olay için özür dilenmesini, sorumluların cezalandırılması gibi bazı taleplerde bulunmuş ayrıca İsrail ile olan diplomatik ilişkilerini ikinci katip düzeyine indirmiş ve askeri anlaşmaları askıya almıştı. Buna karşın da İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman bir "Türkiye'yi Cezalandırma Planı" hazırlamış ancak Başbakan Netanyahu'nun karşı çıkması sonucunda böyle bir plan yürürlüğe konulamamış fakat İsrail'de Türkiye'ye karşı hareketler devam etmişti. Bunlar arasında 17 Mayıs 2011 tarihinde, Maretz Partisinin girişimiyle

Knesset'in Ermeni soykırımın tanınmasını görüşmesi ve bu öneriyi Eğitim ve Kültür Komitesi'ne havale etmesi, Likut Partisi'nin girişimiyle Ermeni soykırım iddialarının İsrail okulları müfredatına alınmasına ilişkin bir diğer önerinin de aynı Komite'ye havale edilmesi ve ayrıca 25 Temmuz 2011 tarihinde ilk defa İsrail ve Ermenistan dışişleri yetkilileri arasında Erivan'da siyasi istişareler yapılması sayılabilir.⁶⁹

İsrail Hükümeti Ermeni soykırım iddialarının resmen tanınmasını önlemeye çalışmış ancak, Türkiye ile yaşanan olayların kamuoyunda Türkiye hakkında yarattığı olumsuz hava dikkate alınarak, bu konunun Knesset'te veya çeşitli organlarında görüşülmesine hatta bazı Bakanların veya Hükümet taraftarı milletvekillerinin Ermeni soykırım iddialarını, şahısları adına, kabul etmelerine karşı çıkmamıştır. Nitekim Knesset'in 17 Mayıs 2011 tarihli toplantısına katılan din işleri Bakanı Yakov Marki, kişisel olarak Ermeni soykırımını tanıdığı belirtmiştir. Ermeni soykırım iddialarının İsrail okulları müfredatına alınması konusunda yapılan müzakerelere katılan Alt-Yapı İşleri Bakanı Uzi Landau, Hükümet olarak soykırım konusunun çözümlenmesini Ermenistan ve Türkiye'nin işi olarak gördüklerini belirtmekle beraber, bu konunun Kültür ve Eğitim Komitesine havale edilmesine karşı çıkmadıklarını da söylemiştir. Eğitim ve Kültür Komitesi'nin Aralık 2011'de bu sorunları ele alması sırasında, Knesset Başkanı Reuven Rivlin, alışılmadık bir şekilde, Komite toplantılarına katılarak İsrail'in manen ve tarihi yönden Ermeni soykırımını tanınmasının zorunlu bulunduğunu, diğer halkların trajedilerini tanınmasının bir Yahudi ve İsrailli olarak görev olduğunu, önemli olsalar da diplomatik mülahazaların, diğer halkların yaşadığı trajedilerin tanınmasına engel olmaması gerektiğini söylemiştir.

Koalisyon hükümetini temsil eden Zen Elkin de soykırım hakkında bir karar alınmasının lehinde konuşmuştur. Buna karşılık Dışişleri Bakanlığı'nı temsil eden İrit Lillian böyle bir tanımanın vahim stratejik sonuçları olacağını, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gayet hassas olduğunu bu nedenle kırmızıçizgilerin geçilmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁷⁰ Eğitim ve Kültür Komitesi bu konuda bir karar alamadan görüşmelerini sonuçlandırmıştır.⁷¹

Bu kez fikir beyan etmemiş olmakla beraber Cumhurbaşkanı Simon Perez ile Başbakan Netanyahu'nun İsrail parlamentosunun Ermeni soykırımını tanıyan bir karar almasına karşı oldukları, Dışişleri bakanı Avigdor Lieberman'ın da bu yönde düşündüğü bilinmektedir. Lieberman söz konusu Komite toplantısından sonra bu konudaki görüşlerini açık bir şekilde dile getirerek kuruluşundan beri İsrail'in, Yahudi holokostundan başka trajediler

69 Bu konuda bkz. Olaylar ve Yorumlar, Ermeni Araştırmaları, Sayı 39, ss. 57-60

70 Asbarez, 7 Şubat 2012, "Israel's Foreign Minister Opposes Genocide Recognition"

71 New Jersey Jewish News, 11 Ocak 2012. "Genocide in Armenia is Not For Israel to Decide"

için holokost deyiminin kullanılmasına karşı çıktığını, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudi halkının trajedisinin başka bir trajediyle mukayese edilemeyeceğini, günümüzde tarihi olayların siyasi çatışmalara dönüştürüldüğünü, bu nedenle de İsrail'in bu soruna karışmasını doğru bulmadığını söylemiştir.⁷²

İsrail'de Ermeni görüşleri savunmayı bir görev olarak üstlenmiş olduğu kanısını veren Maretz Partisi Başkanı Zeheva Gal-On'un çabalarıyla ve Meclis Başkanı Reuven Rivlin'in desteğiyle Ermeni Soykırımı iddialarını tanıma konusu 12 Hazirann2012 tarihinde yeniden Knesset'te görüşülmüştür. Bu tarihin seçilmesinde Mavi Marmara olayı hakkında Devlet Denetçisi Lindenstrass'ın raporunu ertesi gün açıklayacak olmasının rol oynadığı anlaşılmaktadır; diğer bir deyimle Hükümet aleyhinde olacağı düşünülen bu raporun Hükümet'in Ermeni soykırımı hakkında Knesset'te kabul edilecek bir karara direnmesini zayıflatacağı hesaplanmıştır.

Bu konuda yapılan görüşmelerde Meclis Başkanı Reuven Rivlin bir milyondan fazla Ermeninin öldürülmüş olmasını manen (etik olarak) hatırlamak mecburiyetinde olduklarını, ancak bu konunun siyasi bir sorun yapılmaması gerektiğini, suçlamalarının bu günkü Türkiye'ye karşı olmadığını ifadeden sonra "başımız gelen felaketi bilmezden gelenleri af edemeyiz, diğerlerinin felaketlerini de görmezden gelemeyiz" demiştir. Maretz Partisi Başkanı Bayan Zehava Gal-On ise aynı mealde konuşarak, Holokost'a uğramış olan Yahudi halkının başkalarının felaketlerine duyarlılık göstermek mecburiyetinde olduğunu söylemiş ve İsrail Hükümetinin Ermeni soykırımını tanımasını ve Mavi Marmara olayında ölen dokuz Türk hakkında özür dileyerek Türkiye ile ilişkilerini düzeltmesi istemiştir. Mili Birlik Partisi'nden Arieħ Eldad ise Türkiye'nin "tarihi cürüm" hakkında sorumluluğunu kabul etmesini istemiş ve bu cürümün çocukları bodruma kapatıp gaz verip öldürmeyi de kapsadığını ileri sürmüştür. (Böyle bir iddia ilk kez duyulmaktadır) Görüşmelerde İsrail'in Ermeni soykırım iddialarını tanımasının aleyhinde konuşan tek kişi Kadim Partisi'nden Robert Tibayev olmuştur. Adı geçen İsrail'in bu soruna karışmaması ve bir Ermeni soykırımı olup olmadığı konusundaki kararı tarihçilere veya uluslararası bir kuruluşa bırakması gerektiğini söylemiştir.⁷³

Görüşmelerde hazır bulunan İsrail Çevre Bakanı Gilad Erdan, "Ermeni Halkına karşı işlenmiş olan Holokost'un İsrail Hükümeti tarafından resmen tanınmasının uygun olduğunu kesinlikle düşünüyorum" dedikten sonra İsrail Hükümeti'nin Ermenilerin trajedisi hakkındaki politikasını değiştirmedeğini ve verilerin ve olayların incelenmesiyle açık ve tam bir tartışmayı

72 Asbarez, 7 Şubat 2012, "Israel's Foreign Minister Opposes Genocide Recognition"

73 Jerusalem Post, 12 Haziran 2012. Gil Hoffman "Knesset Discusses Genocide Recognition"

desteklediğini söylemiştir.⁷⁴ Bakanın bu sözleri, özellikle Ermeni holokostunun İsrail Hükümeti tarafından resmen tanınmasının uygun olacağına dair ifadeleri, bazıları tarafından İsrail Hükümeti'nin Ermeni soykırımını tanıdığı şeklinde yorumlanmışsa da⁷⁵ bakanın önce kendi adına konuştuğu sonra İsrail Hükümeti'nin politikasının değişmediğini söylediği dikkate alındığında ortada bir tanıma olmadığı görülmektedir.

Bu görüşmeler sonunda konunun yeniden Knesset'in Eğitim ve Kültür Komitesi'ne gönderildiği anlaşılmaktadır.

İsrail Meclisi'ndeki görüşmeler hakkında Türkiye'nin resmi bir tepkisi olamamıştır. Bir gazeteye göre Türkiye'de bir diplomatik kaynak, parlamentoların bu konuyu görüşmelerinin bir yarar getirmediğini, sürece (Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normal hale gelme sürecine) katkıda bulunmadığını, iki ülke tarihçilerinin çalışmalarını zedelediğini söylemiştir.⁷⁶

Değinememiz gereken bir diğer husus da, Türkiye ile arasında ciddi bir anlaşmazlık belirdikten sonra İsrail Hükümetinin Ermenistan ile ilişkilerini arttırma gayretleridir. Yukarıda belirttiğimiz gibi iki ülke diplomatları arasında ilk kez siyasi istişareler geçen yıl yapılmıştır. Bu yıl da Nisan ayında İsrail Tarım Bakanı Orit Noked “iki ülkenin tarım sektörü arasında işbirliğini geliştirmek yollarını görüşmek” üzere Ermenistan'a gitmiş ve bu vesileyle de Soykırım Anıtını ziyaret ederek saygı duruşunda bulunmuştur.⁷⁷ Kamu Diplomasisi ve Diaspora İşleri Bakanı Yuli Edelstein 24 Ağustos 2012 tarihinde Erivan'ı ziyaret etmiş aynı zamanda soykırım anıtına da gitmiştir. Buradaki deftere iki halkın tarihleri ve kaderi arasında çok benzerlik olduğunu ve İsrail'de kimsenin Ermeni soykırımının varlığını inkâr etmediğini yazan Edelstein⁷⁸ bu konuda yaptığı açıklamada da 1915 yılında Osmanlı Türkiye'sinde Ermenilerin kitle halinde öldürülmesi ve tehcir edilmesinin İsrail'de yaygın bir şekilde soykırım olarak görüldüğünü⁷⁹ de söylemiştir.

İsraillilerin Ermenistan ile bu yakınlaşma⁸⁰ girişimlerinin özellikle Diasporada samimi bulunmadığı bu konudaki haberlere yapılan okuyucu yorumlarından anlaşılmaktadır. Mesela Yuli Edelstein'in ziyaretinden sonra yapılan yorumlarda, 1915 olaylarının yaygın bir şekilde soykırım olarak

74 Today's Zaman, 13 Haziran 2012. “Knesset's Political Debate on 1915 Event Does Not Alter Facts, Turkey Says”

75 GNP (Genocide Prevention Now) Issue 10, Spring 2012. Israel W. Charny, “Israel Government Officially Calls on Knesset to Recognize the Armenian Genocide”

76 Today's Zaman, 13 Haziran 2012. “Knesset's Political Debate on 1915 Event Does Not Alter Facts, Turkey Says”

77 Asbarez, 16 Nisan 2012. “Israel Minister Visits Armenia”

78 Armeness, 25 Ağustos 2012. “En Israel Personne Ne Nie L'Existence du Génocide Arménien”

79 Asbarez, 24 Ağustos 2012. “Genocide ‘Widely Recognized in Israel’ Says Israeli Minister”

80 Aynı Kaynak

tanınması yeterli görülmemekte, Knesset'in bu konuda bir karar alması gerektiğine değinilmekte, gerisi boş lâf veya iki yüzlülük olarak görülmekte ve bu sözlerle Ermenilerin zamanının boşuna harcandığı belirtilmektedir. Bir diğer yorumcu Knesset'in karar almasından başka Kudüs ve Tel Aviv'de Ermeni Soykırımı için anıt dikilmesini de istemiştir. Kısaca bu girişimlerin Ermeni kamuoyunda olumlu bir izlenim bıraktığını söylemek mümkün değildir. Türk kamuoyuna gelince İsrail aleyhindeki hava sürmekte olup hemen hiç kimse İsrail bakanlarının Ermenistan'a yaptığı ziyaretlerle ilgilenmemiştir.

Diğer yandan İsrail ile Azerbaycan arasındaki yakın ilişkiler ve özellikle İsrail'in Azerbaycan'a silah satması dikkate alındığında, İsrail-Ermenistan ilişkilerinin ciddi bir gelişme göstermesi beklenmemektedir.

Sonuç olarak, Knesset'e Ermeni soykırım iddialarının tanınması için yapılan ve Türkiye aleyhinde bazı söylemlerin yer aldığı görüşmelerin nedenini iki ülke ilişkilerinin bu günkü gergin durumunda aramak gerekmektedir. Türkiye aleyhinde konuşmak ve Türkiye'yi soykırım ile suçlamak Türkiye'nin Filistinlilere arka çıkan politikasını kabul edemeyen İsrail kamuoyunu tatmin etmektedir. Birçok siyasi partiden kurulmuş olduğu için aynı konuda değişik fikirlerin ileri sürüldüğü İsrail hükümeti ise, Başbakan ve Dışişleri Bakanı katında Knesset'in Ermeni soykırımı iddialarını tanınmasının Türkiye ile esasen kötü olan ilişkilere ağır bir darbe vuracağını bilinci içinde, bunu önlemeye çalışmakta ve şimdiye kadar bunda başarılı olmuş bulunmaktadır.

Knesset'e Ermeni soykırım iddialarının tanınması için yapılan ve Türkiye aleyhinde bazı söylemlerin yer aldığı görüşmelerin nedenini iki ülke ilişkilerinin bu günkü gergin durumunda aramak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Makaleler

Lütem, Ömer Engin “Olaylar ve Yorumlar” *Ermeni Araştırmaları*

Poverty and Distribution Impact of Gas Price Hike in Armenia, The World Bank Policy Research Paper, (WPS6150) Temmuz 2012

The long Goodbye: Waning Russian Influence in the South an Central Asia Chatham House, Briefing Paper, Temmuz 2012

Gazeteler

Anadolu Ajansı

ARKA

Armenews

ArmeniaNow

Armennews

Armenpress

Asbarez

CCAF

Collectif VAN

Eurasia Daily Monitor

EurasiaNet.

Hurriyet

Largir, am

Medimax

Milliyet

New Jersey Jewish News

News.am

Star

The Noyan Tapan Highlights

Today's Zaman

TRT Türk

Turkishny.com

Yeni Şafak

Resmi Kurumlar

TC Dışışleri Bakanlığı

Ermenistan Cumhurbaşkanlığı

Amerikan Dışışleri Bakanlığı

MIGIRDİÇ PORTUKALYAN VE “ARMENİA” GAZETESİ (TERÖRİZMDEN ŞÜPHELİ İLİMLİĞA)

MKRTICH PORTUKALIAN AND THE “ARMENIA” JOURNAL
(FROM TERRORISM TO SKEPTICAL MODESTY)

Prof. Dr. Jean-Louis MATTEI

Öz: Mıgırdiç Portukalyan Ermeni devrimci hareketindeki en önemli kişilerden birisidir, ancak faaliyetleri ve çalışmaları konusunda genel bir bilgi eksikliği dikkat çekmektedir. Nitekim bu eksiklik Marsilya’da 1885’den 1923’e kadar Porukalyan tarafından Ermenice yayınlanan “Armenia” dergisi konusunda da görülmektedir. Bu makalede söz konusu araştırma özellikle 1914, 1918, 1919, 1921, 1922 ve 1923 yıllarını kapsamaktadır. Portukalyan’ın kişiliği çeşitli kaynaklara dayanarak anlaşılmalı çalışılacaktır. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise, sıkça devrimcinin kişiliğinin dergi ile özdeşleştiği hatırlatılarak “Armenia” dergisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mıgırdiç Portukalyan, “Armenia”, Ermeni Devrimci Hareketi

Abstract: Mkrtych Portukalian is one of the most significant figures in the Armenian revolutionary movement, but there is a general lack of knowledge about his activities and work. This applies to the famous journal of “Armenia” published in Marseille from 1885 to 1923 by Portukalian in Armenian. In this paper, the period under research especially entails the years 1914, 1918, 1919, 1921, 1922 and 1923. We will try to convey Portukalian’s personality by referring to various sources. In the second and third section, we will address the “Armenia” journal by frequently reminding that the revolutionist’s personality identifies with his journal.

Keywords: Mkrtych Portukalian, “Armenia”, Armenian Revolutionary Movement

Ermeni devrimci hareketindeki Mıgırdiç Portukalyan'ın büyük önemi hakkında aşağı yukarı herkes hemfikir olabilir ama şahsiyeti ve yaptıkları konusunda Ermeniler bile çok şey bilmezler.

Bu da 1885'ten 1923'e kadar Marsilya'da Ermenice olarak Portukalyan'ın çıkardığı "Armenia" adlı ünlü gazete için geçerli.

Hem gazete hem de kurucusu ünlü, ama neden böyleler? Tam olarak bilinmiyor

Yani özgün belgeler referans olarak nadiren veriliyor.

Onun içindir ki bize 20 tane "Armenia" nüshasının fotokopilerini temin etmeyi başaran değerli dostumuz Maxime Gauin'e çok müteşekkirimiz.

İncelediğimiz dönem özellikle 1914, 1918, 1919, 1921, 1922 ve 1923 senelerini içeriyor. Tabii ki daha uzun bir süre kapsayan gazetenin sayıları, daha özdeş bir görüşe sahip olmamıza yardımcı olurdu. Ama haller böyleyken, daha eski sayıların bazı metinleriyle bu boşluğu doldurmaya çalıştık ve başka okuma ya da araştırmalarla ikmal edilebilen bir sima ortaya çıktı.

İlk aşamada, çeşitli kaynaklara başvurarak Portukalyan'ın şahsiyeti hakkında bildiklerimizi aktarmaya çalışacağız, ikinci ve üçüncü aşamada ise, devrimcinin şahsiyetinin gazetesıyla sık sık özdeşleştiğini hatırlatarak, "Armenia" gazetesinden bahsedeceğiz

D) 1885'E KADAR MIGIRDİÇ PORTUKALYAN

Her şeyden önce, şunu söyleyelim: Portukalyan isminin imlası da şüpheliydi.

"La Question Arménienne" (Ermeni Sorunu) adlı kitabında¹, kısa ama çok faydalı bir yaşam öyküsünü yazmasına rağmen, Taşnak yazar Anahide Ter Minassian bile ona Portuguese/Portugalyan diyordu.²

Fakat "Armenia" gazetesine bir tek bakış atsak, devrimcinin kendisine aslında Portoukalian/Portukalyan dediği ortaya çıkıyor.

Her neyse. Söz konusu yaşam öyküsüyle şu daha önemli çizgiler belirginleşiyor: Bir eğitimci olan Portukalyan Van'da bir öğretmen okulunu kurmuştu.

1 *La Question Arménienne* Editions Parenthèses, Marsilya 1983.

2 A. ge, s.153. İtiraf edelim ki Ter Minassian'ın yalancısı olarak ve başka yazarları takip ederek biz de uzun süre Portukalyan'a Portugalyan dedik...

Ermenistan’ın bağımsızlığını savunduğu ve Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğüne karşı çıktığı için, 1885’te sürgüne gönderilen Portukalyan, hemen Marsilya’da Ermenice çıkan “Armenia” gazetesini yarattı.

Kendi klavyemizden çıkan bu “hemen” aslında tuhaf görülebilir. Çünkü yabancı bir ülkede sürgün hayatını yaşayan bir şahıs nasıl aynı yılda bir gazete (bu da az bir iş değil) kurabilir?

Bu önemli noktaya tekrar döneceğiz. Şimdilik yaşam öyküsüne yeniden bakalım.

Anahide Ter Minassian, Portukalyan’ın gençliği hakkında sadece 1848’de İstanbul’da doğduğunu aktarıyor.

O zaman başka detaylar elde etmek için, “Armenia” gazetesine başvurmak zorundayız. Nitekim de 5 Ekim 1921’de çıkan 9-10. nüshada portresiyle ve “Geleceğe inanıyorum” (Abakayın gı havadam) altyazısıyla Portukalyan’a dair ölüm ilanı bulunuyor. Son sayfasında ise yaşam öyküsünün çizgileri (gensakragan kidzer) var.

*Ermenistan’ın
bağımsızlığını savunduğu
ve Osmanlı
İmparatorluğu’nun
bütünlüğüne karşı çıktığı
için, 1885’te sürgüne
gönderilen Portukalyan,
hemen Marsilya’da
Ermenice çıkan
“Armenia” gazetesini
yarattı.*

Yaşam öyküsü İstanbul’da 1848 senesinde, Kumkapı mahallesinde, Yalnız Bakkal sokağında ve baba evinde doğduğuna işaret ediyor. Babası Raphael Portukalyan idi. Bu zat, zarif (pareparoy) ve bilimsever (usumnaser) bir şahsiyete sahipti.

Raphael Portukalyan banker (seğanavor) idi.

Aynı zamanda epeyce kapsamlı bir kütüphanesi(krataran) vardı ve oğlu ondan büyük ölçüde faydalanacaktı(urge medzabes bidi okdver zavagı).

Genç Portukalyan o zamanın en iyi hocaları tarafından yetiştirilmiş. Kumkapı’daki “Mayr” Lisesinde öğrenci olarak; Y. Malezyan (Ermenice), Hagop Voskan(Fransızca) ve Heretik (Türkçe) öğretmenlerinin derslerine girdi.

Gazeteye göre, o zamanın gelişmeleri onu “kayıtsız” bırakmadı. Yaşadığı ortam, adalet ve fevri bir mücadelenin ortamıydı.

1848 Fransız İhtilali,³ aslında İstanbul Ermeni cemaatini derince etkilemiş.

3 Kral Louis-Philippe’i kovan 1848 Fransız İhtilali, öteki halklara bağımsızlık fikrini verdi.

Paris'teki Ermeni aydınları söz konusu cemaate devrimin "asil ilkelerini" aktarmış.

1853'ten itibaren 1860'ya kadar N. Rusinyan, N. Balyan, K. Odyan⁴ vs. "Ulusal Anayasa"yı yani Ermeni Nizamnamesi'ni (Azkayin Sahmanatrutyun) teşkil etmeye çalıştı.

"Amiralar"ın çoğu, Ermeni halkına yönelik bu Anayasa'da sadece kendi etkilerinin ve hükmetmelerinin yok oluşundan şüphe duymadılar.

Aynı zamanda onlar bu reformu Kilisenin ve halkın sonu gibi algıladılar.

Bu vesileyle, en azından yüksek katmanlarda, o devrin Türkiye Ermeni cemaatinde ilginç bir karşılaşmaya tanık oluyoruz.

Bir tarafta "Lusavoryalner", öteki tarafta da "Khavaryalner". Başka bir deyişle "Aydınlanma taraftarları" ile "Karanlık taraftarları" söz konusudur.

"Sorularla Ermeni Meselesi" adlı kitabında⁵ şunu okuyoruz (s 125):

Bu dönemde Ermeniler arasında "münevver ve mürteci" ihtilafları çıktı. Amiralar (Bankerler), devlet taraftarı mürteci, milli emeller arkasından koşanlar ise münevver olarak adlandırıldı. Münevverler, daha ziyade milli emeller peşinde koşacak ve kendilerinin idaresinde hareket edecek birini İstanbul Ermeni Patrikliğine getirmek istiyorlardı.

Nihayet birçok münakaşa ve mücadeleden sonra münevverlerin etkisiyle, 1869'da İstanbul Ermeni Patrikhanesinde bağımsızlık düşüncesi doruğa çıktı. Daha sonra oluşan bu ortam içerisinde özellikle Berlin konferansı esnasında (1878) Ermeni toplumuna özerklik tanınması için çok mühim bir rol oynayacak olan meşhur Hrimyan Patrikliğe getirildi.⁶

"Tebi Yergir" (Vatana doğru/Vatana dönüş) felsefesini benimsediği için, Portukalyan'ın düşüncesi üzerine Hrimyan'ın önemi kesin.

4 Nahabed Rusinyan Ermeni dili konusunda kitap yazıyordu. Krikor Odyan (1834-1887) yüksek memurdu. Yazar Yervant Odyan'ın amcasıydı. Sık sık yurtdışı çıkıyordu. Portukalyan'ın tezlerini savunacaktı. Nikoğos Balyan da onlarla birlikte Paris'te bulundu. Her üçü de Ermeni Nizamnamesi'ni yazdı. Sık sık yurt dışı çıkıyordu. Portukalyan'ın tezlerini savundu.

5 Prof. Dr.Ahmed Akgündüz, Doç.Dr.Said Öztürk, Dr.Recep Kara *Sorularla Ermeni Meselesi* (OSAV.Osmanlı Araştırmaları Vakfı) İstanbul 2008.

6 A.g.e. Ermeni Millet Nizamnamesi. Osmanlıca orijinal belge s.123

Ama “Armenia” gazetesini taramaya devam edelim.

1857’de “Masis” gazetesi Ermeni gençlerin “şampiyonu” olurken, Deroyentz’in⁷ “Yerevak”(Akşam) gazetesi ise tutucuların organı olacak.

1861’de “Ulusal Anayasa” taraftarları ve aleyhtarları aralarında tartışmak için “Mayr” Lisesin’de seansta oturdular, öğrenciler komşu Surp Haç Kilisesi’ne (Kutsal Haç) aktarıldılar. Genç Portukalyan ise bir köşeden gizlice bu gürültülü (ağmgali)toplantıları takip ederek onların “kulak misafiri” gibi olacak.

1860’ta ölen patriğin yerine, yeni bir patriği seçmek için kiliselerin içerisinde bile kanlı kavgalar meydana geldi.

Nitekim “Aydınlar” patriğin hem içten hem dıştan seçilebilmesini savunuyordu.

En sonunda “Karanlık taraftarları” hem Mayr Lisesi’ni hem de Mayr Kilisesi’ni ele geçirdi ve tutucu rahip Der Kevork, eğitim müfettişi tayin edildi.

1862’de ise, tahminimize göre, okulunun yeni eğilimine tahammül etmeyerek Mıgırdıç Portukalyan lisesini terk edip, Samatya semtindeki Sahagyan Lisesi’ne geçti. “ Her gün mahallesinden Samatya Sahagyan Lisesi’ne kadar yaya (hedisan)yürümek zorundaydı” çünkü o zamanlarda “başka çaresi yoktu”.

Araştırmacı Antranik Çelebyan de Sahagyan Lisesi’nden bahsediyor.

1863’te mezun olan Portukalyan, yine aynı araştırmacıya göre tam o devirde bir “kitapçı dükkânı” açmıştı.

Gazetemize göre ise, mezun olduktan sonra Portukalyan kitapçı Pierre Troy’nın (Trua telaffuz ediliyor) yanında çalıştı. Pierre Troy Ermeni dostu (hayaser) olup, “La question arménienne” diye bir dergi çıkarıyordu.

Louise Nalbandian’ın “The Armenian Revolutionary Movement” adlı kitabına başvurursak, söz konusu yazarın söz ettiği bu “Fransız yayımcının” ismini vermediğini ve “La question arménienne”den bahsetmediğini görüyoruz.

7 Bursa asıllı Deroyentz (1801-1888) çok sayıda dil bilip özellikle Fransızcadan Ermeniceye ve Osmanlıcaya tercüme yapıtı.

“Kitapçı dükkanı”na gelince, bu ayrıntı Nalbandian’ın eserinde şu şekilde bulunuyor:⁸

Portukalyan bir yayın şirketi kurdu ve onun için Alexandre Dumas’ın “La Dame de Monsoreau” sunu Ermeniceye çevirdi.

Ama şu gerçek daha önemli: Şüphesiz bütün bunlardan gelecekteki “Armenia” gazetesinin ilk fikrinin kaynaklandığını düşünebiliyoruz.

1859’da Portukalyan babasını kaybetmişti. 1865’te sırasıyla annesi vefat etti.

Gazetenin verdiği yaşam öyküsü bununla bitiyor ve gazetede “devam edecek” (şarunageli) yazıyor.

“Armenia”nın takip eden sayısı maalesef elimizde olmadığına göre, bu yaşamöyküsünü tamamlamak amacıyla artık çeşitli yazarlara ve dokümanlara başvurmak zorunda kalacağız.

Demin verdiğimiz ayrıntılardan hiç bahsetmeyen Anahide Ter Minassian, yine de Portukalyan’ın 70’li yılların başlangıcında Tokat’ta bir Ermeni okulunda öğretmen olduğunu yazıyor.⁹

Öğretlerinde Portukalyan Ermeni ağalarının bencilliğini ihbar edip, “demokrat ve liberal” idi.

Çelebyan, Portukalyan’ın ondan sonraki yıllarda “Asya” adlı bir gazeteyi neşrettiğini ama söz konusu gazetenin hemen yasaklandığını yazıyor. Ter Minassian, Portukalyan’ın önce yakalandığını ve Sivas’a sürüldüğünü, ondan sonra da “Asya” gazetesini kurduğunu söylüyor.

1877’te Ararat Cemiyeti(Araratyan Ingerutyun)nin üyesi olup Portukalyan Kafkasya’ya gönderiliyor ve ünlü “Mşak” (Rençber)ın müdürü Krikor Ardzruni ile tanışıyor.

Armenakan-Ramgavar Partisi’ne bağlı bir siteye göre Portukalyan, “Hrant” takma adını kullanarak, bu dergide yazı yazmış.

Burada küçük bir hatırlatma gerekiyor, sanırım: Krikor Ardzruni Türklerden ve genelde bütün Müslümanlardan nefret eden korkunç bir ırkçıydı.

Bu somut gerçekten ne Çelebyan ne de Ter Minassian bahsediyor tabii.

⁸ Louise Nalbandian *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century* University of California Press, 1963 s.90-91

⁹ A.g.e, s.153 not. 13.

Krikor Ardzruni'nin verdiği yardımıyla Portukalyan Van'a dönüp burada bir Öğretmen Okulunu kuruyor. Böylelikle, Portukalyan Hayrig Hrimyan'ın öğrettiği “Tebi Yergir” (Vatana doğru) teorisini uygulamaya çalışıyor.

Ama bir defa daha ne Çelebyan'ın ne de Ter Minassian'ın bahsettiği şu “ayrıntı” var:

Portukalyan, 1878'de “Kara Haç” (Sev Haç) örgütünün aktif ve etkili kurucularındandır.

Bunu söyleyen biz değiliz. Bunu söyleyen “Armenakan” yani “Ramgavar Azadakan Kusaksutyun” un Ermenice resmi sitesidir: <http://www.armenakan.com>

“Kara Haç” aslında bir terör örgütüdür. Bu sefer bunu söyleyen söz konusu site değil tabii, biziz. Sitede ise şu yazıyor:

İstibdadın ağır şartlarının altında devrimci işinde aktif bir rol oynayan “Kara Haç”, Portukalyan'ın tavsiyesi ve dolaysız (anmidşakan) katılımıyla Van'da kuruldu.¹⁰

Bildiğimiz kadarıyla, ne Çelebyan ne de Ter Minassian “Kara Haç” tan bahsettiği için, başka kaynaklara başvurmak zorunda kalıyoruz. Kamuran Gürün, “Ermeni Dosyası” adlı kitabının 167.sayfasında bu örgütten kısaca bahsediyor ve onu Ku-Klux-Klan'a benzetiyor.

Bilal N. Şimşir ise, “Ermeni Meselesi” diye adlandırılan eserin 278. sayfasında şunu yazıyor: “1878- Van'da gizli “Kara Haç” cemiyeti kuruldu. Ermeni gençleri tarafından kurulan bu terör örgütü, yörede öldürdüğü Müslümanların ve Ermenilerin alınına bir “kara haç” damgası vuruyordu.”

M. Yavuz Elbirler¹¹ şunu yazıyor: “Kara Haç” adı, sır verenlerle cemiyet prensiplerine uymayanların listedeki isimleri üzerine bir kara haç çekilip ilan edilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Ermenice Vikipedya'da “Sev Haç” maddesi için şu ilginç ayrıntıları bulabiliyoruz: “üyelerinin kişisel bir şekilde ve son derece gizli çalışması lazımdı” ve de şunu: “Kara Haç”ın 1881'de Erzurum'da kurulan “Anavatan Müdafileri” (Başdiban Hayrenyatz) ile sıkı bağları vardı. 1885'e kadar var olmaya devam etti.” Hatırlatalım: 1885, Portukalyan'ın sürgün edilme yılıdır.

¹⁰ <http://www.armenakan.com>

¹¹ Elbirler, M. Yavuz “Ermeniler Meselesinin Arka Planı ve Üç şehidimiz”

Üstelik Ermenice Vikipedyada “Kara Haç”a mensup bir kişinin ismini bile veriyor.

Karekin Sırvandztyan (1840-1892) söz konusu. Van doğumlu bu Ermeni militan hem rahip hem de yazar idi. Hayrig Hrimyan’a sıkı bir şekilde bağlıydı. Hrimyan onu vaiz gibi kullanıyordu. Antranik Çelebyan, Hayrig(Pedercik) Hrimyan’ın “Vasपुरagan Kartalı” adlı neşrettiği gazeteyi tab ettirmesinde Papaz Karekin Sırvandztyan’ın onun yardımcısı olduğunu yazıyor (“Antranik Paşa” s.46).

“Sev Haç”ın üyelerinin çoğu, ilk devrimci Ermeni parti olan “Armenagan Partisi”nin kuruluşuna katıldılar.”

Portukalyan’ın da Van’da Hrimyan ile bazen sık sık görüşüğünü eklersek, bu üç adamın (Portukalyan, Sırvandztyan, Hrimyan) “Sev Haç” terör örgütünde önemli bir rol oynadığını düşünmekten kendimizi alıkoyamayız.

O zaman “Vasपुरagan Kartalı”nın aslında “Sev Haç”ın “kapağı” gibi düşünersek ve de ünlü Hrimyan’ın da bu terör örgütüne mensup olduğunu ifade edersek, yanlışla risklerimizin de çok az olduğunu söyleyebiliriz.

Zaten daha etraflı araştırdığımızda bu yanlışla riski sıfıra düşüyor. Çünkü İnternet’te bulunan Hrimyan’a dair Ermenice Vikipedyada şu yazıyor:

Hrimyan... Van’daki “Sev Haç” ve Erzurum’daki “Anavatan Müdafileri” adlı kurtarıcı ve gizli örgütlerin kuruluşuna ve eylemine yardımcı oldu.

İngilizce, Fransızca, Almanca ve Bulgarca olan biyografilerde bu ilginç ayrıntılar unutulmuş...

Ayrıca Rus konsolos muavini Kamsagaran’ın rolünü teyit ettikten sonra “Sev Haç”a dair madde şöyle bitiyor:

“Sev Haç”ın üyelerinin çoğu, ilk devrimci Ermeni parti olan “Armenagan Partisi”nin kuruluşuna katıldılar.” Portukalyan’ın da Van’da Hrimyan ile bazen sık sık görüşüğünü eklersek, bu üç adamın (Portukalyan, Sırvandztyan, Hrimyan) “Sev Haç” terör örgütünde önemli bir rol oynadığını düşünmekten kendimizi alıkoyamayız.

Gizlilik ögesini de not edelim: Portukalyan’ın aktivitelerinin merkezindedir ve tekrar ondan bahsedeceğiz.

“Ermeni Meselesi”nin bir sayfasına da göz atalım:

*Van’da Hrimyan ile çalışanlardan biri de Mıgırdiç Portukalyan idi. Erzurum’daki olaydan sonra tutuklamalar başlayınca ve kendisinin Van’da oturması yasaklanınca Portukalyan, bazı taraftarları ile birlikte yurt dışına kaçmıştı... Armenakan Partisi’ne sadece Ermeniler girebilirdi. Armenakan Partisi mensuplarına silah kullanmak ve askeri strateji konusunda bilgilerin Van Ermeni okulunda Rus Konsolosu Kamsagaran tarafından verildiği biliniyordu.*¹²

Bütün bunların ilginç yanı şu: Ne Çelebyan ne de Minassian Portukalyan’ın terörist geçmişinden bahsediyor ne de o zamandaki Hrimyan ile bağlantılarına değiniyor.

Hınçak Louise Nalbandian’ın başat kitabına başvuralım şimdi. Burada “Sev Haç” hakkında ilginç veriler bulmamız mümkün olacak mı?

“The Armenian Revolutionary Movement” adlı kitabında Nalbandian üç satırlık ile bir sayfalıktan oluşan bir bölüm “Kara Haç”a (The Black Cross) ihtaf ediyor ve/ama örgütü övmekten başka bir şey yapmayıp içindeki Portukalyan ile Hrimyan’ın rolü hakkında susuyor ve onların rolünü ima etmiyor.¹³

Başka bir deyişle ya “Ermeni Devrimci Hareketi”nin uzmanı Kara Haç teşkilatı hakkında çok az şey biliyor ya da gerçek hüviyetini görmezlikten geçmeyi tercih ediyordu.

Dahası var: Aslında Portukalyan’ın “aktiviteleri” çoğunlukta Ermenilere yönelikti. Üstelik de “Aspirations et Agissements Révolutionnaires des Comités Arméniens” adlı kitapta ilginç göndermeler var.¹⁴ Bu eser çoğunlukta Ermeni Komitelerinden gelen belgeleri kullanıyor zaten ve 37.sayfasında şunu okuyoruz: “Portukalyan’ın Van’a dönüşünden sonra söz konusu yerde, ünlü İlahiyat (?) Öğretmen Okulu’nda Komitelerin elinde Hıristiyan dininin alet gibi kullanılmış olmasına pek sıcak bakmayan birkaç Ermeni’nin dürtüsüyle belirli bir hoşnutsuzluk oluştu ve Van’da kalması imkânsız olduğunu anlayan söz konusu Portukalyan Fransa’ya kaçıp orada “Armenia” adlı gazeteyi kurdu.”¹⁵

Çelebyan, Portukalyan’ın sürgüne gönderilmesinde ılımlı Ermenilerin oynadığı rol hakkında susarken, Anahide Ter Minassian şunu yazıyor: “Büyük bir ihtimalle Ermeni muhafazakârları tarafından ateist ve devrimci

12 A.g.e s. 220

13 Nalbandia, ss. 83-84

14 *Aspirations et Agissements révolutionnaires des Comités Arméniens* Yeni basım. Ankara 2001. Yayına hazırlayan: Dr.Yusuf Sarımay.

15 A.g.e s. 37

gibi gösterilen ve ihbar edilen Portukalyan Van'ı terk edip İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı.”

Buradan da birkaç yıl sonra Fransa'ya gitti ve kurduğu Öğretmen Okulu kapatıldı.”¹⁶

Gördüğümüz gibi Portukalyan'ın “birkaç yıl sonra Fransa'ya gittiğini” yazdığında Ter Minassian yanılıyor (aynı yıl gitti çünkü).

O zaman din ile terör eylemleri arasındaki ilginç bağ hakkında çok olumlu şeyler düşünmeyen Osmanlı Ermeni vatandaşlarının tepkisini daha iyi anlayabiliriz.

“Aydınlatma taraftarları” ve “Karanlık taraftarları” arasındaki kavga hakkında sanki bir çağrışım var bütün bunlarda.

Şüphesiz de söz konusu aydınlatma bombaların ışığıyla yapılması öngörülüyordu...

Kısacası ve başka bir deyişle Türkiye'yi terk ettiğinde Portukalyan dini kullanarak terörü savunan bir devrimciydi ve, kendisi böyle bir örgütü (Sev Haç) kurmuş olduğundan, gizli örgütler hakkında çok belirli ve etraflı fikirleri vardı.

II) “ARMENIA” GAZETESİ

Marsilya'ya gelişinden sonra Portukalyan hakkında en güvenilir ayrıntılar Mihran Damadyan'ın ta kendisi tarafından veriliyor.¹⁷

Nitekim Bitlis'te yakalanan Hınçak komite başı Mihran Damadyan arkadaşlarını kuzu kuzu ihbar edip “Tercüme-i Ahvali”ni yani öz yaşam öyküsünü yazıyor ve doğaç olarak Portukalyan'dan da bahsediyor:

Üçüncü komite Portukalyan Mıgırđıç nam şahsın komitesidir ki bunun da merkezi Marsilya'da bulunup orada dâhil Ermeniyyü'l-ibare “Armenia” unvanında bir gazete-i fesadiye neşrolunmakta olduğu malumdur.¹⁸ Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı) Bunun da tervic etdiği (desteklediği) efkâr ise Ermeniyyül'sekene (Ermeni sakinleri) Vilayat-ı şahanede ihtilal çıkarmaktadır ve fakat bu efkârın

16 A.g.e, s.153.

17 Mihran Damadyan'ın itirafları “Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı” s..18, 20, 22 vs.

18 A.g.e. s.22. Orijinal Osmanlıca metin s.543, 12.satır. (Türkçe transkripsiyonu s.21, orijinal metin s.543, 12.satır.)

icrası için başka ihtilal şirketleriyle birleşmek ve beraber çalışmak istemeyip ayrıca çalışmaktadır. Maksadına nazaran müte’addid (çeşitli) mahallerde Portukalyan’ın Marsilya Komitesi’nin taht-ı idaresinde (iradesi altında) fesad komiteleri lazım gelir. Bu gibi komitelerin nerelerde bulunduğunu bilmez isem de Marsilya Komitesi’nin Van’da ve İran’ın hudud cihetlerinde bulunan ahaliyi fesada vermeye gayret etmekte olduğu gerek ol taraflarda vuku’ a gelen ahvalden ve gerek mezbur(söz konusu) “Armenia” gazetesinin hemen her nüshasında ol taraflara dair neşrettiği muhaberatdan anlaşılmaktadır.

Bu enteresan cümlelerde şu gerçek yüzümüze çarpıyor: Damadyan, Portukalyan’ın tezlerini savunan “Armenagan” adlı rakip örgütü pek sevmiyor üyelerini “dik kafalı” buluyor ve onunla hesaplaşmaktan kendini alıkoyamıyor. İkinci bir gerçek: O devirde (1894 başlangıcı) “Armenia” gazetesi Ermeniler için çok etkin bir organdır. Üçüncü bir gerçek: Marsilya Komitesi çok güçlü idi ve taraftarlarının vasıtasıyla Türkiye Doğusu’nda propaganda hareketlerine ve silahlı eylemlere girişiyordu.

Ayrıca, Kumkapı Vakası’ndan önce de İstanbul’da Marsilya Komitesi’ne bağlı yerel bir komite vardı ve Damadyan bazı üyelerini tanıyordu (s.24).

Şimdi şu soruyu sormamız lazım: Mart 1885’te İstanbul’dan firar eden Portukalyan nasıl olur ki aynı senenin yarısına doğru yabancı bir ülkede hemen “Armenia” gibi bir gazete çıkarabildi?

Unutmayalım ki Portukalyan’ın babası çoktan vefat edip annesi de 20 yıl önce ölmüştü.

O zaman Portukalyan şüphesiz babasının mirasından istifade edip parasını “Armenia” çıkarmak için harcadı. Ayrıca, Marsilya’ya sığınması pek tesadüfî değil. Nitekim Marsilya’da XVII. Yüzyılın başlangıcından beri ticaretle uğraşan Ermeni bir cemaat vardı.¹⁹ Portukalyan’ın çoktan bu cemaatle temasa girmiş olması muhtemel. Söz konusu cemaatin Portukalyan’a yardımını getirdiği de gayet mümkün gibi görünüyor. Ermenilerin hepsi değil tabii. Nitekim bu makalenin başlangıcında sözünü ettiğimiz ve “Aydınlık taraftarları” ile “Karanlık taraftarları” arasında geçen kavgaların Marsilya’da da yansması kaçınılmazdı.

Antranik Çelebyan, Marsilya Ermeni cemaatine değinerek 150 kişiden bahsederse bile,²⁰ bu rakamı teyit etmek durumunda değiliz.

19 Jean-Louis Mattei, “Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri”s.81-114.

20 Antranik Çelebyan, “Antranik Paşa”, s.46. Referans: John Giragosyan “Burjuva Diplomasisi ve Ermenistan”

Çelebyan şunu da ilave ediyor: “...Marsilya Ermeni toplumu büyük bir sevinçle ana lisanıyla basılan gazeteye sahiplendi, onu yaratan Mıgırdiç Portukalyan’a ise her türlü maddi ve manevi destekte bulundu.”

“Armenia” gazetesinin Marsilya’da destek gördüğü kesin, ama aktardığımız satırlarda şu unutuluyor sanırım: “Armenia”, Osmanlı İmparatorluğu karşısı bir “ceride” idi ve Marsilya’da yerleşen Ermeniler, “Ruslar” hariç, çoğunlukta Osmanlı tebaası idi. O zaman şüphesiz bu tüccarların tebaası oldukları imparatorluğa meydan okuyan şu gazeteye en azından *açık açık* çok sıcak bakması ve övmesi pek mümkün değildi.

Çünkü Marsilya’daki Osmanlı Konsolosluğu’nda Ermenice bilen ve zaten Ermeni kökenli olan tercümanlar vardı. Nitekim de o devirde Marsilya’daki Osmanlı Konsolosluğu’nu yöneten D. Mavroyani Osmanlı tebaası olan birçok Ermeni’yi çağırıp onlara soru sordu. O zaman “Armenia”ya verdikleri destekleri açık değil, gizliydi.

Bu işin ilginç yanı şu: Paris’teki Osmanlı Büyük Elçisi, Marsilya’da bir Ermeni Komitesi’nin olup olmadığını soruyor ve Marsilya’daki Konsolos D. Mavroyeni şu cevabı veriyor(30 Ocak 1895):²¹

...varsa üyelerinin araştırmak maksadıyla ciddi bir soruşturma yaptığını ekselansınızın bilgisine sunmaktan şeref duyarım.

Ekselansınıza gizli olarak açıklamalıyım ki, bu maksada ulaşmak için Başkonsolosluğumuza sadakati iyi bilinen bir üst düzey mahalli polis görevlisini harekete geçirdim. Dolayısıyla vereceğim bilgiler resmi ve kesindir.

Buradaki Ermeni cemaati aşağı yukarı 60 kadar Osmanlı ve 25’ten fazla da diğerlerinden, yani Rus tebaasından oluşmaktadır. Buna rağmen aynı görüş ve düşünce etrafında toplanmaktadırlar. Daha evvelki raporlarıma göre hükümetin de bilgisi dâhilinde olan bu göçmenler topluluğu, “L’Ormeau” 13 sokağında, içerisinde ayin dışında cemaatin çeşitli meseleleri üzerine görüşmeler yapmak üzere toplandıkları küçük bir kiliseye sahiptirler. Agop Selyan sosyal işler, Galbenk ve Selyan veznedar ve Sahak Ütüciyan da şimdiki papazıdır.

Aldığım istihbarata göre, Ermeni hareketinin merkezi olan ve diğer komitelerin bulunduğu Avrupa Kitası’nın bütün şehirlerinde yayılan Londra’daki ihtilalci komite, Marsilya’da ikamet eden Ermeni

21 “Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri” Proje yöneten : Doç. Dr. Yusuf Sarımay. S.31 Orijinal Fransızca metin s.330-331. I.Cilt

göçmenlerini de aynı şekilde bir komite etrafında teşkilatlanmaya davet etmektedir... Şu durumda o zaman bir komite mevcut değildir.

Ama şunu belirtmemiz lazım: Aslında 1895’te bu Marsilya Komitesi en az 3 seneden beri mevcuttu...

O kadar ki Osmanlı görevlilerinin eline geçen ve 9 Ağustos 1892 tarihli Ermenice bir mektup Londra ve Marsilya Komitesi tarafından Adana Ermeni Murahhası Vehabedyan’a gönderilmişti. O dönemde Ermeniceden Osmanlıcaya tercüme edilen bu enteresan doküman, Ermeni silahlı aktivitelerinden öte söz konusu komitelerin mevcudiyetini ispat ediyor ve Marsilya Komitesi’nin de çok girişken olduğunu gösteriyor. Özellikle konumuzu ilgilendiren mektupta Londra ve Marsilya Komiteleri (Agopyan ve Portukalyan) tarafından verilen şu malumattır: “Mekatib-i hususiyye (kişisel yazışmalar) “Armenia” gazetesiyle beraber mahallerine irsal olunur (gönderilir). Adana’da bulunan Kasparyan’a tenbih ediniz ki “Armenia” gazetelerini halka iyice okuttursun.”²²

O dönemdeki “Armenia” gazetesinin tahrik edici doğası böylelikle ispat ediliyor. Maraş civarında planlanan silahlı isyan (bütün ayrıntıları söz konusu belgede bulunuyor)²³ başarısız oldu ama Londra ve Marsilya Komitelerinin eşgüdümlü girişimleri devam etti.

Marsilya Komitesi, Mıgırđıç Portukalyan ve gazetesi “Armenia” demektir. Nasıl olur ki Konsolos Mavroyeni bu önemli noktada böyle yanılsın?

İyice düşündükten sonra şu cevapları verebiliriz:

Gizli bir komitenin karakteri, mümkün olduğu kadar... *gizli olmak ve gizli kalmaktır.*

O kadar ki Osmanlı görevlilerinin eline geçen ve 9 Ağustos 1892 tarihli Ermenice bir mektup Londra ve Marsilya Komitesi tarafından Adana Ermeni Murahhası Vehabedyan’a gönderilmişti. O dönemde Ermeniceden Osmanlıcaya tercüme edilen bu enteresan doküman, Ermeni silahlı aktivitelerinden öte söz konusu komitelerin mevcudiyetini ispat ediyor ve Marsilya Komitesi’nin de çok girişken olduğunu gösteriyor. .

22 Hüseyin Nazım Paşa *Ermeni Olayları Tarihi* İ.Cilt Ankara 1998 ss. 56-57

23 Çerkez, Kürt, Yunan kılıĝına girip komiteçiler tebdil-i kiyafetle Türkiye’ye gemilerden inerek gireceklerdi. Amaç, Kilikya Ermenilerini ayaklandırmaktı. Belgede Armenaganların Hınçak Komitesi ile anlaşmazlıklara yer veriliyordu. Şu da okunuyordu: “... ve bize çok para gönderiniz ki nakidle her şeye muvaffakiyet hasıl olur.” Ve de mektup şöyle bitiyordu: “Çok para tahsil ve çok adam ihzar ediniz. Londra ve Marsilya Komitesi ser-katibi tarafından mektubun vasil olduğu komitelere selam olunur.”

Gizlilik konusunda Portukalyan bir uzmandır. Gördüğümüz gibi kurduğu derneklerin altında “Sev Haç” gibi terörist dernekler gizleniyor.

Başka bir örnek: Avetis Terlemezyan aslında Mıgırdiç Avedisyan’ın başka ismidir. Ama Marsilya’daki belgelerde bu şahıs yok ya da başka bir soyadı var. Yine de aslında o dönemde Avedisyan Marsilya’da idi ve Portukalyan’a yardım ediyordu.

Yani Ermeniler tarafından “Üç Mıgırdiç” (Mıgırdiç Hrimyan, Mıgırdiç Portukalyan ve Mıgırdiç Avedisyan) diye adlandırılan üç “kahraman”dan biri hakkında çok az şey biliyoruz.

Daha önce ima ettiğimiz gibi söz konusu Avedisyan başka bir takma adı benimsemişti mi? Gayet mümkün.

Öte yandan başka bir dokümanda D. Mavroyeni kullanmaya çalıştığı Ermeni bir ajanın güvenilir olmadığını savunuyor ama Bab-ı Ali’den gelen bir mektup tam tersini gösteriyor.

Aynı şekilde Argento adındaki “mahalli üst düzeyde polis görevlisi” D. Mavroyeni’ye son derece güvenilir görünüyor. Bizse Argento’nun aynı zamanda da iki tarafta oynadığını düşünebiliriz.

Belgelerden şu ortaya çıkıyor: Ermeni cemaatine ya da komitelere girmek son derece zordu.

Şu önemli noktayı da unutmamalım: D. Mavroyeni yabancı bir ülkede bulunuyordu, o yüzden hareket kabiliyeti kısıtlıydı. Fransız Hükümeti ile bir “incident diplomatique” son derece istenmeyen bir olay olurdu. Para eksikliğini ve bazı ajanların güvenilir olmamasını²⁴ ilave edersek, D. Mavroyeni’nin istihbarat eksikliğini daha iyi anlayabiliriz.

Yine de D.Mavroyeni’ye göre Marsilya Ermenileri Osmanlı İmparatorluğu’nda meydana gelen şiddet eylemlerini destekliyor ve Portukalyan hakkında çok ayrıntılı bilgiler verebiliyor:

Eğer İmparatorluk Hükümeti’ne dışarıda düşmanlıklarını açıkça ilan etmiyorlarsa yine de M.Portokalyan (Portukalyan) isimli birisi açık eyleme geçiyor (agit). Kendisi, adresi Meilhan caddesinde 44.numarasında bulunan “Armenia” gazetesinin baş redaktörüdür ve Lieutaud caddesinin 83.numarasında oturuyor. Hükümete daha evvel farklı şekillerde bildirilmiş olan bu herifin, bakmakla mükellef olduğu

24 Mesela D. Mavroyeni Anton Sislian isminde bir şahıstan şüpheleniyor, A.g.e, s.23, 24.

*dört-beş çocuklu büyük bir ailesi mevcuttur. Çarşamba ve Cumartesi günleri olmak üzere haftada iki defa çıkardığı bu yayın organından başka bir geliri yoktur. Abonmanlarına yılda 20 Frank karşılığı 3000-3500 Frank gelir elde etmekte, gazete sayıları Londra ver Ermenistan'a gönderilmektedir.*²⁵

Şunu ilave edelim: Meilhan caddesi, ünlü Canebière caddesinin uzantısıdır. Lieutaud caddesi ise de aynı şekilde çok uzaklarda bulunmuyor. O zaman Portukalyan neredeyse her gün Lieutaud caddesinden inip gazetesine uğruyor ve akşama doğru ya da geceleyin evine "çıkıyordu". O bakımdan hayatı rahattı çünkü söz konusu komite başı "işine" yakın bir yerde oturuyordu.

Başka bir deyişle, tersini gösteren dokümanlar keşfedilmediği takdirde, şunu söyleyebiliriz: 36 yıl boyunca tanınmış bir devrimci olan Portukalyan, ne Osmanlı ne de Fransız hükümetinden tehdit edilerek açık açık Marsilya'da işine bakıp başka bir ülkenin emniyetine tehdit saçan bir gazeteyi çıkardı.

D. Mavroyeni'ye göre, Londra Komitesi en önemli komite.

Ama kastettiği Londra Komitesi aslında Hınçak Komitesi idi...

Nitekim Morel Bey, Paris Büyükelçisi Ziya Paşa'ya gönderdiği önemli mektupta (13 Aralık 1895),²⁶ özellikle Hınçak Komitesi'nden ve "karizmatik" şefi Nazarbekyan'dan bahsediliyordu.

Hınçaklar en tehlikeli devrimciler gibi algılanıyorlardı.

Morel, şu ilginç açıklamada da bulunuyordu:

Sadece bilginiz olması amacıyla, adını "Ermeni Vatanperver Derneği" olarak veren ve başka bir komite kurduğunu ileri süren Agopyan adlı bir şarlatandan da bahsedeceğim. Bugüne kadar yapılan araştırmalar, sözü edilen derneğin sadece Agopyan tarafından temsil edildiğini ve bunun yanında tek bir kişinin dahi bulunmadığını ortaya koymuştur. Bu kişi Türkçe dersler vererek pek sağlam olmayan bir hayat sürmektedir. Gazetelerde ismi çok geçmesine rağmen sonuç olarak bu kişi az zararlıdır.

Portukalyan ile Agopyan aslında "Ermeni Vatanperver Derneği"nin kurucusuydu ve Portukalyan ile eşgüdümlü bir şekilde harekete geçerek, Türkiye'ye silah ve fedai göndertmişti ve sonuç olarak bu "az zararlı" kişi

²⁵ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri. I.Cilt s.32. Fransızca orijinal metin s.330-332

²⁶ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri IV. Cilt s.6-7 orijinal Fransızca metin ss. 223-224

Londra Komitesi'nin şefiydi. Ama bu zat Hınçak Komitesi'ni değil, Armenagan Komitesi'ni yönetiyordu.

Gördüğümüz gibi hem Mavroyeni hem de Morel “Vatanperverlerin” önemini küçümsüyorlardı. Ama 3 yıl önce söz konusu Armenaganların giriştiği isyandan haberleri bile yoktu.

Ne silah kaçaklığından ne de Türkiye'ye gönderilen çeşitli komitecilerden haberdar idiler.

Tam tersine Bab-ı Ali bütün bunları gayet iyi biliyordu.

Mavroyeni'ye gelince Marsilya Konsolosu Portukalyan'ı hor görmeden yine de kendisi “mercek altında” tutmakla görevlendirildiği devrimcinin gerçek boyutunu algılayamıyor.

Mavroyani Portukalian'ın kişisel servetini de bilmiyordu. Ermeni cemaatinin finansal destekten de habersizdi.

Böyle bir ortamda Marsilya'da “Armenia” serbestçe ve uzun süre çıkabilirdi.

İlginç bir ayrıntı: Ermeni cemaatine mensupları, kiliselerine bitişik olan, toplandıkları ve gazete okudukları lokalde “Armenia” gazetesi yoktu. Öte yandan İstanbul'da çıkan, “Hayrenik” (Vatan), ünlü “Arevelk”(Tan), Rusya'da yayınlanan daha az ünlü olmayan “Mşak”(Rençber) ve Fransızca olarak neşr edilen “L'Echo du Caucase” vardı.²⁷

Bu “namevcudiyet”e şaşırمامamız lazım. Nitekim Türk karşıtı fikirleriyle “Mşak”, Çarlık Rusyası'nda çıkıyordu. Bu dört gazeteden hiçbirisi “devrimci” gibi addediliyordu. “Armenia” ise hem Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de Rusya'da yasaklanmıştı.

“Armenia” gazetesinin Marsilya Ermenilerinin lokalinde olmayışı Marsilya Ermenileri tarafından okunmuş olmaması anlamına gelmez. Bizce Portukalyan karşıtı olanların da gazeteyi okumuş olması muhtemel. Ama yerel satışlardan çok, “Armenia” başka ülkelere yönelik abonmanlarıyla yaşamını sürdürüyordu.

26 Mart-8 Nisan 1914 senesinin 36 sayısına bakalım şimdi:

Ermeni harfleriyle “Armenia” başlığı okunuyor. Bütün 6 harfin uçları bembeyazdır ve kuşkusuz Ermenistan'ın karlı zirvelerini andırıyor.

²⁷ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri I.cilt s.24 Orijinal metin s.306

Başlığın üstünde Fransızca şu kelimeler var: ARMENİA, Journal en langue Arménienne fondé à Marseille en 1885 (ARMENİA, Marsilya’da 1885’te kurulmuş Ermeni dilinde gazete).

Ondan sonra da başlığın altında, Ermenice olarak ve büyük harflerle: “LIRAKİR AZKAYİN KAĞAKAGAN YEV AYLN” (HALKÇI SİYASİ VESAİRE GAZETE)

Altında da bulunan bir ankadreye göre, Türkiye ve İran için abonmanların fiyatı 10 franktır.

Ankadrenin sonunda şu yazıyor: Namag gam tram ğirgel ays hatseov (Mektup ya da para bu adreseyle göndermek): M. PORTOUKALIAN Directeur du journal *Armenia* MARSEILLE (France).

Söz konusu sayıda şunu görüyoruz: Ermenilerin Katiloğosu yeri olan Eçmiyadzin’de (Erevan) çıkan “Ararat” dergisinden “Armenia”nın birinci sayfasında geniş alıntılar (kağuzdzner) veriliyor.

Genelde dini haberlerdir. Mesela Türkiye Ermenileri daha çok idari birimlerden istifade ediyorlar ve oyları bakımından öteki Ermenilere nazaran (Rusya, İran) daha güçlüler.

Bizim için daha ilginç olan, o devrin diplomatik işleridir tabii.

Mesela Rusya’daki Katolikos Beşinci Kevork, Paris’te 10, Trocadéro caddesinde oturan Boğos Nubar Paşa’ya bir teşekkür telgrafi çekiyor (29 Ocak 1914). Katolikos Kevork, Nubar Paşa’ya “Türkiye’ye reformları sokmaya yönelik sarf ettiği çabaları” için teşekkür ediyor.

Başka bir yerde: Muş ”aradşnort”ı (piskoposu) Ker. Kharakhanyan, Kürtler hakkında Patrikhane’nin sorusuna cevap vererek şunu yazıyor: “Şu bir gerçek ki Kürtler gizli hazırlıklarda bulunuyor ve bu iş günden güne daha geniş boyutlara ulaşıyor. Ermeniler tehdit altındalar. Hükümet ve polis yetkilileri buna önem (garevorutyun) vermiyor ve kendilerini savunmak için (andznabaşdıbanutyun hamar) Ermenilerin yanında bulunan birkaç silahı ele geçirmek amacıyla işler açıcı bahaneler ileri sürüyorlar: Asayişin uygulanması engelleniyor!

Kiğ’den da İstanbul’daki Ermenice “Azadamart” gazetesine şu mesaj gönderiliyor:

Burada Kürtlerde gizli bir hareketlilik gözüküyor. Büyük alaylarda bulunuyorlar. Şehirde ve civarında Ermeni kökenli sakinler ciddi bir telaş içindeler.

Fakat en ilginç haber sonra geliyor:

*KARASNAMYA YOPELYAN MIGIRDİÇ PORTUKALYANI” yani
“MIGIRDİÇ PORTUKALYAN’ IN KIRK YILLIK JÜBİLESİ*

Emektar savaşı Mıgırdıç Portukalyan’ın onuruna tertip edilecek olan şenlik, önceden ilan edilmiş olduğu gibi 13-26 Nisan değil, 27 Nisan-10 Mayıs (1914) Pazar günü İstanbul’da düzenlenecektir. Tertip edici Komisyon, hem ülke içi hem de ülke dışından gelen çok sayıda şahsın katılacağı bu İstanbul şenliğinin aynı cinsten olan bu tür şenliklerin zirvesi olacağını ümit ediyor. Çeyrek yüzyıl süren bir sürgünden sonra, bu jübile münasebetiyle emektar savaşı yeni durumun nimetlerinden (pariknerı) istifade etmek için kendi halkının kucağına, İstanbul’a davet edilecek.

Tertip edici Komisyon, artık şenlik programının hatlarını çizdikten sonra halkımızın bütün katmanlarının emektar savaşının hak ettiği törene katılacağına emindir.

Bu şenlik münasebetiyle hediye, el yazması, mektup vs. göndermek isteyenler aşağıdaki iki adrese yollayabilirler:

Telgraf için: Docteur Basile, Constantinople

Mektup, para: H. Terlemezyan Djelal Bey Han, Stamboul

Bu münasebetle bir mecmuanın tab edilmesi öngörüldü ve yazılarıyla Portukalyan’ın hemşerilerinin katkıda bulunması rica edilir.

*Mart 1914
İstanbul (Polis)*

Jübile Merkezi Komisyonu’na dair üyelerinin listesi takip ediyor. Aralarında Ermeni dünyasından çok ünlü isimler bulunuyor. Mesela: Agnouni E (Milletvekili, Taşnak), Asadur Hrant (Yazar), Esayan Zabel (Yazar 1878-1943), Zohrab Krikor (Milletvekili 1861-1915), Zartaryan Rupen (Yazar 1874-1915 Taşnak), Terlemezyan Hovannes (Belki de Mıgırdıç Avedisyan’ın kardeşidir), Gomidas Vartabed (Ünlü besteci Gomitas Vartabed (1869-1935), Halacyan Bedros (Düyun-i Umumiye müdürü, milletvekili), Vartkes (Eski Armenakan, milletvekili (1861-1915) Şişmanyar Zareh (Portukalyan ile Ararat Cemiyetinin üyesi), Boyacıyan Hampartsum (Milletvekili, eski fedai, Hınçak 1867-1915), Papazyan Vahan (Milletvekili, eski fedai “Azadamart”ta yazar, Taşnak 1876-1973), Sibil, (Asadur Zabel, yazar, 1863-1934), Varujan

Daniel (Şair, Taşnaksutyun yanlısı), Diran Kelekyan (Gazeteci-dilci, Ramgavar Partisi’ne mensup), Yervant Odyan (Yazar, “Yoldaş Pañçuni” nin Babası, 1869-1926) (“ Bu adların çoğu için bak: “Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri”)

Gazetenin son sayfasında ilginç bir haber: YEREL (DEĞAGAN):

Matmazel Şuşanig Portukalyan orada olmamasına rağmen Halksever Kadın Cemiyeti (Azkanver Hayuhyatz Ingerutyun) Yardımcı Derneği’nde Yürütücü Kurulunun üyesi olsun diye bir toplantı esnasında şahsını oylarıyla onurlandıranlara teşekkür edip, kendisinin şu andan bu mesuliyete kadir olmadığını ve bu görevden istifa ettiğini ilan ediyor.

Takip eden ankadrede, Hakkı Paşa’nın İngiltere’den İstanbul’a döndüğü, Osmanlı Hükümeti’ne müzakerelerinin sonuçlarını sunacağı ondan sonra da S.Petersburg’a gidip Ermenistan’da yapılacak olan reformlar (parenorokumner) ile ilgili bir sürü soru hakkında konuşacağı deniyor.

Başka bir ankadrede, aslında Taşnaksutyun’un organı olan ünlü “Pro Armenia” için reklam yapılıyor. “Pro Armenia” her ayın onuncu ve yirmi beşinci gününde çıkan bir gazete. İlanı, incelediğimiz gazetede Fransızca veriliyor ama Ermenice olarak, “Pro Armenia” gazetesinin, yarı yarıya hem Fransızca hem de İngilizce çıktığı ilave ediliyor.

En sonunda yıllarla Portukalyan’ın “Armenia”dan öte başka gelir kaynaklarına da sahip olduğunu görüyoruz. Sütunlerde bu kitaplar satışa sunuluyor: “Bir Kahraman Ermeni Kadın”(İkinci basım) (40 santim), “Türkiye Ermenileri ve Komşuları” (50 santim), “Armenia” Mönitörü, 1.yıl (1 frank 40 santim), “İntikam” (Vrej) (20 santim), “Bir Bulgar Vatansever / Bulgar Devrimci Hareketi’nin Tarihi) (1 frank 40 santim) ve “ Göç etmeyin!”(Mi kağtek) (20 santim).

Şimdi, ilk önce bütün bu haber ve veriler hakkında her seferinde bir yorum yapalım, ondan sonra da “Armenia” gazetesi hakkında daha geniş gözlemlere girişelim.

Gazetenin çıktığı tarihin gösterdiği gibi (Mart-Nisan 1914) dünya çok hassas bir devre giriyordu.

Çoktan beri büyük devletlerarasında çıkabilen bir savaştan bahsediliyordu. “Armenia” sadece kısmen bu atmosferi yansıtıyor. Nitekim Nubar Paşa ile reformlardan bahsediliyor. Aslında, Boğos Nubar’ın amacı Osmanlı hükümetini “köşeye” sıkıştırmaktı. 1 Aralık 1913’te “Asya Fransız Komitesi”

toplanmıştı ve “Ermeni delegasyonu başkanı Boğos Nubar Paşa’nın uzun bir konuşmasından sonra, büyük devletlerden, ıslahat yürürlüğe girinceye kadar Osmanlı hükümetine mali yardımda bulunmaması, gümrük ve bazı vergilerin artışına razı olunmaması isteği kabul edildi.”²⁸

*Boğos Nubar gibi o kadar basiretli ve zeki bir vatanseverin ortaya çıkması, gerçek bir mutluluktur. Bir buçuk yıldan beri sarf ettiği çabalarla Boğos Nubar Ermeni aydın ve ileri gelenlere örnek olacak ve yeni ulusal tarihimizde şanlı bir sayfaya imza atacaktır.*²⁹

Başka bir deyişle Nubar Paşa Bab-ı Ali’ye şantaj yapıyordu.

Katolikos Beşinci Kevork 5 ay sonra yani, “Armenia” redaktörlerinin bahsettiği aynı “Ararat” mecmuasının sütunlarında, bütün Ermenilerin namına konuşarak Çarlık Rusyası’nın savaşa girmesine destek verip şöyle ilanını biterecekti:

Kahraman Rus ordusunun başarısı ve zaferi için dua ediyoruz ve hepimizi de kutsayarak Tanrı’dan Büyük Rusya’yı her tür tehlike ve düşman saldırısından korumasını rica ediyoruz.

Bütün Ermenilerin Katolikosu Beşinci Kevork(Kevork E Katoğikos amenayin Hayots) (Ağustos 1914)³⁰

Tabii ki Katolikos’un tutumu gayet normal görülebilir. Ama aslında “Armenia” gazetesinin sütunlarında bir şey eksik: O tarihte bütün dünyadan ve özellikle Amerika’dan çok sayıda Ermeni gönüllü Rusya’ya oluk oluk akıyordu ve hem Portukalyan hem de Beşinci Kevork ile Nubar Paşa ondan haberdardı. Nubar Paşa, savaştan sonra, bu gönüllülerden iftihar bile duyacaktı.

Şunu da belirtelim: Ermeni gönüllülerinin tertip edilme fikri, çoktan bir gerçektir. 20 Mart 1913 tarihli ve Boston’da(Amerika) Ermenice çıkan “Taşnaktsutyun”un organı “Hayrenik”te, Tiflis’ten gelen bir telgraf görülüyor. Piskopos Mesrop telgrafında şunu söylüyor: “47.061 ruble ve 11 kopek alındı. Büro ve gönüllüler (gamavorner) adına teşekkür ederim.”

Piskopos Mesrop Tiflis burjuvazisinde önemli bir yer tutuyordu ve Kafkas Naibi Kont Vorontzov-Daşkov’un yakınlarından biriydi. Bizim için daha

28 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri* s.44

29 “Troşak”gazetesi 1-237 sayısı-Ocak 1914 “Aspirations et Agissements révolutionnaires des Comités Arméniens”s.86

30 A.y s.141, orijinal Ermenice metin s.32

mühim olan şu: Telgraf’ta “17 Mart 1913” yazısıyla bir damga çok net görülüyor.

Şüphesiz de Ter Minassian (A.g.e, s.110) boşuna şunu demedi: “Kafkasya’da Naip Vorontsov-Daşkov’un ince politikası Ermeni kilisesi ve burjuvazisini Rus hükümeti ile barıştırdı.”

“Ermeni kilisesi ve burjuvazisi” yerine “Taşnaksutyun” yazsak, pek büyük bir fark olmaz sanırız. İncelediğimiz “Armenia” sayısından tam bir yıl önce çekilen bu telgraf, “Pro Armenia”da yapılan reklamın vasıtasıyla, gazetesinin sütunlarında Portukalyan’ın dolaylı bir şekilde desteklediği Taşnaksutyun Partisi’nin “iyi niyeti” hakkında bariz bir kanıttır.

Kiği olaylarına gelince, Portukalyan’a bağlı gazetede şu söylenmiyor: Söz konusu şehir ve civarında birçok seneden beri bir Hınçak Komitesi ile bir Taşnaksutyun Komitesi vardı ve silahlı talim yapan üyeleri kol geziyordu. (Bak: “Yılmaz Akbulut, “Ermeniler ve Bingöl’de Ermeni Tehcirleri”, Jean-Louis Mattei “Büyük Ermenistan Peşinde... s.274-278”)

O zaman “Armenia” redaksiyonunun ima ettiği gibi masum Ermeniler söz konusu değildi.

Sözüm ona 1908’den beri (yani Meşrutiyet ilanından)Taşnaksutyun silahlarını bırakmıştı, üstelik de hangi hükümet hangi ülkede vatandaşlarına “özsavunma” bahanesiyle çok sayıda silaha sahip olmaya izin verecekti? Ve de şunu gözlemleyelim: Kiği “aradşnort”u Kharakhyan Kürtlere dair somut olan bir tek olay göstermiyordu.

İstanbul’da çıkan “Azadamart” gazetesine gelince, Taşnaksutyun’a bağlıydı ve Vahan Papazya’nın emirlerine göre neşr ediliyordu.

Vahan Papazyan (1876-1973), eskiden ünlü bir fedaiydi. Rusya’dan geliyordu. Türkiye’ye yasal olmayan bir şekilde ulaştığında bir tek kelime Türkçe bilmiyordu. Yine de Van milletvekili olmuştu. Bu zatın, gördüğümüz gibi, Portukalyan Jübilesi’ne katılması muhtemeldi. Mart 1914’te daha ılımlı olan Hınçakbaşı Hampartsum Boyacıyan, daha önce çok sayıda masum Türkleri katlettikten sonra şimdi daha ılımlı bir politika izliyordu ve Ekim’de Talat Paşa’yı hedef seçen başka Hınçakların suikast girişimlerine katılmayacaktı. Boyacıyan da Kozan milletvekili olmuştu. Açıkçası Ermeni dünyasının en gözde simalarının ve militanlarının çoğu bu jübileye katkıda bulunması bekleniyordu.

Yetenekli dilci Diran Kelikyan ise uzun süre “masum bir kurban” gibi göründü fakat kendisi Ramgavar iken, Mısır Ramgavar Komitesi’ne

gönderdiği ve kendi imzasını taşıyan Ermenice bir mektup gerçek isteklerine şüpheye yer bırakmıyor. Nitekim 20/5 Mart 1914 tarihli mektubunda (yani incelediğimiz “Armenia” sayısının çıkmasından biraz önce) Diran Kelikyan Ermenice olarak şunu yazıyordu: “Silah sorunu temel bir sorudur. Doğal olarak hiç kimse bunun önemini inkâr edemez” ve “En değerli isteğimiz “Hınçak” komitesi ile eşgüdümlü çalışmaktır.”³¹

Bu arada şu açıklamayı yapalım: O tarihte bu davetlilerin çoğu gizlice ama bazen açıkça Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmesini hazırlıyordu. (Belki de Hrant Asadur, eşi Sibil, ve Yervant Odyan hariç)

20/5 Mart 1914 tarihli mektubunda (yani incelediğimiz “Armenia” sayısının çıkmasından biraz önce) Diran Kelikyan Ermenice olarak şunu yazıyordu: “Silah sorunu temel bir sorudur. Doğal olarak hiç kimse bunun önemini inkâr edemez” ve “En değerli isteğimiz “Hınçak” komitesi ile eşgüdümlü çalışmaktır.”

Şunun da altını çizelim: 1915’te sürgüne gönderilecek olan söz konusu şahısların çoğu komite üyesi idi.

Portukalyan jübilesi gerçekten İstanbul’da meydana geldi mi? “Armenia”da söylendiği gibi “yeni durumdan” yani II. Meşrutiyet’in getirdiği özürlüklerden ve İttihat- Terakki ile Ermeni Komiteleri arasında “imzalanan” kırılğan barıştan istifade etmesi mümkün oldu mu?

Maalesef, takip eden ve elimize geçen “Armenia” sayılarında bu jübilenin yankılanmasını en azından şimdilik bulmamız mümkün olmadı. Şu saptamayı yapmakla

yetinelim: Jübile, Mayıs ayında meydana gelecekti ve 2 Ağustos’ta Birinci Dünya Savaşı patlıyordu. Belki de gergin uluslararası atmosfer yüzünden Osmanlı Hükümeti kendi topraklarında Ermenilerin ya da komitelerinin böyle bir gövde gösterisini engellemek istedi ve sonuç olarak son anda iznini vermedi. Ama başka belge yokken varsayımlar yapmak zorundayız.

Ayrıca, bu “Armenia” sayısı sayesinde, Portukalyan’ın bir kızı da olduğunu öğreniyoruz.

Şimdiye kadar subay olarak Kilikya’da Fransız saflarında Türklere karşı savaşan oğlu Vahan Portukalyan, (1887-1974) tanıdığımız Marsilya Ermenilerinden biriydi.

Şuşanik Portukalyan ise “Halksever Kadın Cemiyeti”nde çalışmayı

31 Bak: “Aspirations et Agissements révolutionnaires des Comités Arméniens” s.118-119. Orijinallerin 20 sayfasında Ermenice metin

istememişti. Şunu belirtmek zorundayız: Kendi fikri sorulmamış ve doğal olarak Matmazel Şuşanik söz konusu teşkilata katılmayı reddetmişti.

Yine de “Azkanver Hayhuyatz Ingerutyun” son derece yasal bir örgüttü ve biraz önce bahsettiğimiz Sibil lakaplı yazar şair Zabel Asadur onun kurucularındandı. Bu cemiyetin amacı Osmanlı İmparatorluğun’un her yerinde kız okulları kurmak ve ihya etmekte.

Nihayet, Portukalyan’ın yazdığı ya da sunduğu broşürler çok eğiticiydi. Unutmayalım ki Bulgar haydutlar ve komiteciler Ermenilere bir örnek olmuştu.

“Vrej”(İntikam) kelimesi bizi şaşırtmayacak çünkü aynı kelime Taşnaksutyun’un bayrakları üzerine yazılıp komitelerin ruh halini iyice gösteriyordu. Ama tam o sırada, beklenmedik bir şekilde, “Göç etmeyin!” adlı Portukalyan’ın broşürü şiddet politikasına bir engel koyuyordu. 1913’te çıkan bu kitapçık zaten Portukalyan’ın görüşlerinde belirli bir farklılık getiriyordu. Bu önemli noktaya makalemizin sonunda tekrar döneceğiz.

III) ERMENİ DEVRİMCİ HAREKETİNDEKİ “ARMENİA”NIN YERİ

Şimdilik Birinci Dünya Savaşı’nın eşiğindeki “Armenia” gazetesinin siyasal durumunu analiz etmeye çalışalım.

“1914’teki “Armenia” gazetesi, bazı “unutkanlıklara” ve yalanlarına rağmen, “Hınçak” ve “Troşak” gazetelerine nazaran epeyce ılımlı gibi görünüyor. Gördüğümüz gibi, provokatif, çok keskin konuşmalara ya da görüşlere yer yok içinde. Bütün bunlara rağmen bu gazete uzun süre Osmanlı İmparatorluğu’na büyük bir tehdit gibi algılanmıştı.

Üstelik de “Armenia”, Armenagan Partisi’nin organı gibi göründü. Paradoksal bir şekilde Osmanlı belgelerinde böyle bir ad altında bu partiden hiç bahsedilmiyordu. Bazen Portukalyan, mesela D.Mavroyeni’nin gözünde neredeyse çoluk çocuğa karışmış bir “père tranquille”(sakin, babacan bir kişi) gibi görünüyordu. Ama Bab-ı Ali buna inanmıyordu. Ama bu adamcağız aslında 1896 kanlı Van olaylarından bir sorumlu idi. O zaman 1885 ve 1914 arasında “Armenia” gazetesinde bir değişiklik meydana geldi mi?

1885 ile 1914 arasındaki dönem için belgelerimiz maalesef az ama yine de mevcuttur.

Nitekim bahsettiğimiz 1892 Adana olayından sonra 1895 Maraş civarında

arama yapan Osmanlı polisi “Armenia” gazetesinin bazı nüshalarından başka, Portukalyan’ın Marsilya’da yarattığı ve Maraş’a gönderdiği bazı örgüt mühürleri de³² ele geçirdi.

Bu arama ile çok enteresan bir husus yüzümüze çarpıyor: Ortada bulunan mühürlere biri *kara bir haç* taşıyor. Kısırtmaları yüzünden etrafında bulunan Ermenice ibaresini çözmek zor ama büyük bir ihtimalle şu okunuyor: “Maraş 1880” ve “Hay H(ayr)e(nasira)ts Ing(erutyun)” yani yukarıdaki sayfalarda bahsettiğimiz ve ilk önce Portukalyan tarafından kurulan “Ermeni Vatansever Derneği/Ermeni Vatanperver İttihadı”dır. Aşağıdaki “piyur harfi” Portukalyan isminin birinci harfi olabilir.

Bu sefer Kilikya’da yaşamını sürdüren bu örgüt görüldüğü gibi aslında Portukalyan’ın kurduğu “Sev Haç” yani “Kara Haç”ın terörist örgütünün devamı ve uzantısıdır.

Aramalarda ele geçirilen 23 Nisan 1890 tarihli “Armenia” sayısında Osmanlıca tercümesiyle şunlar okunuyor:

Ermeni Vatanperver İttihadının maksadı, ihtiyacat-ı mahalliyeye göre Türkiye Ermenistanı’na bir tadilat ve teklifat idhal etmektir(sokmaktır). Ermenilerin arzusu kendi kendilerini irade etmektir. Bununla Ermenistan’ın harabiyetini (enkaz haline) mucib olan (sebeplere) gasb-ı emval (mallar gaspı) keffiyeti ref’ olunabilir (kaldırılabilir). Maksad-ı İttihadı (Derneğin amacını) fi’le çıkarmak için (gerçekleştirmek için) kendi iktidarını sarf eder ve hürriyet ve serbestiyeleri için dahili kuvvet vucuda getirir ve vatanlarının selameti için neşriyata (yayıma) başlayanları ve ulvi bir suretle sa’y edenleri (çaba sarf edenleri) teşci’ eder (teşvik ediyor). İttihadın lisan gibi bir gazetesi olur. Havadis-i saireden ma’ada İttihadın mekasidini umuma arz eyler. Ermenistan’daki sefil Ermenilerin esareti hakkında malumat verir. Ve Ermenilere vatan muhabbeti ilka eder(yerleştirir).

Ermeni Vatanperver İttihad cemiyetine aza olmak veya muhabere etmek isteyenler, atideki vechile müracaat etmelidir:

Mıgırdiç Portukalyan Marsilya (Fransa)

Aynı zamanda da arama esnasında el geçirilen evraklar arasında, birinci değilse de “Armenia” gazetesinin ilk nüshalarından birinde Portukalyan imzalı bu firka bulunuyordu

32 *Ermeni Olayları Tarihi* s.120-121,124-125

6/18 Haziran 1885.

“Armenia’nın Maksadı”

Ermeni milleti her tarafa dağılmış olduğu gibi, bir kısım-i cuzisi dahi Avrupa’da mukimdir(oturuyor). Avrupa’daki Ermeni gurebası bin bela ile müvellidleri (doğdukları) olan vatanlarından mehcür oldular (hıraç edildiler). Şu müfakarat(Şu sürgün), her taraftaki Ermenilerin münasebat (ilişki) ve muhaberatına badi (sebe) olduğu cihetle faide-mend (faydalı) oldu. İşte bunların en birinci tariki (yolu) gazetedir ki mahall-i muhtelifedeki vukuatı (çeşitli yerlerdeki olayları) ve Avrupa’daki Ermenilerin mütalaatını derc ettiği gibi, onların suret-i ittifaklarını ve akrabasıyla olan müzakeratını tarihleriyle ilan ederek, beynlerindeki ittihad ve ittifakı istihzar eder (hazırlıyor)

Bu belgeler önemli çünkü içinde verilen fikirlerle Osmanlı İmparatorluğu’ndan farklı ve yepyeni bir ülkenin özerkliği ima ediliyor. Sözüm ona Ermenistan toprakları sözüm ona (Türkler tarafından) gasp edilmiş ve tekrar ele geçirilmesi için “çeşitli” yöntemlere başvurulabilir. Metin bunu net söylemiyor ama aslında şiddet bu yöntemlerden biridir. Gördüğümüz gibi Portukalyan en azından başlangıçta “Kara Haç” ile terörizme başvurmaktan çekinmiyordu. O dönemde silahlı mücadeleyi de dışlamayan Portukalyan yerel isyanları teşvik ediyordu ama yavaş yavaş kendisinden daha keskin ve radikal devrimciler meydana çıkmaya başladı.

Mesela Hınçak Partisini kuracak olan ünlü Avetis Nazarbekyan, 28 Ağustos 1886 tarihli “Armenia” sayısında ve “İnç enk yev inç piti linenk” (Neyiz ve ne olacağız?) adlı makalesinde şöyle bir sonuç çıkarıyordu: “Evdeki ve okuldaki verilen eğitim içimizde gücümüzü, özgüvenimizi ve inançlarımıza göre serbestçe konuşma ve davranma inisiyatifini yok etti.”³³

Libaridian’ının söylemediği bir şey var: Lorents nam-ı diğer Avetis Nazarbekyan ve dostları Marksist teorileri “Armenia”ya sokmaya çalıştıklarında Portukalyan onları yayımlamayı reddetti. Nitekim Portukalyan

Hınçak Partisini kuracak olan ünlü Avetis Nazarbekyan, 28 Ağustos 1886 tarihli “Armenia” sayısında ve “İnç enk yev inç piti linenk” (Neyiz ve ne olacağız?) adlı makalesinde şöyle bir sonuç çıkarıyordu: “Evdeki ve okuldaki verilen eğitim içimizde gücümüzü, özgüvenimizi ve inançlarımıza göre serbestçe konuşma ve davranma inisiyatifini yok etti.”

33 Gerard Libaridian “Modern Armenia: people, nation, state” s.78-79

her zaman Tanrı'ya inanan bir kişi olup din ile devrimi barıştırmayı denedi. Bunun kanıtı, 1891'de Marsilya'da çıkan "Vardapetaran Hayastani Azatutyán" (Ermenistan Özgürlüğü için Dini Öğretileri).

Gerard Libaridian'nın, 85. sayfanın 1. notunda tam olarak bu broşürün yazarı ya da yazarları kim olduğu bilinmediğini yazmasına rağmen, Portukalyan ile Ağopyan ve Mıgırdiç Avedisyan'nın tab edilmesine katıldığı keşfedilse eğer büyük bir sürpriz olmaz her halde...

Söz konusu "Vardapetaran Hayastani Azatutyán" adlı eserde şu yazıyor:

*"Siyasi ve dini ilkeler hükümete karşı yürütülen isyanı tasvip ediyor, aslında dini bir vazifedir."*³⁴

Patrik Hrimyan ile sıkı işbirliği yüzünden Portukalyan'nın dini tavrı da mantıklı gibi görünüyor.

Aslında dini öğretileri ile çeliştiğini hissettiği için, "Kara Haç" ile savunduğu terörizm fikri her şeye rağmen Portukalyan'ı rahatsız ediyordu sanabiliriz.

Çünkü bizce, başka Ermeniler bu terörizme kurban olabilirdi. Yine de isyanlarda, Armenagan Partisi'nin yöntemler konusunda pek titiz olmadığı ortaya çıkacaktı.

1896'a kadar. Van isyanında, Portukalyan'ın sağ kolu olan Mıgırdiç Avedisyan çatışmalarda öldürüldü ve topladığımız verilere göre şiddet konusunda Portukalyan'ın fikirlerinde bir dönüm noktası oldu. O andan itibaren daha ılımlı metotlar öngörülecekti. 1908 Jöntürk Devrimi Portukalyan'ı epeyce etkiliyor. Artık Osmanlı İmparatorluğu içerisinde ama belirli bir özerklik çerçevesinde Ermeniler yasal yöntemlerle haklarını savunmalıydı. İncelediğimiz 1914 senesi tarihli "Armenia" sayısında "yeni durum" Portukalyan'ın tasvip ettiği ve Jöntürkler tarafından Ermenilere verilen hürriyetlerdi. Portukalyan için Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanı olan bir Ermenistan düşünülemezdi. Aynı sayıda gözden geçirdiğimiz broşürler arasında gördüğümüz gibi, "Vardapetaran Hayastani Azatutyán" yok ama "Mi kağtek" (Göç etmeyin!) mevcuttur. Tam olarak bu kitapçığın içerisinde ne vardı?

Bu sorunun cevabını "Chrestomathie de l'Arménien Moderne" adlı Frédéric Macler'in kitabının 178. sayfasında buluyoruz. Nitekim Portukalyan 1913'te Ermenice olarak çıkan broşüründe şöyle yazıyordu:

34 A.g.e, s.78

Osmanlı Anayasası tekrar ilan edildikten sonra Vatan'a (Türkiye Ermenistanı'na) dönen göçmen Ermenilerinin sayısı ümit edildiği gibi artmadı. Tam tersine, dolaşma hürriyeti daha büyük bir kitlenin göçüne sebep oldu. Yüzde on bir oranla Ermeniler Vatan'a dönerken, Amerika'ya doğru göçlerinde yüzde doksan oranında bir artış görüldü. O yüzden Amerika'ya gitmek amacıyla Marsilya'daki çoğalan Ermeni otellerinde³⁵ istif edilen Ermeni, Türk, Suriyeli göçmenlerinin sayısı gitgide arttı. Dil bilmiyorlardı, paraları yoktu, Amerika'da sadece bir iki kişiyi tanıyorlardı ve onlardan finansal yardım beklemeleleri şüpheliydi. Bu şartlar içinde Marsilya'da aylarca beklemek zorunda kaldılar.

Portukalyan, Ermenilerin Amerika'da yüzleşmek zorunda oldukları engellerden bahsettikten sonra şöyle devam ediyor:

1876'da Van'a dönmek üzere Diyarbakır ve Bitlis'ten geçmeden önce Harput'a doğru hareket ettiğimde ve verimli tarlalarına baktığımda gururla arabacılar bana hitaben halkta yaygın olan şu atasözünü tekrarladılar: “Harput ovası altın yuvası”³⁶

Dört tarafınıza bakın ve açıkça Türkiye'de yapılan ilerlemeyi göreceksiniz. Belki de bütün bunlar yavaş yavaş ilerliyor ve tek bir defada yapılmıyor. Bizden uzak zamanlarla kıyaslayın ve Türkiye'de yapılan ilerlemeyi daha net algılayabilirsiniz...

Bu doküman birkaç bakımdan önemlidir. Çünkü Portukalyan'ın yürüttüğü siyasette bir ilimlilik beliriyor. Ama aynı zamanda da şu ispat ediliyor: Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ermeniler kendi kendilerini sürgün etmişlerdi ve Portukalyan broşüründe ne Türklerin baskısından ne de hayali katliamlardan sözünü ediyor.

Bizse şunu ilave edelim: Savaş sırasında bazı Ermeniler döndü ama Rusları destekleyen gönüllüler şeklinde... Bütün bunlara rağmen Portukalyan bu broşürde ve genelde incelediğimiz “Armenia” sayısında, belirli bir yere kadar tabii, iyi niyetini gösteriyor.

Ama şu soru da Portukalyan'a sorulması mümkündür: Göç etmemeyi tavsiye eden Portukalyan kendisi neden Türkiye'ye dönmemişti, dönmüyordu?

Belki de Portukalyan “Armenia” sayılarının birinde o konuda açıklamalarda bulunuyordu.

Ama şu kesin: Özellikle 1908'den itibaren Portukalyan'ın tutumlarında

35 Özellikle Marsilya'da bir “Kiğı Otel” bile bulunuyordu.

36 Orijinal Ermenice metinde Türkçe olarak geçer.

belirli bir yumuşamayı gözlemlememiz mümkündür. Resmi bir şekilde üyesi bile olmadığı Armenagan Partisi Anayasal Ramgavar Partisi oldu. Komitelerde kökenini bulan partilerden en ılımlı partiydi. Ama şunu unutmamamız lazım: Gizlilik, az gevezelik, unutkanlık ve suskunluk Portukalyan'ın yöntemleri arasındaydı. Öte yandan kendisi de Ramgavar olan Diran Kelekyan, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinden 1 buçuk yıl önce aslında Ermenilerin silahlara başvurmasını savunuyordu. Aynı partiden olan Diran Kelekyan'ın Portukalyan ile bağlantısı var mıydı? Var olduğunu farz edelim, ilişkileri nasıldı? Neden bu çelişki?

Ermeni gönüllüleri hakkında Portukalyan'ın tutumu neydi? Elimizde bulunan "Mi kağtek" broşürünün metninde Türkiye'yi vurmaya hazırlanan ve Rusya'da toplanan gönüllülerden bahsedilmiyor.

Bütün bunları Ermeniler arasındaki dayanışması çerçevesinde algılasak yanılmamız payı az olur sanırım. Portukalyan tabii açık açık Taşnaktsutyun Partisi'nin ikiye bölünmüş davranışlarını ihbar etmesini beklememiz saflık olur ama yine de "Sükûtta ıkrar gelir".

Kendisinin de ikiye bölünmüş davranmadığı ne malum?

Sonuç olarak, Portukalyan'ın siyasi kavramlarındaki belirli bir yumuşama, incelediğimiz "Armenia" sayısının sayfalarına yansıtmasını buluyor.

Dini haberler Portukalyan için son derece önemli. "Armenia" müdürü, "Türkiye Ermenistanı'na" dair reformlara yönelik haberlere de geniş bir yer veriyor. Ermenilere karşı girişimler tartışmalı olsa bile aktarılıyor. Rusya'da olup bitenler de unutulmuyor.

Belirli bir miktarda da doğal olarak Marsilya Ermeni cemaatine dair malumat ve de havadis var. Ama Portukalyan çok gizli dernekler kurmakta usta olmuştu. Bu incelemenin sonucunda bu vesileyle 1915 tutuklamalarında Ramgavarların da dâhil olma nedenini de bulduk. Portukalyan, rakipleri olmalarına rağmen öteki Ermeni partilerini de destekliyordu. Portukalyan terörizmden geliyordu ve en azından görünürde, çok daha ılımlı tutumlara terfi etmişti. Nasıl olsa da "Troşak" ya da "Hınçak"a nazaran "Armenia"ın biçemi çok daha yumuşaktı.

1914'te "Armenia" sayılarıyla Türkiye'deki Ermenileri isyana teşvik etmek artık mümkün değildi. Gözlemlerimizi şimdiye kadar aktardık. Ama unutmayalım ki "Armenia" 1923 senesine kadar Marsilya'da yayımlandı. Elimizdeki fotokopiler kısmen olsa bile savaş zamanını ve savaş sonraki dönemi kapsıyor. Bu zaman zarfı içinde "Armenia"daki gelişmeleri incelememiz başka bir makalenin konusu olacaktır.

KAYNAKÇA

- ÇELEBYAN, Antranik (2004) *Antranik Paşa* Peri Yayınları
- AKBULUT, Yılmaz (1998) *Ermeniler ve Bingöl'de Ermeni Tehcirleri* (Armenians and Armenian Relocations in Bingöl) Kültür Bakanlığı, Ankara
- Aspirations et Agissements révolutionnaires des Comités Arméniens* New edition. Ankara 2001.
- Chrestomathie De L'Arménien moderne Avec Vocabulaire*. Publiés par prédéric Macler. Bibliothèque de l'École Nationale des Langues orientales vivantes. pp. 393. Paris: Geuthner, 1932 Gerard Libaridian "Modern Armenia: people, nation, state".
- GÜRÜN, Kamuran (2005) *Ermeni Dosyası* Remzi Kitabevi, İstanbul
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2004) *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul
- MATTEI, Jean-Louis (2008) *Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri* Bilgi Yayınevi, İstanbul
- NALBANDIAN, Louise (1962) *The Armenian revolutionary movement: the development of Armenian political parties through the nineteenth century* University of California Press, California
- NAZIM PAŞA, Hüseyin, *Ermeni Olayları Tarihi* (History of Armenian Events), Volume 1, Ankara.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri* (Armenian-French Relations in Ottoman Documents) Director of project: Doç. Dr. Yusuf Sarıay p.31;
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri* (Armenian-English Relations in Ottoman Documents) Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Volume IV. Prof. Dr.Ahmed Akgündüz, Doç.Dr.Said Öztürk, Dr.Recep Kara (OSAV.Ottoman Research Institute), İstanbul 2008.
- PORTUKALIAN, Mkrtych (1983) *La Question Arménienne* Marseille

FRANSA'DA YENİ YÖNETİM VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

(NEW GOVERNMENT IN FRANCE AND
RELATIONS WITH TURKEY)

Dr. Deniz ALTINBAŞ

AVİM Uzmanı

daltinbas@avim.org.tr

Öz: Fransa'da 2012 yılında yapılan başkanlık ve parlamento seçimlerinin sonuçlarını, nedenlerini ve gelecekle ilgili tahminleri tarihten ve kültürden bağımsız olarak yapmak mümkün değildir. Fransa'nın Devrim'i, kapitalizme ve kapitalizmle ilgili diğer unsurlara şüpheli yaklaşan ekonomik kültürü, çatışmalarla dolu tarihi, devletçi ve merkezîyetçi yapısı, Fransızların güce verdiği önem; siyasi kültürün yapı taşlarıdır. Bu taşlar hem seçmenlerin çizgisini, hem de seçilenlerden beklentileri etkiler, hatta belirler. Yarı-başkanlık sistemi ve temsilcilerin ve başkanların temiz çoğunluk ile seçim kazanmalarının sağlanması istikrar ve güç sorununu bir dereceye kadar çözebilmekte, ancak başka sıkıntılar getirmektedir. Sarkozy'nin yerine gelen Hollande'ın mevcut krize ve diğer büyük sorunlara çare olamaması halinde, aşırı sağ ve aşırı sol partilerin güçlenmesi söz konusu olabilecektir. Sarkozy döneminde Türkiye ile Fransa arasında açılan ilişkilerin Hollande döneminde kökten değişmesi beklenmemelidir. Hollande, her ne kadar farklı bir usluba sahip olsa da, Sarkozy gibi Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkmaktadır. Üstelik itirazlarını açıkça dile getirmeyerek, çeşitli taleplerde bulunmaktadır. Hollande döneminde Türkiye'nin önüne çıkabilecek en büyük sorun Ermeni meselesi olabilir. Yıllardır, Ermeni diasporasının taleplerinin sözcülüğünü yapan, bu konuyu AB'nin meselesi haline getiren ve sürekli gündemde tutma çabası içinde olan, Hollande ve onun sosyalist partisidir. Ancak Fransa'nın, tüm Avrupa ile birlikte içinde bulunduğu ekonomik kriz ve bağlantılı sorunlar, Türkiye ve Ermeni meselesi gibi konuların gündemin alt sıralarına düşmesine neden olacağı ileri sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: Francois Hollande, Nicolas Sarkozy, Ermeni meselesi, Fransız siyasi kültürü, Avrupa Birliği

Abstract: It is not possible neither to evaluate the reasons and results of French presidential and legislative elections of 2012 nor anticipate the political future of the country separately from its history and culture. The "Revolution" of the French, its economic culture which is suspicious to

capitalism and related elements, history that is full of conflicts, étatist and centralist structure, and its promotion of power are the main constituents of its political culture. These corner stones influence, even identify expectations from both the electorate and the elected. The presidential and legislative elections producing a clear majority, as well as the semi-presidential system may solve the troubles of stability and power but bring out different problems. If Hollande, replacing Sarkozy, cannot make the French survive the current crisis and other related serious problems, it won't be surprising for extreme right and left parties to gain power. It shouldn't be expected that the deteriorated relations between Turkey and France during Sarkozy's term would change radically during Hollande's presidency. Although the new president has a different style, he does not support Turkey's membership to the EU as well. Furthermore, unlike Sarkozy, he does not express his opposition openly, but demands a lot from Turkey. The biggest problem which Turkey may face during Hollande's term would be Armenian question. For long years, it was Hollande and his socialist party who spoke on behalf of the Armenian diaspora, brought the issue to the EU level as a big problem, and always tried to keep the topic on top of agenda. However, France and whole Europe is in a serious economic crisis, and existence of other related problems will make secondary topics such as Turkey and Armenian question to lose importance and lack a place on agenda.

Keywords: *Francois Hollande, Nicolas Sarkozy, Armenian question, French political culture, European Union*

Fransa, 2012 yılı içinde yapılan seçimlerle hem yeni bir devlet başkanına hem de yeni bir hükümet ve parlamento yapısına sahip olmuştur. Siyasi yönetimdeki değişiklik, sadece Fransa'yı değil, Fransa'nın yakın ortağı Almanya'yı, üyesi olduğu Avrupa Birliği'ni (AB) ve yakın ilişkilere sahip olduğu diğer ülkeleri de etkileyecektir. Fransa'nın AB içindeki önemli rolü ve dolayısıyla Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin merkezinde yer alması, Türkiye'nin seçim sonuçlarını dikkate almasını gerektiren önemli bir etkidir. Bu çalışmada Fransa'daki yeni cumhurbaşkanının ve hükümetin olası etkileri ele alınmakta, uygulanan yarı-başkanlık sistemi tartışılmakta, Türkiye'yi Fransa ile ilişkilerinde ne gibi konuların beklediği konusunda çeşitli tahminler yürütülmektedir.

Fransa'da 22 Nisan ve 6 Mayıs tarihlerinde iki turlu olarak yapılan başkanlık seçimlerinde sosyalist François Hollande %51,62 oranında aldığı oy ile, %48'lik oy oranına ulaşan, merkez sağdan Nicolas Sarkozy'nin önüne geçmiş ve Fransa'nın yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Kısa süre sonra yine iki turlu olarak yapılan parlamento seçimlerinde ise, beklediği gibi, Sosyalist

Parti galip gelerek, meclise 314 milletvekili sokabilmiştir.¹ Bu sayı, Sosyalistlerin reform yapabilmesi için gereken asgari miktarın üzerindedir.

Fransa'nın Önemi ve Siyasi Özellikleri

Fransa, Avrupa entegrasyon sürecini başlatması ve özellikle ilk dönemlerde ortak politikaları şekillendirmesi bakımından AB'nin Almanya'dan sonraki en önemli üyesidir. 2005 yılında Avrupa Anayasasını halk oylamasında reddetmesi, ülkenin AB içindeki aktif konumunun sona ereceği şeklinde yorumlanmış, ancak Almanya ile birlikte AB'nin yöneticisi olarak kalmaya devam etmiştir.

Fransa, sadece üzerinde bulunduğu Avrupa kıtasında değil, başka bölgelerde de güç sahibi olmuş, ancak zamanla konumunu kaybetmiştir. Son 10-15 seneye kadar Afrika için en önemli dış güçlerin başında gelirken, buradaki rolünü Çin ve ABD başta olmak üzere, farklı aktörlere kaptırmıştır. Akdeniz ve Orta Doğu'da da her ne kadar eskisi gibi etkili olmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Fransa, Almanya ile paylaştığı "AB'nin motor gücü" konumundan öteye geçememiştir.

Atlantikçi Sarkozy'nin başkanlığına kadar, başta kültürel olmak üzere, ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda ABD'nin karşısında duran Fransa, zaman zaman dünyada anti-Amerikan kutbun liderliğine soyunma çabasına dahi girişecek kadar ikinci bir kutup oluşturma düşüncesinde kararlı olmuştur.

Fransa'nın ABD ile olan ilişkileri, ülkenin hem Avrupa'daki hem de dünyadaki konumunu belirleyecek kadar önemli olmuştur. ABD'nin Fransa tarafından bir tehdit olarak algılanması, Fransa'nın global düzlemde bağımsız ve kuvvetli bir şekilde yer almasında etkili olmuştur. Atlantikçi Sarkozy'nin başkanlığına kadar, başta kültürel olmak üzere, ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda ABD'nin karşısında duran Fransa, zaman zaman dünyada anti-Amerikan kutbun liderliğine soyunma çabasına dahi girişecek kadar ikinci bir kutup oluşturma düşüncesinde kararlı olmuştur.

547.030 km² alana sahip olan Fransa, Avrupa kıtasının en büyük ülkesidir. Nüfus açısından 63 milyon ile Almanya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Çeşitli ırkların karışımından oluşan Fransız ulusunun içinde Korsikalılar, Bretonlar, Alsaslılar, Oksitanlar, Basklar, Yahudiler ve Müslümanlar gibi dilsel ve dinsel azınlık grupları bulunmaktadır. Yine de ülkenin tek resmî dili Fransızcadır.

¹ Tüm seçim sonuçları için bkz. Fransa İçişleri Bakanlığı resmî internet sitesi, Ministère de L'Intérieur, http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_votre_service/elections/resultats/

Fransa, büyük çoğunluğu (%83-88) Katolik olmakla birlikte, farklı dinlere mensup olanların da bulunduğu bir ülkedir. Katoliklerden sonra ikinci büyük dinî grup olan Müslümanlar, nüfusun %5-10'unu oluştururken, Protestanlar %2'sini, Yahudiler %1'ini, diğer inançlara sahip olanlar ise %4'ünü meydana getirmektedirler.² Fransa'nın dinî yapısının homojen olmaması değil, tarihinde din kaynaklı çatışmaların fazlasıyla yaşanmış olması, Fransa'da laiklik meselesini hassas bir konu haline getirmiştir. Diğer Avrupa ülkelerinin anayasalarına bakıldığında genelde dinî özgürlüklerle birlikte, Hıristiyanlığa yönelik atıflara da rastlanmaktadır. Ancak Fransız Anayasasında, devletin her türlü inanç karşısında tarafsız olduğu vurgulanmakta, devletin laik olduğu belirtilmektedir. Fransa, Avrupa ülkeleri arasında, anayasasında laiklik kavramına yer veren tek ülkedir.³

Fransa'da değişen rejimler, kurumsal çözümler getirmiş olmasına rağmen, genellikle aşırılıklar da içerdiğinden uzun süre devam edememiş, başarılı olamamışlardır. 17. yüzyılda Fransa, barış ve istikrar özlemi içindeyken, Başbakan Kardinal Mazarin'in ölümünden sonra XIV. Louis, gücünü doğrudan tanrıdan alan mutlak hükümdar olarak gelmiştir.⁴ Fransa'daki karmaşanın Devrim ile son bulduğu şekilde ilginç bir yanlış algılama vardır. Asıl kargaşa, siyasi istikrarsızlık ve terör, Devrim sonrasında başlamıştır.⁵ Fransa, ilk modern devletlerdendir. Modern devlet, savaşın yeni ve emredici gereklerinden doğmuştur.⁶ Fransız Devrimi sonrasında, XVI. Louis'nin 1792'de tahtı bırakması ile I. Cumhuriyet dönemi başlamıştır. İdari bölgelerin yeniden yapılandırıldığı, kilisenin gücünün azaltıldığı, insan hakları beyannamesinin kabul edildiği ve gücün aristokrasiden burjuvaziye geçirildiği dönem⁷ ayrıca “terör devri” olarak da adlandırılmaktadır; çünkü bu dönemde çok sayıda suikast, cinayet ve toplu katliam olmuştur. Toplumsal kargaşanın hakim olduğu dönem, Napoleon Bonaparte'ın başa geçerek düzeni sağlaması ile sona ermiştir. 1815'de kurulan Bourbon Monarlığı, İngiliz modelini esas alan anayasal bir rejim olup, belli bazı kişisel özgürlükleri ve sınırlı parlamento katılımını sağlamıştır. 1830 yılında Bourbonlar'ın yolsuzluk ve keyfi yönetimleri nedeniyle rejim değişmiş ve Orleans hanedanlığından Louis-Philippe başa geçmiştir. Yönetimdeki hanedanların yolsuzlukları nedeniyle 1848'de halk ayaklanarak ikinci bir devrim daha yapmış ve II. Cumhuriyet Devri başlamıştır. İdare ise halk

2 CIA World Fact Book, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/fr.html>

3 1958 Fransız Anayasası, Article Premier.

4 Gordon Kerr, *Charlemagne'dan Lizbon Anlaşması'na Avrupa'nın Kısa Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s.84.

5 Bu karmaşayı göstermesi açısından bkz. Karl Marx, *Fransa'da İç Savaş*, Kenan Somer (çev.), Sol Yayınları, Ankara, 1991.

6 Fernand Braudel, *Uygurhkların Grameri*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), 3. Baskı, İmge, Ankara, 2006, s.365.

7 Pierre Goubert, *The Course Of French History*, Fransızca'dan Çeviren: Maarten Ultee, Routledge, London and New York, 1988, ss.182,190-193.

tarafından seçilen Napoleon Bonaparte'ın yeğeni Louis Bonaparte'a geçmiştir. Halkın 10 yıl için Cumhurbaşkanı olarak seçtiği Bonaparte, 1852 yılında kendini imparator ilan etmiştir. Bu nedenle II. Cumhuriyet Dönemi için bir "cumhuriyet imparatorluğu" denilebilir. Her ne kadar yasama organı zayıf da olsa, imparatorun, gücünü tanrı yerine halktan almış olması, yönetimin "cumhuriyet rejimi" olarak kalmasına neden olmuştur. II. Cumhuriyet Dönemi'nde de önceki dönemde olduğu gibi, bir çok önemli reformlar yapılmıştır. Özellikle sanayileşme konusunda büyük gelişmeler sağlanmış, ayrıca Paris şehri yeniden yapılandırılmış ve modernleştirilmiştir.

1871 yılındaki ayaklanmanın burjuva liderleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılması III. Cumhuriyet'i hazırlamıştır. Burjuva liderleri, cumhuriyetin kurulmasını istemeyen, monarşi taraftarı olan burjuvalar idi. Seçilmiş olan parlamenterler de monarşiyi desteklemişler, kraliyetin, birbirleri ile rekabet içinde olan Bourbon, Orleans veya Bonaparte hanedanlarından birine verilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Parlamento'nun hazırladığı anayasa, insan haklarına yer vermemiştir. 70 yıl süren III. Cumhuriyet Dönemi sonunda, yeniden cumhuriyet rejimine geçilmiştir.

Parlamentoyu dışarıda tutarak ülkeyi yöneten ve parlamentoyu fesheden cumhurbaşkanının bu davranışı, 1877 yılında parlamentoda bir isyanın çıkmasına neden olmuş ve cumhurbaşkanı istifaya zorlanmıştır. Bu olaydan sonra cumhurbaşkanlığına daha sembolik bir pozisyon verilmiş, başbakan ve kabineleri ise, güçlü parlamentonun söz dinleyen araçları haline getirilmiştir. Başbakan ve kabinesinin her sekiz ayda bir değiştirilmesi istikrarsızlık yaratmış ve bu durum cumhuriyet karşıtı monarşi taraftarlarını, iktidarı devirmeleri için tahrik etmiştir. Fransa'nın önemli başarılar kazandığı bu dönemde, I. Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkmıştır. 1940 yılında Almanya tarafından işgal edilene kadar devam eden III. Cumhuriyet Dönemi'nin, II. Dünya Savaşı patlak vermeseydi uzun süre devam edeceğine inanılmaktadır.

II. Dünya Savaşı sırasında Almanya karşısında yenilgiye uğrayan Fransa'nın işgal edilmemiş güney bölgesinde otoriter Vichy rejimi idaresinde bir Fransız devleti kurulmuştur.⁸ Vichy rejimi ile Alman işgaline, içte ve dışta olmak üzere iki farklı direniş oluşmuştur. Ülke dışındaki direniş, Londra'da, Charles de Gaulle liderliğinde "Özgür Fransa Direniş Ordusu" adı altında kurulmuştur. De Gaulle, nerede bulunursa bulunsun her Fransız'ı kurduğu

⁸ Vichy Rejimi: 1940-1944 yılları arasında süren yönetimin lideri Philippe Pétain'dir. Fransa-Almanya ateşkesinden sonra kurulmuş, sadece işgal altında olmayan bölgelerin kontrolünü elinde tutabilmiştir. Müttefiklerin hiçbir zaman tanımadığı Vichy yönetimi, Pierre Laval ve Jean François Darlan liderliğinde Nazi Almanyası'nın kuklası olmuştur. Ulusal çıkarları her şeyin üstünde tutmayı amaçlayan ve bu doğrultuda "iş, aile, ulus" sloganını "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" ilkesinin yerine koyan otoriter bir rejim haline gelmiştir. 1942 yılında Hitler'in önceki ateşkes anlaşmasını iptal ederek Fransa'nın tamamını işgal etmesi üzerine Vichy Rejimi iki sene daha etkisini ve gücünü yitirmiş bir şekilde devam etmiş, ancak 1945 yılında artık Almanya'nın tamamen yenilmesiyle çökmüştür; Alistair Cole, *French Politics and Society*, Prentice Hall, Essex, 1998, ss.13-14.

harekete katılmaya çağırılmıştır. Fransa'nın içindeki direniş hareketleri ise, komünistler, sosyalistler ve Hıristiyanların dahil olduğu değişik gruplardan oluşmuştur. Aralarında en etkili olan komünistler, de Gaulle'ü desteklemiş, de Gaulle liderliğinde yeni bir Fransa hayal etmişlerdir.⁹

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden iki yıl sonra 1947 yılında IV. Cumhuriyet kurulmuş ve öncekinin devamı niteliğinde olmuştur. Bu cumhuriyetin anayasası ayrıntılı ve demokratik olmasına rağmen ve insan haklarına da yer vermesine rağmen, III. Cumhuriyet'ten daha istikrarsız olmuştur. Çok sayıda hükümet ve başbakanın değiştiği bu dönemde parlamento, teorik olarak güçlü olmasına rağmen yönetimde etkili olamamıştır. Parlamenterlerin ve bakanların hırs düşkün olmaları, sol kanattaki komünistler ile sağ kanattaki de Gaulle yanlılarının devamlı münakaşaları, rejimi koruması gereken parlamenterlere sorumluluklarını unutturmuştur. IV. Cumhuriyet döneminde, Fransa'nın sanayi yapısı modernleştirilmiş, sosyal güvenlik sistemi oluşturulmuş, sömürgelere bağımsızlıkları verilmeye başlanmış ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuştur. Ancak demokrasiyi tam anlamıyla kuramamış olması ve vergi reformlarını tamamlayamaması bu dönemin zayıflıkları olmuştur. Cezayir problemi, Charles De Gaulle gibi bir savaş kahramanının bulunması ve güçlü yürütme organına dayanan bir rejimi isteyen çok sayıda de Gaulle yanlısının bulunması, IV. Cumhuriyet'in sona ermesini kolaylaştırmıştır. 1958'de kurulan V. Cumhuriyet, çok güçlü bir yürütme ile zayıf bir yasama organının kurumsal bir karışımı olmuştur.¹⁰

Fransa'da siyasi istikrar arayışları diğer Avrupa ülkelerine göre daha uzun sürmüştür. Yarı-başkanlık sistemi istikrarsızlığı önlemeye yöneliktir. Bir başka örnek, parlamento üyeliği ile bakanlığın birleşmediği sistemdir; bir milletvekili bakan olduğunda, parlamento üyeliğini kaybetmekte ve yerine yedeği geçmektedir. Bakanlıktan istifa etmesi durumunda, parlamento ile hiçbir bağlantısı kalmamaktadır. Buradaki amaç, bakan olma hırsının köreltilerek hükümetin istikrarının sağlanmasıdır.¹¹ Siyasi istikrarsızlığın bir başka sonucu, siyasetçilere karşı güvensizlik olmuştur. Fransa'da diğer Avrupa ülkelerine oranla daha fazla görülen yolsuzluk olaylarının da etkisiyle Fransızlar, kendilerinin destekledikleri dışındaki milletvekillerinin güvenilmez olduğuna inancını taşımaktadırlar.¹²

9 Alistair Cole, *French Politics And Society*, Prentice Hall, Essex, 1998, ss.13-14.

10 William Safran, "Part Two: France", *Politics in Western Europe*, M. Donald Hancock vd. (der.), İkinci Baskı, Macmillan, London, 1998, ss. 123-127.

11 Cem Eroğul, *Çağdaş Devlet Düzenleri*, Üçüncü Basım, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s.153.

12 "French Political Culture", *The Guardian*, 1 Ekim 2003.

Fransa'da Siyasi Partiler ve Eğilimler

Toplam 577 milletvekilinin bulunduğu Fransız Millet Meclisi seçimleri beş yılda bir yapılmaktadır. Gerek Millet Meclisi'ne, gerekse Senato'ya seçilen her üye ile birlikte, bir de yedeği (*suppléant*) seçilir. Üyenin koltuğu boşaldığında, yerine yedeği geçer.¹³ Senato'nun üyeleri, parlamenterler ve yerel temsilcilerden oluşan bir grup tarafından seçilir. Toplam 348 senatör altı yıl için görev yapar. Her üç yılda bir üye sayısının yarısı oranında yenileme gerçekleştirilir.¹⁴ Fransız Anayasası'nın 4. maddesinde siyasi partilerle ilgili olarak "siyasi parti ve gruplar seçimle göreve gelmelidir. Faaliyetlerini özgürce planlayıp yapabilirler. Ulusal egemenlik ve demokrasi ilkelerine uymak zorundadırlar"¹⁵ denmektedir.

Fransa'nın bugünkü siyasi yapısının kökleri birkaç yüzyıl öncesine dayandığından tarihî gelişmeler, özellikle de Devrim dönemi önemlidir. Fransız Devrimi sadece Fransa'da değil, Batı Avrupa'nın tamamında, siyasi kültürün oluşumunu etkilemiştir.¹⁶ Devrim zamanında gazeteler, dergiler, sanat eserleri, klüpler ve toplantılar yoluyla siyasetteki gelişmelerden haberdar olan halk, 1848 yılında Fransa'daki erkek nüfusun seçme hakkını elde etmesi ile aktif olarak siyasete katılmaya başlamıştır.¹⁷ 1875'de başlayıp 1940 yılına kadar süren III. Cumhuriyet döneminde siyasi partilerin kurulmaya başlaması, basın giderek önem kazanması ve sendika hareketleri ile ülkede siyasi bilinç artmaya başlamıştır. Basın, ideolojilerin ve yeni fikirlerin yayılmasında önemli rol oynamıştır.

1848 yılında Fransız erkeklerine seçme ve seçilme hakkı tanınmış, siyasi suçlara verilen ölüm cezası kaldırılmış, basın özgürlüğü ve toplantı düzenleme özgürlükleri kabul edilmiştir. Fransa'da gerçek anlamda siyasi partilerin kurulması 1900 yılından sonraya rastlamaktadır. Ancak bu partilerin bugünkü Batı demokrasilerindeki halini alması ancak I. Dünya Savaşı sonrasına rastlamaktadır. 1945 ile 1958 yılları arasında devam eden IV. Cumhuriyet döneminde kadınlar da seçme ve seçilme haklarını kazanmışlar; ayrıca siyasi partiler yeni ideolojilerin savunucusu olmuşlardır. Ancak halkın taleplerine yeterince cevap veremeyen partiler IV. Cumhuriyet'in de başarısızlıkla sona ermesine neden olmuşlardır. 1958 yılında başlayan V. Cumhuriyet dönemi, IV. Cumhuriyet döneminde zayıflamış olan devlet otoritesinin güçlendirilmesi esasına dayanarak

13 Cem Eroğul, *Çağdaş Devlet Düzenleri*, Üçünü Bası, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s.152.

14 Senato resmi internet sitesi, Mode d'élection des Sénateurs, <http://www.senat.fr/role/senate>.

15 1958 Fransız Anayasası, Titre premier, De la Souveraineté, Article 4.

16 Mark Lilla, "The Strange Birth Of Liberal France", *Wilson Quarterly*, Vol.18, Issue 4, Autumn 94, ss.106-120.

17 Vedat Günyol (hazırlayan), *Devrim Yazıları: Robespierre, Saint-Just, Marat, Danton, Babeuf*, Belge Yayınları, İstanbul, Temmuz 1989.

kurulmuştur. Bu da, yasama organına oranla yürütmenin güçlendirilmesi ile sağlanmıştır. Cumhurbaşkanının yetkileri arttırılmış ve siyasi sistemin merkezine yerleştirilmiştir.

Nicolas Sarkozy'nin partisi UMP (*Union pour un Mouvement Populaire*, Halk Hareketi için Birlik) merkez sağın başlıca partilerinden biridir. 1947 yılında General Charles de Gaulle tarafından kurulan RPR, (*Rassemblement Pour La République*, Cumhuriyet İçin Birlik) 1978'de Valéry Giscard d'Estaing tarafından kurulan UDF (*Union Pour La Démocratie Français*, Fransız Demokrasisi İçin Birlik) ve Liberal Demokrasi Partisi'nin (*Démocratie Libérale*) birleşmesi ile kurulmuştur. Cumhuriyet değerlerinin korunmasına, özgürlüklere önem veren ve bu çerçevede liberal politikaları savunan neo-Gaullist UMP, AB ile entegrasyon yanlısıdır.¹⁸

Ermeniler, Develi ve İncesu'da kurdukları Nobar Cemiyeti adı altında faaliyet göstermişlerdir.

François Hollande'ın Sosyalist Partisi'nin kökleri 19. yüzyıla dayanır ve Fransa'nın en eski partilerinden biridir. Defalarca kere bölündükten sonra 1905 yılında sosyalistler "*Parti Socialiste*" adı altında birleşmeyi başarmıştır. Merkez solda yer aldığını söyleyebileceğimiz parti, eşitlik ve demokrasi gibi ilkelerin yanında işçilerin çıkarlarını korumayı amaçlar ve laiklik üzerine vurgu yapar.¹⁹

Aslında Avrupa ülkelerinin çoğunda olduğu gibi 1990'lı yıllardan itibaren Fransa'daki sağ ve sol partiler arasındaki farkın azaldığı görülmektedir. Merkezde yer alan sağ ve sol partilerin AB entegrasyon sürecini desteklemeleri, birbiri ile tamamen aynı şekilde olmasa da global düzlemde ekonomik bir varlık olarak yer alma isteği iki tarafı birbirine yaklaştırmıştır. Özellikle AB'ye olan bağlılık ve entegrasyon sürecine verilen önem, sosyalistleri soldan uzaklaştırmıştır.²⁰

Fransa'da ayrıca dikkate alınması gereken aşırı sağ ve aşırı sol partiler bulunmaktadır. Komünistler, özellikle AB ile ilgili konularda gündeme gelmektedirler. Siyasi birliğe, özellikle de para birliğine itiraz eden komünistler, II. Dünya Savaşı sonrasındaki popülerliklerini bir daha elde edememişlerdir. Ülkede komünistlerin yanı sıra, küçük işçi partileri ile Troçkist hareketler de bulunmaktadır. Globalleşmeye, Amerikan hegemonyasına, büyük şirketlere itiraz eden aşırı sol hareketler, işçi haklarını

18 UMP resmî internet sayfası, <http://www.u-m-p.org/index.php>

19 PS resmî internet sayfası, <http://www.parti-socialiste.fr>

20 "Asterix Le Gaullist", *Economist*, Vol.326, Issue7804, 3/27/93, s.14.

ön plana çıkarır ve ulusal olmaktan ziyade daha çok dünya bazında politikalar üretirler.

2012 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ortaya çıkan ve ilk turda %17 oranında oy alan Jean-Luc Mélenchon, dikkate alınması gereken bir isimdir. Aşırı solda yer alan eski Troçkist aday, seçim propagandaları sırasında 1789 Devrimi'ne ve Bastille ruhuna sürekli referanslar yapmıştır. Avrupa'nın devriminin Fransa'dan başlayacağını ileri süren Mélenchon'un özelliği, sosyalist ve komünistlerle birlikte tüm anti-kapitalistleri bünyesinde toplayabilmesi olmuştur. Her ne kadar yandaşlarının %80'i komünistlerden olsa da, hayal kırıklığına uğrayan işsiz kitlelerden de destek almıştır. Mélenchon gibi radikal bir ismin yükselişe geçmesinde ekonomik krizin rolü büyüktür. Mélenchon, belli bir gelirin üzerindeki zenginlerden %100 oranında vergi alınmasını ve Fransa'nın NATO'dan çıkmasını savunan ve "önce insan" diyen bir siyasetçidir. *Chávez a la Française* olarak anılan Mélenchon; âdil, eşitlikçi, zengini ya da fakiri olmayan güzel bir dünya hayalleri kurdurmayı, eski solu hatırlatan romantik bir rüzgar estirmeyi başarmıştır.

Fransa'daki aşırı sağ, adını, Jean-Marie Le Pen tarafından 1972 yılında kurulan "*Front National*" (FN, Ulusal Cephe) ile duyurmuştur. AB entegrasyonuna, globalleşmeye ve çok-uluslu şirketlere karşı olan hareket geleneksel Fransız değerlerini savunur. Partinin popüler hale gelmesi, 1970'lerdeki ekonomik sorunlar ve yüksek işsizlik ile doğrudan bağlantılandırılmaktadır. Ancak partiye oy verenler arasında yüksek kesimden insanlar olduğu da bilinmektedir.²¹ FN'nin ilk dönemlerdeki başarısının bir başka sebebi, AB entegrasyon sürecine karşı çıkan komünistlerin zayıflaması üzerine, oyların benzer söylemler taşıyan ve yine bir başka aşırı uç olan FN'ye kaymış olmasıdır.²²

FN bugün Jean-Marie Le Pen'in kızı Marine Le Pen tarafından yönetilmektedir. Genç Le Pen, babasının çizgisinden çok uzaklaşmayarak AB bütünleşmesine itiraz eden, anti-globalist, İslamlaşma karşıtı, daha fazla ulusal bağımsızlık yanlısı, avro karşıtı, göç karşıtı, milliyetçi ve duygulara hitap eden söylemlere sahiptir. Ancak eskisi kadar "neo-faşist", "ırkçı", "anti-semitik" gibi sert sıfatlarla anılmamaktadır. Yabancı düşmanlığını, yasa dışı göç veya kontrolsüz göç gibi daha makul konulara çevirmiştir.

Marine Le Pen, ilk turda aldığı yaklaşık %17'lik oy oranı ile Mélenchon'dan hemen sonra dördüncü sırada kalmıştır. Babası Le Pen'in 2002 yılında

21 Guy R. Mermier, *France: Past & Present*, Peter Lang, New York, 2000, s. 146.

22 François Platone, "Public Opinion And Electoral Change", *Developments In French Politics*, Peter A. Hall vd. (der.), Gözden Geçirilmiş Dördüncü Baskı, Macmillan, Houndmills, 1994, s.62-64.

Jacques Chirac ile birlikte ikinci tura kalarak Fransa ile birlikte dünyayı şoke etmesinden sonra, aşırı sağdan bir daha böylesine büyük bir başarı gelmemiştir. Bunun başlıca sebebi, Sarkozy'nin, aşırı sağın başlıca söylemlerini benimseyerek, Le Pen'e özgünlük bırakmamasıdır. 2012 parlamento seçimlerinde, 1980'lerden beri ilk kez iki sandalye kazanmış olması ise, parti açısından büyük bir başarı olarak görülmelidir.

Yarı-Başkanlık Sistemi

Fransız cumhurbaşkanları doğrudan halk tarafından seçilmektedir; görev süreleri beş yıldır ve seçildikleri takdirde üstüste görev yapabilmektedirler. Seçimler iki turlu olarak gerçekleştirilir; ilk turda hiçbir aday mutlak çoğunluğu elde edemezse, ikinci tur en fazla oy alan iki aday arasında gerçekleştirilir.

Cumhurbaşkanı, kurumların gerektiği gibi işleyip işlemediğini denetlemek ve siyasi çekişmelerde hakemlik yapmak ile görevlendirilmiştir.²³ Fransız Anayasası'nda "cumhurbaşkanı, devletin devamlılığını ve hükümetin doğru bir şekilde işleyip işlemediğini anayasaya uyum çerçevesinde denetleyerek, hakemlik yapacaktır"; "ulusal bağımsızlığın, toprak bütünlüğünün, Topluluk anlaşmalarına uyumunun garantörü olacaktır" denmektedir.²⁴

Fransa'da cumhurbaşkanının etkisi ve gücü diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak daha fazladır. Fransız Cumhurbaşkanı; devletin başkanı, yürütmenin başkanı ve ordunun komutanıdır. Devletin yüksek dereceli sivil ve askerî memurlarının atamasını yapar, gerekli koşulların sağlanması durumunda yasa tasarılarını referanduma sunabilir, af ilan etme hakkı vardır, olağanüstü hal ilan edebilir ve olağanüstü hallerde olağanüstü yetkilere sahip olur. Batı demokrasilerinde görülmeyecek yetkilere sahip cumhurbaşkanı, başbakanı atama ve parlamentoyu feshetme yetkisine de sahiptir.²⁵ Avrupa Konseyi'nde cumhurbaşkanı tarafından temsil edilen tek AB ülkesi Fransa'dır. Uluslararası düzeyde yapılan zirvelerde Fransa kimi zaman iki liderle temsil edilmekte, bu durum zaman zaman eleştirilere ve karışıklıklara neden olabilmektedir.

Fransa'daki bu ilginç yarı-başkanlık sistemi, Charles de Gaulle tarafından düzenlenmiştir. Daha önceki sistem, demokratik olmakla birlikte, anayasanın parlamentoya fazlasıyla güç vermesi nedeniyle, aslında kimsenin tam anlamıyla güç kullanamadığı bir duruma sebep olmuştur. II. Dünya Savaşı

23 "L'Etat Et La Vie Politique", Fransız Dışişleri Bakanlığı resmi internet sayfası; <http://www.france.diplomatie.fr/france/fr/instit/instit06.html>

24 1958 Fransız Anayasası. Titre II, Le Président de la République, Les Articles 5-19.

25 "France's Emperors", *Economist*, Vol.352, No.8133, 21.8.1999, ss.14-16.

sonrasında Fransa'nın siyasi iktidarsızlık geleneği devam etmiş, 12 yılda 20 hükümet değişmiştir. De Gaulle, birisinin “savaş alanı”nın ötesinde ve üstünde kalarak, hükümet içi dengesizliklere karşı koyması gerektiğini düşünmüş; anlaşmazlıkların üzerinde kalarak gerektiğinde bağımsız hakem rolünü üstlenebilecek bir pozisyona ihtiyaç duymuştur. Tek bir liderin en fazla güce sahip olmasını sağlayacak bir sistem yaratmak amacıyla anayasa değişikliğine gitmiştir. De Gaulle'e göre, devletin gücü bireylerin varolması için devam ettirilmelidir.²⁶ Böylece Avrupa'nın parlamenter sistemi ile ABD'nin başkanlık sistemi arasında olan “yarı-başkanlık sistemi” (*semi-présidentiel*) gündeme gelmiş ve o dönemin istikrarsız Fransa'sı için bu öneri adeta kurtuluşu simgelemiştir. Bu sistemin ülkenin tecrübe ettiği istikrarsızlıkları önleyeceği düşünülmüştür. Halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı, siyasal organların üzerinde yer almak,²⁷ kurumların gerektiği gibi işleyip işlemediğini denetlemek ve siyasi çekişmelerde hakemlik yapmak ile görevlendirilmiştir.²⁸

Fransa'daki cumhurbaşkanları, ülkenin dış politikasını ve yönünü neredeyse tek başına kendi kişisel seçimleri doğrultusunda belirleme gücüne sahiptir. Fransız cumhurbaşkanları, çoğu zaman dış politikada “tek adam” konumundadırlar.

Eğer diğer siyasetçiler tarafından seçilecek olsaydı, başkan kendisini seçen siyasi sınıfa bağlı kalacaktı. De Gaulle, başkana güç verirken, onu siyasetten bağımsızlaştırmak için halk tarafından seçilmesini getirmiştir. Böylece “monark” denilebilecek başkanın, olağanüstü gücünü telafi etmesi için meşruiyeti ve bağımsızlığı olmuştur.

Yukarıda da belirtildiği gibi Fransa'da siyasi istikrar, diğer Batı Avrupa ülkelerinden daha zor gerçekleşmiştir. Özellikle III. ve IV. Cumhuriyetler, ciddi istikrarsızlık dönemleri olmuştur. Örneğin IV. Cumhuriyet döneminde 1946-1958 yılları arasındaki 12 yıllık süre içinde Fransa'nın 17 başbakanı olmuştur.²⁹ 1990-1997 yılları arasında altı başbakan değiştirmiştir. Aslında bu sadece o döneme mahsus bir istikrarsızlık süreci olmamıştır, çünkü 1789 yılındaki Fransız Devrimi'nden, Beşinci Cumhuriyetin kurulduğu 1958 yılına kadar dört cumhuriyet, üç monarşi, iki imparatorluk ve bir de Vichy devleti kurulmuştur. 1791 yılından bu yana 15 anayasa değişmiştir. Sadece III. Cumhuriyet döneminde, yani 1870 ile 1940 yılları arasında 119 hükümet

26 N. A. Addinall, “Le Rassemblement Pour La République”, *French Political Parties*, N. A. Addinall (ed.), University Of Wales Press, Cardiff, 1995, s.38.

27 Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Genişletilmiş Yedinci Baskı, Beta, İstanbul, 1995, s.572.

28 “L'Etat Et La Vie Politique”, Fransız Dışişleri Bakanlığı resmi internet sayfası; <http://www.france.diplomatie.fr/france/fr/instit/instit06.html>

29 Guy R. Mermier, *France: Past & Present*, Peter Lang, New York, 2000, ss.133-134.

düşmüştür. IV. Cumhuriyetin aşırı bağımsız parlamenter yapısından sonra daha etkili bir başkanlık sistemi getirilmek istenmiştir.

Fransa'daki cumhurbaşkanları, ülkenin dış politikasını ve yönünü neredeyse tek başına kendi kişisel seçimleri doğrultusunda belirleme gücüne sahiptir. Fransız cumhurbaşkanları, çoğu zaman dış politikada "tek adam" konumundadırlar. Ekonomi politikaları dahi cumhurbaşkanına aittir. Üstelik cumhurbaşkanı üzerindeki parlamento ve yargı denetimi sınırlıdır. Dolayısıyla cumhurbaşkanlarının radikal değişiklikler yapması söz konusu olabilir. Örneğin Mitterand'ın millîleştirme politikaları, Fransız ekonomisinin yeniden düzelebilmesi için 20 seneye malolmuştur.

Cumhurbaşkanı da parlamento da, yürütmeye eşit derecede söz hakkı isteyebilirler. Böyle bir çatışma durumunda cumhurbaşkanı parlamentoyu feshederek yeniden genel seçime gidebilir. Ancak, kaybeden kendisi olursa bu sefer istifa etmesi için yoğun bir baskı ile karşılaşır. Sonuç ise kurumsal bir kilitlenmedir. Eğer güç yeniden kurulmazsa, çıkacak bir siyasi kriz kolaylıkla V. Cumhuriyet'in sonunu getirebilecektir.

V. Cumhuriyet'in anayasasını yaparken, de Gaulle'ün amacı Fransa'daki sistemin aksamasına yol açan sıkıntıları ortadan kaldırmaktı. Bunun için de güçlü bir başkan önerilmişti. De Gaulle, bazı kesimler tarafından demokratik olmamakla suçlanmasına rağmen, asıl amacı devlete istikrar ve güç kazandırmak olmuştur. Fransa'nın, tarihi boyu yaşadığı bölünmeler, çekişmeler ve karmaşalar, belki de bu topraklarda yaşayanların gücü sevmesine neden olmuştur. Örneğin Fransa tarihinde darbe ve baskıcı otoriter yönetimler, ayaklanmaları ve toplumsal şiddeti durdurduğu için destek bulmuştur.³⁰ Egemenlik kavramının teorisini ortaya koyan Jean Bodin gibi bir isim Fransa'dan çıkmıştır. St. Barthélemy katliamına şahit olan Bodin, kargaşanın önlenmesi için mutlak, tek, sürekli, bölünemez, paylaşılabilir, sınırlandırılmaz bir egemenden, son sözü söyleme hakkına sahip olması gereken tek bir kişiden, mutlak monarşiden söz eder.

Güçlü yöneticinin, güçlü cumhuriyetin, güçlü devletin var olması gerektiğine inanılan ülkenin seçim sistemi dahi, "temiz çoğunluk" yaratarak gücü asgari elde toplamaya yöneliktir. Başkanlık seçimlerinde ikinci turda iki aday olduğu gibi, genel seçimlerde de ilk turda %12,5'in üzerine çıkabilenler ikinci tura katılmaya hak kazanır. Bu şekilde küçükler elenerek, gücün bölünmesinin önüne geçilmiş olur.

Fransa'nın mevcut sisteminde siyasetçilerin güç sahibi olması ve bunu

30 Roger Price, *1848 Devrimleri*, Nail Kantemir (çev.), Babil Yayınları, İstanbul, 2000, ss.104-106.

kullanması gerekir. Anglo-Saxon sistemdeki gibi gücün paylaşılması ya da dengelenmesi, Fransa gibi siyasi karmaşa dolu bir tarihe sahip ülkelerde olumsuz olarak görülmektedir. Olması gereken, mutlak kazananlar ve mutlak kaybedenlerdir. Çünkü Fransızlar; kralın kim olması gerektiği, kralın gerekip gerekmediği, kralın mı papaya yoksa papanın mı krala tâbi olacağı, kralın anayasa ile sınırlandırılıp sınırlandırılmayacağı gibi konular üzerinde uzun yıllar birbirleriyle kavgalar etmiştir. Dış istilalar bir yana; toprak sahipleri, asiller, din adamları kavgası, yerini Fransız Devrimi sonrasında aktörlerin değiştiği, ancak şiddetin belki de artarak devam ettiği daha farklı bir döneme bırakmıştır. Karşı devrimciler, aristokratlar, monarşi yanlıları ve Katolikler, Devrim sonrası dönemin kurbanı olmuşlardır.

Devrimden bu yana Fransa birden fazla imparatorluk, demokrasi, monarşi ve bir de nasyonal sosyalist rejim tecrübe etmiş, bu dönemlerin her biri şiddetle sonlanmış. Hoşgörü ve farklılıkların birlikte yaşamasına Fransa tarihinde pek rastlanmamış; bu durum da aşırılıkların törpülenmesine izin vermemiştir. Örneğin 1881 yılında basın özgürlüğüne izin verilir verilmez ilk meydana gelen olay, aşırı sağ grupların solcu siyasetçilerle, Yahudilerin öldürülmesi çağrısı yapan broşürler basması olmuştur.

Fransa'da sivil toplum geleneğinin, diğer Avrupa toplumları ile kıyaslandığında çok daha zayıf olması, aslında yarı-başkanlık sistemini tehlikeli hale getirmektedir. Başkanın, bir sonraki seçimler beklenmeden indirilmesi veya eleştirilerin kendisine ulaştırılması, aynı coğrafyadaki başka ülkeler kadar etkili bir şekilde söz konusu olamamaktadır. Fransa'nın devrim sonrasında "tek ve bölünmez" ilan edilmesi, devlet ile vatandaşlar arasındaki aracı kurumların yasadışı kabul edilmesi ile sonuçlanmıştır. Jacobinler federalleşme tehlikesine merkeziyetçi bir devlet yapısı ile karşı koymayı planlamışlardır.³¹ Böylece, devrimden 1864 yılına kadar olan dönemde devlet ile vatandaşlar arasında dernekler ve kâr amacı gütmeyen örgütlenmeler gibi hiçbir aracı kuruma, devlete ve egemenliğe tehdit oluşturabileceği endişesi ile izin verilmemiştir. Kâr amacı gütmeyen örgütlenmelerin Fransa'daki tarihi her ne kadar Orta Çağlara kadar gitse de, ağırlıklı olarak Katolik Kilisesi'ne ait olan gönüllü kuruluşlar Devrim ile birlikte "sekülerleştirilmiş" ve benzeri örgütlenmelerin tamamı bastırılmıştır.³² Fransız devleti, sivil toplumun entelektüel bir sınıf oluşturma direncini kırmak ve kontrol altında tutmak çabası içinde olmuştur.

Genel seçimlerde kimin kazandığı, Fransa için, diğer ülkelerde olduğundan

31 Alain Benoist, "What is Sovereignty?", *Telos*, No.116, Yaz 99, ss.99-119.

32 Édith Archambault vd., "France: From Jacobin Tradition to Decentralization", *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*, Lester M. Salamon vd. (der.), Johns Hopkins Centre for Civil Society Studies, Baltimore, 1999, ss.81-82.

daha fazla öneme sahiptir. Bunun nedeni yarı-başkanlık sistemi ile doğrudan ilgilidir. Parlamentodaki çoğunluğun, cumhurbaşkanı ile aynı partiden olup olmaması, sistemi ciddi şekilde etkileyebilmektedir. Fransa'daki güçlü cumhurbaşkanının eylemlerini sınırlandırabilecek en etkili durum, “*cohabitation*” denilen, parlamento çoğunluğu ile cumhurbaşkanının farklı siyasi kanatlardan olduğu dönemdir. *Cohabitation* kavramı, birlikte yaşamak ya da güç/yetki paylaşmak anlamına gelmektedir.

Eğer devlet başkanı, parlamenter çoğunluk tarafından desteklenirse, kendi politikalarını uygulamak için başbakanı destek alacağından, görevini sorunsuz bir şekilde yerine getirebilir. Ancak eğer *cohabitation* durumu söz konusu olursa, yürütmede sorunların çıkması, siyasi çekişmelerin ciddi boyutlara ulaşması, dönemin siyasi krizlerle veya erken seçimle son bulması, en azından karar alma ve uygulama aşamasında sürecin büyük ölçüde yavaşlaması söz konusu olabilmektedir. Örneğin Hollande tasarruf yerine harcamalara ve büyümeye yönelerek krizden çıkmayı hedeflerken, parlamentodaki çoğunluk tasarruf yanlısı Sarkozy'nin partisinden olsaydı karar sürecinde tıkanmalar, en azından ciddi vakit kayıpları meydana gelebilirdi.

Böyle bir durumda sistem, cumhurbaşkanını parlamentodaki çoğunluğun kabul edebileceği bir başbakan ataması için zorlar. Sonuçta, yürütmede iki başlılık ortaya çıkar. Bu durumun sakıncalarını gidermek için, kimi zaman başbakan iç politika, cumhurbaşkanı ise dış politika ve güvenlik politikalarına eğilerek kendi aralarında bir alan paylaşımı yaparlar. Çoğunluğun yürütmeye yönelik muhalefetinin sınırlandırılması açısından olumlu görünmekle birlikte özellikle gerginlik dönemlerinde ciddi siyasi krizlere sebep olabilecek “zor” bir durumdur.

Öncelikle, her iki “baş” da kendi dönemlerinde, bir sonraki seçimlere yönelik yatırım yapmayı düşündüklerinden politikalar çatıştığında herhangi birinin geri adım atması söz konusu olmaz. Böylelikle ciddi bir otorite krizi ortaya çıkar. Bu sistemin getirilme sebebi istikrar sağlamak ve siyasi çekişmeleri azaltmak olsa da, V. Cumhuriyet döneminde dahi 1990-1997 yılları arasında Fransa altı başbakan değiştirmiştir.

Fransa'da ilk *cohabitation* 1986 yılında Sosyalist Cumhurbaşkanı François Mitterand döneminde, başbakanın sağ kanattan Jacques Chirac olması ile gerçekleşmiştir. 2002 yılında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinde, cumhurbaşkanının Chirac seçilmesi üzerine halkın uyumsuz ve istikrarsız bir *cohabitation* dönemi daha yaşamamak için merkez sağ partiyi parlamentoya soktuğu ileri sürülmektedir.

Cohabitation durumunun mümkün olduğunca engellenmesi için önemli bir adım atılmıştır. 1962 yılından beri doğrudan halk tarafından seçilmekte olan cumhurbaşkanının görev süresi 24 Eylül 2000'de yapılan referandum ile yedi yıldan beş yıla indirilmiştir. Aynı zamanda, seçim tarihleri de önce cumhurbaşkanı seçimi, bir ay sonrasında da genel seçimlerin yapılması şeklinde birbiriyle uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Böylece, cumhurbaşkanı seçildikten sonra genel seçimler yapılacağından, halkın *cohabitation* dönemini engelleme amacıyla cumhurbaşkanının partisine oy verme ihtimali artmaktadır. Ancak elbette ki, bu şekilde sonuç almanın hiçbir garantisi bulunmamaktadır.

Yarı-başkanlık sistemi nedeniyle Fransa'da zaman zaman diğer Avrupa ülkeleri gibi parlamenter yönetime veya Amerikan sistemi bir başkanlık yapısına geçmek arasında tartışmalar yapılmaktadır. Fransa, mevcut sistemin faydalarını görememiştir. Ancak, her ne kadar zaman zaman VI. Cumhuriyet tartışmaları yapılsa da, Fransız toplumunun değişime direnç gösteren, dinamiklikten uzak yapısı nedeniyle çok büyük krizlerin zorlaması olmadıkça yeni cumhuriyet uzak ve zor görünmektedir.

Nicolas Sarkozy Dönemi

2007 yılındaki seçimlerde Sarkozy'nin seçilmesinin sebeplerinin başında, iddialı konuşmalarının ve güçlü bir kişilik sergilemesinin olduğunu söylemek mümkündür. Sarkozy, 2002 seçimlerinde aşırı sağcı lider Le Pen'e oy kazandıran söylemleri 2007 seçimlerinde kullanarak Le Pen'e diğerlerinden farklı olabileceği neredeyse hiçbir konu bırakmamıştır. Böylece, hem kendisi Le Pen'in oylarını alabilmiş, hem de aşırı sağı zayıflatmıştır.

Ramadan'a göre, Avrupa ülkelerindeki politikacılar pazarın, rating şirketlerinin, bankaların ve diğer güçlü çokuluslu şirketlerin dikte ettirdikleri karşısında zayıf kaldıkları ve bu nedenle toplumsal sorunların temelinde başka kültürlerin, dinlerin, göçün ve güvensizlik ortamının olduğunu söyleyerek tartışmanın yönünü değiştirmektedirler.³³

Sarkozy'den önce, diğer sağ çizgideki liderlerden de aşırı sağ söylemlerini kullananlar olmuştur. 1980'lerin başındaki ekonomik sorunlar ve işsizliğin artması FN'ye popülerite kazandırmıştır. Le Pen işsizlik sorununun temel nedeninin göçmenler olduğunu söyleyerek artan sayıdaki işsiz dikkatini çekmiştir. Aynı söylem 1981 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında Valéry Giscard d'Éstaing tarafından da işsizlik ve göçmenler arasında

33 Tariq Ramadan, "The Cancer of Populism is Devouring the West", *ABC Religion and Ethics*, 3.5.2012, <http://www.abc.net.au/religion/articles/2012/05/03/3494679.htm>

bağlantı kurması ile kullanılmıştır.³⁴ Aşırı sağa oy kazandıran konulardan biri, yine yabancılarla bağlantılı olan, suç ve şiddet olayları ile mücadele meselesidir. 2002 yılındaki seçimlerde Le Pen'in kullandığı etkileyici söylemlerin bir kısmını Chirac, cumhurbaşkanı seçildikten sonra hayata geçirmiş ve örneğin suçla mücadele konusunda sert tedbirler almıştır. Polisin de güçlendirildiği suç yasası, sol muhalefet tarafından eleştirilmiştir. O sırada içişleri bakanı olan Nicolas Sarkozy'nin, yeni yasanın devletten başka güvenecek kimsesi olmayanları koruma altına aldığını ileri sürmüş olmasına rağmen, sol kesimden gelen eleştiriler güvenlik önlemlerinin “fakirlere savaş ilanı” şeklinde olduğu ve bu sert tedbirlerin Fransa'yı otoriter bir devlete dönüştüreceği yönünde olmuştur.³⁵

Şu da belirtilmelidir ki, aslında yabancı düşmanlığı yapan Le Pen ve partisi, başarısını sadece göçmenlere karşı olmasına borçlu değildir. Le Pen'e ırkçı olduğu için değil ama ırkçılığına rağmen oy verilmiştir.³⁶ Fransa'daki göçmenlerin genelde Müslüman olmaları, dolayısıyla Fransızlara göre “çok farklı” olduğu iddia edilen kültürlerden gelmeleri nedeniyle ülkede entegrasyon sorunlarının yaşandığı ileri sürülmektedir. Bu sorunların başında gettolaşma ve suç oranlarının artması gelmektedir. Sorunun temelinde eğitimsizlik, fakirlik ve işsizlik bulunmaktadır.

2012 yılı başkanlık seçimleri kampanyasında Sarkozy'nin dile getirdiği başlıca başlıklar vergi, kamu borçları gibi ekonomik konular ile göç olmuştur. Rakibi Hollande'ın yeni harcamalar planladığına dikkat çekerek, “eğer beni seçmezseniz Yunanistan gibi oluruz” diyen Sarkozy, Hollande'ın kısması gerekirken harcama yapmayı planlamasını tehlike olarak değerlendirmiş, Sosyalist liderin Fransa'yı krize sürükleyeceğini söylemiştir. Sarkozy, işsizlik ve yasa dışı göç ile mücadele konusunda halk oylamasına gitme, Fransa'yı Schengen'den çıkarma gibi sözler vermiştir. 2007'de olduğu gibi özellikle göç, güvenlik, laiklik ve İslam gibi konuları ele almış, korku, güvensizlik, dışlanmışlık gibi duygulara hitap etmiştir.³⁷ Yeniden seçilirse daha farklı bir başkan olacağını söylemiş, daha önce yaptığı hataları tekrar etmeyeceğini, beş yıllık tecrübe ile daha sakin ve düşünerek daha büyük reformlar yapabileceğini ileri sürmüştür.

Her ne kadar ikinci kere seçilememişse de, beş yıllık cumhurbaşkanlığı döneminde Sarkozy'nin başarılı olduğu konular olmuştur. Kendisi ile birlikte Fransa'yı da dünyada popüler hale getiren, Almanya ile ilişkisini daha da

34 W. Scott Haine, *The History Of France*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 2000, ss.204-206.

35 “France Approves Tough Crime Bill”, *BBC News*, 23.10.2003.

36 Simon Jenkins, “The British, as Ever, Need Some French Lessons”, *The Times*, 26.4.2002.

37 Tariq Ramadan, “The Cancer of Populism is Devouring the West”, *ABC Religion and Ethics*, 3.5.2012, <http://www.abc.net.au/religion/articles/2012/05/03/3494679.htm>

sağlamlaştırarak AB üzerinde yeniden ağırlığını koyan, Lizbon Anlaşması'na dönüştürülen Avrupa Anayasası belgesinin onaylanmasını sağlayan, ABD ile yakın ilişkiler kuran, İngiltere ile işbirliği içine giren, Fransa'yı NATO'nun askerî kanadına yeniden döndüren Sarkozy olmuştur.

“Daha çok kazanmak için daha çok çalışmak gerekir” diyen, 35 saatlik çalışma düzenlemesini değiştiren, global finans krizi için dünya çapında kökten değişiklikler yapılması gerektiğini birçok uluslararası platformda savunan Sarkozy'nin, ülkesini global düzlemde rekabetçi bir çizgiye çekme çabası içinde olduğu, bu sırada en fazla liberal ekonomi politikalarına ve Fransız iş dünyasına hizmet ettiği söylenebilir.

Hemen hemen her siyasetçi gibi, Sarkozy de, seçim sonrasında başarılarından çok başarısızlıkları ile anılmıştır. Örneğin kamu harcamalarında kesintiye gitmesi protestolara sebep olmuş, işçidense işverenden yana olması, liberal ekonomi kültürü henüz zayıf olan Fransa için hazmedilmesi zor adımlar içermiştir. Sarkozy'nin seçim öncesindeki vaatlerine rağmen işsizlik artmaya devam etmiştir. 2005 yılı ile kıyaslandığında 2010'da Fransa'nın ithalat pazarı %20 oranında daralmış, aynı zamanda kamu borçları artmıştır.³⁸

Fransa'yı Akdeniz'de lider yapamayan Sarkozy, Libya konusunda Fransa'yı dünya çapında bir aktör haline getirmeye çalışmış, ancak kısa süre öncesine kadar Kaddafi ile yakın ilişkilere sahip olan liderin tavır değişikliği, özellikle kendi ülkesindeki muhalefet tarafından sert bir şekilde konu edilmiştir. Sadece Libya lideri ile değil, Tunus, Mısır ve Suriye liderleriyle de iyi ilişkilere sahipken ani bir kararla bu kişilerin karşısında yer almaya başlaması eleştirilmiştir. Bir süre sonra, 2007 yılındaki seçim kampanyasında Kaddafi'den 50 milyon avroluk yardım aldığı iddiaları ortaya atılmıştır.

Sarkozy ile ilgili en büyük söylentilerden biri, cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki en tehlikeli rakibi olan Dominique Strauss Kahn ile ilgili olandır. Bu söylenti, Kahn'ın IMF başkanlığı görevi ile Fransa'dan kasıtlı olarak uzaklaştırıldığı, daha sonra yaşanan skandalların da Sarkozy tarafından hazırlanan bir komplo olduğu yönündedir.

Sarkozy ile ilgili ileri sürülen yolsuzluk iddiaları Kaddafi ile sınırlı değildir. Ülkenin en zengin kadını, L'Oreal'in sahibi Liliane Bettencourt'dan da yine seçim kampanyası sırasında yasa dışı bağış aldığı söylentileri uzun süre tartışılmıştır. Ancak yolsuzluk, Fransızlar için çok ciddi bir sorun değildir. Liderlerin siyasi olarak hesap verebilir olmasını bir Anglo-Saxon geleneği

³⁸ Charles Grant, “How Hollande should handle Merkel”, *Centre for European Reform*, 14.5.2012, http://centreforeuropeanreform.blogspot.co.uk/2012/05/how-hollande-should-handle-merkel.html?utm_source=Web+site+sign+up+list+2011&utm_campaign=87012d3383-Insight_14_May_125_14_2012&utm_medium=email

olarak gören Fransızlara göre, yolsuzluk yapılmışsa bile bu politikacıların özel hayatının bir parçasıdır ve yargılanmaları pek söz konusu olmamaktadır. Fransa'da liderlerin yargılanması tercih edilen bir durum değildir, medya dahi yolsuzlukların üzerine gitme konusunda istekli hareket etmez. Özel hayatın korunması ve iftira ile ilgili yasalar gazetecilerin başını belaya sokabilecek cinstendir.

Sarkozy, yolsuzluk iddiaları ile ilgili sıkıntı yaşamamış olsa da, Fransız toplumunun alışkın olduğu bir tip de olmamıştır. Görev başındayken boşanıp yeniden evlenmesinden çok, yeni karısının da kendine ait bağımsız bir kariyerinin bulunması bir ilktir. Hatırlatmak gerekir ki, yeni seçilen cumhurbaşkanı Hollande'ın resmî nikahı bulunmayan gazeteci eşinin de kendisine ait bir mesleği vardır, üstelik bunu sürdürmeyi düşündüğünü açıklamıştır. Özel hayat, Fransızların çok ilgilendiği bir konu olmamakla birlikte, özel hayatın saklanması için çaba gösterilmemesi, hatta Sarkozy ailesinin yaptığı gibi fazla ortalıkta olmaları Fransızların alışkın olmadığı hareketlerdir. Liderlerin, politikacıların özel hayatları özeldir, Fransız medyası diğer yerlerde olduğu kadar ilgilenmez, sorgulamaz. Eski cumhurbaşkanı François Mitterand'ın cenazesinde, karısının yanı sıra, sevgilisi ile gayrimeşru kızının da resimleri yayınlandığında, bu durumu zaten herkes biliyor ancak dile getiriyordu, gazeteciler hiçbir zaman durumu ilan etmemiştir. Dahası, Mitterand'ın vergi veren vatandaşın parası ile sevgilisine ev tutmuş olması dahi Fransızlara göre Mitterand'ın kendi meselesi idi.

Sarkozy'nin dikkat çeken ve beğenilmeyen bir başka tarafı gösterişi, lüksü ve şatafatı sevmesi olmuştur. Gösterişin pek fazla sevilmediği, hatta zenginliğin kimi zaman utanılarak saklandığı bir toplumda, Sarkozy'nin belki de en fazla hata yaptığı nokta şatafatlı ve gözler önündeki hayatı olmuştur.

Diğer taraftan, aşırı sağ oyları alma çabası ile kullandığı ifadeler ve söylemler, Sarkozy'nin, etnik kökeni ve dini farklı olanlar tarafından dikkate alınmamasına neden olmuştur. Aşırı sağ partinin yeni lideri Marine Le Pen'in babasından daha az ırkçı ve daha ılımlı olması, bu parti ile Sarkozy'nin çizgisini daha da birbirine yaklaştırmıştır. Bu nedenle, tıpkı 2007 yılında yaptığı gibi, yine aşırı sağın söylemlerinin büyük kısmını benimsemiştir. Bu şekilde, ülkedeki milyonlarca Müslümanı kendisinden uzaklaştırmıştır.

Sarkozy'nin ikinci kere seçilememesi çok beklenen bir durum olmamıştır. Aslında Toulouse ve Montauban saldırıları sonrasında İslam, göçmenler, kanun, nizam ve güvenlik gibi konular üzerinden Sarkozy'ye yönelik desteğin artması beklenirdi. Seçimlere birkaç gün kala Sarkozy ile Hollande'ın televizyon ekranlarında bir araya geldiği sırada Sarkozy'nin sinirli davranışları, ona yönelik desteğin azalmasına neden olmuş olabilir.

Kamuoyu yoklamalarında, Fransız vatandaşlarının ekonomi ile ilgili konularda Hollande'dansa Sarkozy'ye daha çok güvendikleri ortaya çıkmıştır. Fransa'nın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara rağmen, bu konuda daha az güven duyulan kişinin seçilmesi Sarkozy'nin kişisel özelliklerine bağlanabilir. Sadece Fransa'da ya da Türkiye'de değil, Avrupa'da da Sarkozy'nin kişiliğine ve tarzına yönelik kuvvetli bir antipati söz konusu olmuştur.³⁹ Sarkozy, sadece Fransızların değil, diğer Avrupalıların da alışkın olduğu cumhurbaşkanı/lider/politikacı tarzından uzak kalmıştır.

Sarkozy'nin seçimleri kaybetmesi, ne Sarkozy'nin başarısız politikalarına, ne Hollande'ın vaatlerine ne de tek başına ekonomik kriz ortamına bağlanmalıdır. Tüm bu sebepler geçerli olmakla birlikte, iki adayın oy oranları arasındaki farkın az olması, aslında Sarkozy'nin başarısız olarak nitelendirilemeyeceğini gösterir.

François Hollande

Yeni cumhurbaşkanı François Hollande'a yöneltilen ilk eleştiri, uzun süredir siyasetin içinde olmasına rağmen –örneğin eski cumhurbaşkanlarından François Mitterand'ın danışmanlığını yapmış olması gibi– devlet deneyiminin bulunmamasının, bir başka ifadeyle bakanlık yapmamış olmasının, tecrübesizlik olarak değerlendirilmesi olmuştur. Öte yandan Fransızların, Sarkozy gibi yadırgadıkları, alışkın olmadıkları tipin aksine, “mösyö normal” olarak anılacak kadar kolay kabul edilebilecek bir karakter olarak görülmektedir.

Hollande'ın seçim kampanyasının kilit başlıkları üretim, vergi sistemi ve eğitim olmuştur. Özellikle gençleri hedef alan Hollande, seçildiği takdirde, 2017 yılında gençlerin durumu 2012'de olduğundan daha iyi olmazsa yargılanmak istediğini dile getirecek kadar iddialı konuşmuştur. Özellikle fakir bölgelerde devlet memuriyeti kadrolarının açılması, ayrıca 60.000 yeni istihdam yaratılması sözü verirken; Sarkozy işsizler için zorunlu eğitim sağlanmasını, ilk uygun işi kabul etmemeleri durumunda haklarını kaybedeceklerini savunmuştur. İş dünyası tabii ki Sarkozy'den yana, işçiler ise Hollande'dan yana olmuşlardır.

İşsizliğin %10'u bulunduğu Fransa'da Hollande, istihdam yaratmanın yanı sıra, Sarkozy'nin 62'ye yükselttiği emeklilik yaşını 60'a geri çekeceğini de belirtmiştir. İş başı yapar yapmaz kendi maaşına zam yapan Sarkozy'nin

39 Charles Grant, “How Hollande should handle Merkel”, *Centre for European Reform*, 14.5.2012, http://centreforeuropeanreform.blogspot.co.uk/2012/05/how-hollande-should-handle-merkel.html?utm_source=Web+site+sign+up+list+2011&utm_campaign=87012d3383-Insight_14_May_125_14_2012&utm_medium=email

aksine, bakanları ile birlikte kendi maaşını %30 oranında azaltmayı planladığını söylemiş ve bunu gerçekleştirmiştir.

Yeni cumhurbaşkanının üzerinde durduğu önemli bir mesele eğitimidir. Okullarda reforma gidilmesi, gençlerin durumu için büyük bir adım olarak görülmektedir. Fransa'daki eğitim sistemi, çok sayıda aşamada çocukları eleyerek en başarılı öğrencileri yukarı taşımaktadır. Bu durum, çoğunluk için başarısızlık sayılmaktadır. Sistemi "elitist" olmakla eleştirenler, durumun aslında *ancien régime* devamı olduğunu, o zamanlar verilen "asil" unvanlarının, bugün diploma üzerinden verildiğini savunmaktadırlar.

Yine Sarkozy'nin aksine, yeni başkan nükleer enerji kullanımının azaltılmasını planlamaktadır. İngiltere ile imzalanan savunma ve askerî alanlardaki işbirliği anlaşmasına bağlı kalacağını söyleyen Hollande'ın, yıl sonuna kadar Afganistan'daki Fransız birliklerini çekeceğini açıklaması, İngiltere'nin yeni lider ile ne derece anlaşabileceği konusunda tartışmalı yorumlara sebep olacak gibi görünmektedir.

Tüm seçim dönemi, Fransa'nın ekonomik krize sürüklenebileceği düşüncesinin gölgesinde gerçekleşmiştir. Her ne kadar kriz gerçek bir sorun olsa da, Fransa gibi devletçi bir ülke için devletin harcamalarını kısıması, devletin küçülmesi ve zayıflaması anlamına gelmektedir. Bu durum, vatandaşları korkutmaya yetecek bir düşüncedir. Her şeyin devletten beklendiği Fransa için "tasarruf politikaları" ifadesi hâlâ tabu kelimedir. Ülkenin 1974 yılından beri dengeli bir bütçesi bulunmamaktadır. Bu nedenle, bütçenin düzeltilmesi Hollande için en zor işlerden biri olacaktır.

Fransa'nın Ekonomik Kültürü

Fransa'da vergi sistemi çok adaletli olmadığı gibi, çok zenginlerin vergi kaçırması söz konusu olabilmektedir. Fransa'daki "servet vergisi" AB'de benzeri olmayan yüksek bir vergi türüdür. Üstelik girişimcilik ruhuna zarar verici bir uygulama gibi bile değerlendirilebilir. Ancak Fransızların 2/3'ü, devletin zenginden alıp fakir vermesi düşüncesini desteklemektedir. Yapılan anketlere göre, kapitalizm konusunda Çinlilerden bile daha olumsuz düşüncelere sahip olan Fransa'da zengin olmak toplum içinde çok hoş karşılanan bir durum değildir. Hollande, 2006 yılında "ben zenginleri sevmem" dediğinde, sözleri uzun süre tartışma konusu olmuştur. Daha sonra sözlerini yumuşatarak bir toplumda tabi ki zenginlerin de olması gerektiğini, ancak çalışmanın ürünü olmayan zenginlikleri eleştirmek istediğini söylemiştir.⁴⁰ Sarkozy'nin ise, aksine zengin seven biri olduğu bilinmektedir.

40 Michel Veron, "Hollande et les riches, je t'aime moi non plus", *L'Express*, 28.2.2012.

2011 yılında yapılan bir kamuoyu yoklaması, sadece Almanya, Brezilya ve Çin'in pazar ekonomisine güvenen ülkeler olduğunu ortaya koymaktadır. Almanların %68'i, Brezilyalılarla Çinlilerin %67'si ekonomik liberalizmin en iyi sistem olduğunu düşünürken, bu oran ABD'de %59, Fransa'da ise %31 olarak tespit edilmiştir.⁴¹ Fransa'da kapitalizmin kötü bir itibara sahip olmasının sebebi, tarihte Fransız kapitalistlerin, sahip olduklarının hiçbir bölümünü paylaşmaya razı olmamaları, işçilere seçme hakları gibi konularda ödün vermeye yanaşmamalarıdır. Devrim dahi, kısa süre sonra burjuva çıkarları nedeniyle amacından sapmıştır.⁴² Bu nedenle kapitalizm algılaması İngiltere ve Almanya gibi ülkelerden daha farklı olmuştur. Hâlâ, ABD ve İngiltere gibi ülkelerin aksine, Fransa'da işçilere karar alma sürecinde daha sınırlı rol verilmektedir.

Tocqueville, *Democracy in America* adlı eserinde “self-interest well understood” kavramından bahsetmektedir. Bu kavram, Amerikan toplumunda herkesin kendisini düşünerek hareket etmesi durumunda, sonucun genelin iyiliğine olacağı düşüncesini açıklamaktadır. Tocqueville, demokrasi ve hoşgörünün ABD'de ileri olmasını bu kavram ile ifade etmekte ve ABD'de zenginlerin varlığının Fransa'da olduğu gibi değil, olumlu görüldüğünü, çünkü kapitalistlerin iş yarattığını ileri sürmektedir. Örneğin Henry Ford gibi biri ABD'den çıkmıştır. İşçilerin iyi kazanarak kendi ürettiklerini satın alabilmesini savunan Fordizm tüm sanayileşmiş ülkelere yayılırken Fransa'da yer bulmamıştır.

Fransa'nın ekonomi anlayışı, eski sosyalist başbakanlardan Lionel Jospin'in ifadesinde olduğu gibi “oui à l'économie de marché, non à la société de marché” (“pazar ekonomisine evet, pazar toplumuna hayır”) şeklindedir. Bu cümlelerin simgelediği düşünce, Amerikan anlayışında olduğu gibi pazar ekonomisinin tüm sorunları çözeceği inancının Fransa'da yer bulamamasıdır. Diğer bir ifadeyle, pazar vatandaşları düşünmediğinden sorunları çözemez, ancak devlet vatandaşları düşünür.⁴³ Avrupa Ortak Pazarı'nın amacı, barış ve demokrasi ile yaşamak için birlikte olmak idi. Bugün pazarın anlamı, büyümek ve vatandaşların beklentilerini karşılamak haline gelmiştir.⁴⁴ Bu nedenle hâlâ Fransız geleneksel sosyalist bakış açısını sürdürmek, gerçeklerden uzaklaşmaktır. Bugün AB üyesi ülkeler arasındaki uyumun artırılması, pazarın çok daha başarılı bir şekilde işlemlerini sağlayacaktır. Tek pazar her ne kadar zaman zaman eleştirilse de Avrupa ülkelerinin büyümesi ve istihdam yaratılması için hâlâ en etkili yoldur.⁴⁵

41 “Les Chinois croient plus dans le capitalisme que les Américains”, *L'Expansion.com*, 7.4.2011, http://lexpansion.lexpress.fr/economie/les-chinois-croient-plus-dans-le-capitalisme-que-les-americains_252018.html

42 Vedat Günyol (hazırlayan), *Devrim Yazıları*, Belge Yayınları, İstanbul, 1989, s.9.

43 Aeschimann Ericperrignon Judith, “Jospin aux Francais: mobilisez-vous! Apropos de Michelin, il affirme que l'Etat ne peut pas tout”, *Libération*, 14.9.1999.

44 Thomas Houdaille, “Le marché intérieur européen au cœur de la future croissance européenne”, *Le Monde*, 15.5.2012.

45 Thomas Houdaille, “Le marché intérieur européen au cœur de la future croissance européenne”, *Le Monde*, 15.5.2012.

Fransız ekonomisi dünyanın en büyük ekonomilerinden biri durumundadır. ABD'den sonra dünyanın ikinci tarım ve hizmet ihracatçısı olan Fransa'nın ulaşım alanında TGV (yüksek hızlı tren) gibi gelişmiş sistemleri, uzay sanayisinde önemli ilerlemeleri, Renault, Peugeot ve Citroën gibi dünya pazarında çok önemli payı olan otomobil sanayisi bulunmaktadır. Fransa'nın ekonomik gelişimi, AB'ye üye olması ile büyük ölçüde bağlantılıdır. AB ülkeleri arasında liderlik konumunu kaybetmek istemeyen Fransa, tüm sektörlerini geliştirmek zorunda kalmıştır. Geleneksel olarak devletçi bir yapıya sahip olan Fransız ekonomisi Avrupa bütünleşmesi sürecinde özelleştirmeye önem vermiş ve rekabeti arttırmıştır. Ayrıca rekabet arttıkça, bir çok sektörde dışa açılma, dış yatırımlar ve uluslararası alanda boy göstermek gibi adımlar da atılmıştır.⁴⁶ Roma Anlaşması'nın imzalanması ile Fransız ekonomik yapısı değişmeye başlamıştır. Kapalı ve devlet müdahalesine dayalı ulusal ekonomisi, dışa açılarak rekabet ile tanışmıştır. Tek Avrupa Senedi ile serbest ticarete geçilmesi, kapalı ekonomiye alışmış Fransa için zor olmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulması ile başlayan süreçte, ekonomik politikaların oluşturulması yetkisi zamanla, ulusal düzeyden ulusüstü Avrupa seviyesine kaymıştır. Fransız iş dünyasının liderleri, hâlâ hükümetin ekonomik milliyetçiliğini eleştirmektedirler. Faydasız ve etkisiz kaldığı ileri sürülen politikaların Fransa'nın dünya çapındaki itibarını olumsuz yönde etkilediği dile getirilmektedir. Bugün iş dünyasının eleştirdiği nokta, Fransa'nın global düzeyde rekabete açık ekonomiye bir türlü uyum sağlayamaması, aşırı tedbirli ve yavaş ilerlemekte olmasıdır. Küçük ve orta ölçekli işletmeler, korumacılık politikalarının altın çağını nostalji ile anarken, Fransa'nın bu alanda Avrupa genelinin gerisinde kaldığı görülmektedir.

Fransa, AB üyeliğinden ekonomik olarak büyük fayda sağlamıştır. İç ve dış yatırım oranları yükselmiş (örneğin 1958-1968 yılları arasında %80 oranında artış), ithal ürünlerin pazara girmesiyle iç rekabet artmış, Fransız sanayisi Avrupa'ya ve rekabete açılmıştır.⁴⁷ Fransa, ekonomik bütünleşme yolunda tamamlanması gereken kriterleri yerine getirmek için çok çaba göstermiştir. De Gaulle'den itibaren, tüm cumhurbaşkanı ve başbakanlar ekonomik bütünleşme alanındaki kararlılıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak diğer Avrupa devletleri ile kıyaslama yapıldığında, Fransa'nın özelleştirme konusunda yavaş ve tedbirli davrandığı, bunun da yabancı yatırımların düşük kalmasına neden olduğu görülmektedir.

Fransa'nın Avrupa Para Birliği'ne girebilmek için Maastricht kriterlerini yerine getirmesi kolay olmamıştır. Avrupa Parasal Sistemi'nin

46 Guy R. Mermier, *France: Past & Present*, Peter Lang, New York, 2000, s.158.

47 Alain Guyomarch vd., *France In The European Union*, Macmillan Press, London, 1998, s.188.

kurucularından olan eski cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Éstaing'in, Maastricht kriterlerinin ekonomik durgunluk ve yavaş ekonomik büyüme gibi dezavantajları ortadan kaldıracak şekilde yeniden düzenlenmesini istemesi, aslında belki de Fransa'nın bu kriterleri yerine getiremeyeceğinden duyduğu endişedir.⁴⁸ Ülkenin en büyük problemi bütçe açığı olmuştur. Özellikle Maastricht kriterleri açısından Fransa'nın Ekonomik ve Parasal Birliğe katılımı tehlikeye girmiştir. Fransız halkının Ekonomik ve Parasal Birliğe dahil olma konusunda gönülsüz davranmasının en büyük nedeni, bütçe açığını kapatmak için girmek zorunda kalacakları sıkıntıya katlanmak istememeleri olmuştur.⁴⁹ Halkın hoşnutsuzluğuna rağmen Fransız elitleri sayesinde Fransa, Ekonomik ve Parasal Birliği en çok destekleyen ülke haline gelmiştir. Birbirini takip eden hükümet liderleri Ekonomik ve Parasal Birliği mümkün olduğunca erken hayata geçirme konusunda kararlılık göstermişlerdir. Fransız devlet adamlarının Ekonomik ve Parasal Birlik konusunda bu kadar ısrarcı olmalarının nedeni, Ekonomik ve Parasal Birliğin ekonomik olmaktan çok aslında siyasi bir girişim olması ve bunun Avrupa bütünleşmesinde çok önemli bir adım olduğunun bilincinde olmalarıdır. Bu şekilde Jean Monnet'nin başlattığı, aslında Almanya'yı Avrupa içinde hapsedme amaçlı bütünleşme yolunda, son aşamaya biraz daha yaklaşmış olunacaktı. Fransa için, bu politikanın çoğu zaman olduğu gibi yine bir Amerikan boyutu olmuştur. Fransız devlet adamları, tek bir para birimi ile Avrupa'nın ABD karşısında güç kazanacağını ve etkinliğinin artacağını düşünmüştür.

Ancak yine de Fransa, konu *Bundesbank* modelini esas alan bağımsız bir Avrupa Merkez Bankası'na geldiğinde, bu fikre karşı çıkmıştır. Kurulacak olan bir Ekonomik ve Parasal Birliğin liderliğini Almanya'nın yapmasını istememiştir. Fransa, güçlü Alman Markı karşısında kendi para birimini içinde bulunduğu zayıf durumdan kurtarmak için çok çaba harcamış olmasına rağmen başarılı olamamıştır. Alman ekonomisinin ve para biriminin güçlü olması *Bundesbank*'a AB içinde öncekinden çok daha önemli bir misyon yüklemiştir. Böylece Almanya'nın sadece ekonomik değil, siyasi konumu da daha etkili ve daha güçlü hale gelmiş ve Fransa'nın endişelerini arttırmıştır.⁵⁰ Fransa, Almanya'nın ekonomik gücünü ve Ekonomik ve Parasal Birlik içindeki etkisini kullanarak Avrupa bütünleşmesi sürecinde lider konumuna geçmemesi için, Ekonomik ve Parasal Birliğin siyasi bütünleşme çerçevesi içinde tamamlanması gerektiğini savunmuştur.

Avrupa Parasal Sistemi, Almanya'nın muhafazakâr politikaları çerçevesinde

48 "We Told You All Along", *Economist*, 1/27/96, Vol.338, Issue7950, s.44.

49 Guy R. Mermier, *France: Past & Present*, Peter Lang, New York, 2000, s.159.

50 John Pinder, *The Building Of The European Union*, Üçüncü Baskı, Oxford University Press, New York, 1998, s.164-165.

oluşturulmuş asimetrik bir sistemdir. Bu sistemin kurallarına göre, sistem içindeki en güçlü ekonomi ve en güçlü para birimine sahip olan ülke ortak politikaları belirler.⁵¹ Dolayısıyla bu asimetri, Alman hâkimiyetini arttırıcı bir özellik taşımaktadır. 1997 yılında iktidar olan sosyalist-komünist koalisyon ve hükümet başkanı Lionel Jospin, avroya dahil olabilmek için yerine getirilmesi gereken Maastricht kriterlerini tamamlamaya, aynı zamanda işsizlik sorununu çözmeye ve ulusal problemlere öncelik vermeye söz vermiştir. Jospin'in bahsetmiş olduğu ulusal ekonomik sorunlar; işsizlik ve buna bağlı olarak, çalışma saatlerinin azaltılması, asgari ücretin arttırılması idi. Ekonomik kurallar çerçevesinde sözü edilen ulusal ekonomik

hedefler ile Maastricht kriterlerinin, vergilerde büyük bir artış yapılmadan gerçekleşmesi mümkün değildir.⁵² Böylece hükümet Maastricht kriterlerini tamamlamayı başarmış, ancak ulusal çıkarları bu sefer siyasi bütünleşme uğruna feda etmiştir; Fransa'daki işsizlik oranı artmış ve ekonomik büyüme yavaşlamıştır.

Fransa'nın geleneksel lider çizgisinden çok farklı olan Sarkozy dahi, her ne kadar liberal ekonomiden yana olduğunu dile getirse de, ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda korumacı politikaları savunabilmiştir. İşçinin değil ama işverenin yanında olduğundan, Fransız iş dünyasının desteğini almıştır.

Avronun ilk dönemlerde sıkıntı içinde olmasının nedeni, değerinin düşük olması değil, çok sayıdaki ekonomiye ve daha da önemlisi, çok sayıda merkez bankasına bağlı olmasıdır.⁵³ Tek para birimine geçiş, özellikle Fransa gibi işsizlik problemi olan ülkeler için

daha zor olmuştur. Bunun nedeni, para politikalarının ulusüstü düzeye gelmesi ile, bütçe açıkları ve devlet borçlarının sınırlandırılması, böylece işsizlikle mücadele politikasının belli başlı araçlarının ulus devletin elinden alınmasıdır.⁵⁴ Bugünkü krizin içinden çıkabilmek için de ulusal düzeye ya da ulus-üstü düzeye tam ve kesin bir geçiş yapmak gerekmektedir. Arada kalan ve yetkilerin iki, hatta kimi zaman yerel yönetimler de katıldığında, üç düzeyde olduğu bir sistem ile avro yönetimini bir arada sürdürmek zor görünmektedir.

Fransa'nın geleneksel lider çizgisinden çok farklı olan Sarkozy dahi, her ne kadar liberal ekonomiden yana olduğunu dile getirse de, ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda korumacı politikaları savunabilmiştir. İşçinin değil ama işverenin yanında olduğundan, Fransız iş dünyasının desteğini almıştır. Belki

51 Loukas Tsoukalis, "Economic And Monetary Union: Political Conviction And Economic Uncertainty", *Policy Making In The European Union*, Helen Wallace and William Wallace (eds.), Oxford University Press, Oxford, 2000, s.156.

52 "Vive La Difference?", *Economist*, Vol 344, Issue 8027, 07/26/97, s.17.

53 Emmanuel Goldstein, "The Coming Euro-Crash: Why the European Union is Going to Really Hate the French", <http://www.freerepublic.com/forum/a387eb0a655a4.htm>, 12.1.2000.

54 Vural Fuat Savaş, *Çağımızın Deneyi Euro*, Siyasal Kitabevi, İstanbul, 1999, s.106.

de finans krizi, Fransız yöneticiler tarafından geleneksel korumacılığın bir kez daha gündeme getirilip savunulabilmesi fırsatı olarak görülmüştür. Sarkozy'nin önerileri, kendi ülkesindeki, özellikle sol kesim tarafından destek görmüşse de, diğer ülkeler eleştirel yaklaşmışlardır. Bu öneriler arasında; özellikle stratejik öneme sahip şirket ihalelerine yabancıların girişini engellemek için devlet müdahalesi, devletin sanayiye destek vermesi, Avrupa şirketlerinin Avrupalı olmayan sermayenin eline geçmemesi için tedbirler alınması gibi Avrupa ülkelerinin yaklaşık 30 senedir unutmuş olduğu uygulamalar yer almıştır.

Sarkozy her ne kadar Almanya ile yakın işbirliği içinde olmuş ve Merkel ile ilişkilerini iyi düzeyde sürdürmüşse de, Almanya'nın ekonomik gücünden faydalanarak Avrupa liderliğine soyunmasının önüne geçebilmek için de çaba sarfetmiştir. AB'nin sadece avro alanında yer alan üyelerinin devlet ve hükümet başkanlarının yer alacağı ve sadece avro ülkelerini yönetmek üzere Avrupa Merkez Bankası ile birlikte çalışacak bir "ekonomi hükümeti"nin kurulması gerektiğini savunmuştur. Fransa'nın, varlığından hiçbir zaman memnun olmadığı Avrupa Merkez Bankası'nın bağımsızlığının, önerilen ekonomi hükümeti ile birlikte ortadan kalkacağı düşünülmüştür.

Hollande'ı Bekleyen Zorluklar

Hollande için başlıca sorun ekonomi alanında olacaktır. Fransız ekonomisinde uzun zamandır büyüme kaydedilmemektedir. Büyüme için en önemli unsur rekabet gücüdür. Ancak Fransa'nın global düzlemdeki rekabet edebilirliği nispeten düşük kalmaktadır. Ülkedeki yüksek işsizliğin başlıca sebebi, işçi çalıştırmanın, yüksek sigorta maliyeti nedeniyle çok pahalıya gelmesidir. Bu nedenle aslında daha fazlasına ihtiyaç olmasına rağmen, işverenler az sayıda işçi çalıştırmak durumunda kalmaktadırlar. Zaten yüksek olan vergilerin Hollande tarafından da artırılması, sorunu çözmeyecektir. Fransa'daki sosyal güvenlik sistemi çok kapsayıcı olmasına rağmen çok pahalıdır. Kamu harcamaları millî gelirin yarısından fazlasına denk gelmektedir. Hollande'ın gözden geçirmesi gereken konulardan biri de sağlık sistemidir. Dünyanın en iyi ve en kaliteli sistemine sahip olan, 1000 kişiye 3,4 doktorun düştüğü⁵⁵ Fransız sağlık sisteminin ülke ekonomisi içindeki yerinin bu şekilde sürdürülmesi zor görünmektedir.

İnsan ömrünün uzaması ve doğum oranlarının azalması sonucu Avrupa'nın pek çok ülkesinde çalışan nüfus çalışmayanların emeklilik ve sağlık masraflarını giderek daha zor karşılamaktadır. Bu durumda, çalışma sürelerinin uzatılması gibi reform gereklilikleri söz konusu olmaktadır.

55 Bu oran Türkiye'de 1,5'tir. <http://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.PHYS.ZS>

1950’li yıllarda her 10 çalışan bir emeklinin masraflarını karşılarken, bugün bu oran 1/4’e kadar düşmüş durumdadır.⁵⁶ Fransa için değerlendirildiğinde, 2020 yılında her bir çalışanın bir emekliye bakmak durumunda kalacağı tahmin edilmektedir.⁵⁷ Her ne kadar çeşitli Fransız hükümetleri, devlet memurlarının çalışma sürelerini uzatmaya çalışsa da, çoğu zaman bu tür reformlar halkın tepkisi ve Fransızların geleneksel grevleri nedeniyle ya tamamen gündemden çıkarılmakta ya da sorunu gidermeyecek şekilde sulandırılmaktadır. Almanya, İtalya ve Avusturya gibi ülkeler protestolara rağmen reform yapmışlar, ancak Fransa bu konuda Avrupa’nın gerisinde kalmıştır. Harcamaların kısılarak çalışma sürelerinin uzatılacağı reformlardan daha etkili bir çare şimdilik görünmemektedir.⁵⁸

Fransa için protesto ve grevler toplumsal hayatın ve kültürün önemli bir parçasıdır. Devletle vatandaş arasında aracılardan sınırlı olduğu merkezî yapılarda devlete ulaşmanın tek yolu olduğundan, protesto bir çare olarak görülmektedir. Fransız Devrimi’nin de halk ayaklanması ile gerçekleştiği hatırlatılmalıdır.

Hollande Döneminden Beklentiler

Hollande’in ve Sosyalistlerin seçilmesi ile en büyük etkinin avro konusu ve dolayısıyla Almanya ile ilişkiler üzerinde olması beklenmektedir. Kemer sıkma politikalarına ve Merkel’in krizden çıkma metoduna itiraz eden yeni Fransız Cumhurbaşkanı, AB çerçevesinde imzalanan mali disiplin anlaşmasının yeniden görüşülmesini gündeme getirmektedir. Bunca çabayı boşa çıkaracağını düşünen Almanya gibi bazı ülkeler için ise bu öneri, tehlike olarak görülmektedir. Örneğin seçim kampanyası sırasında Sarkozy, Hollande için “büyük tehlike” ifadesini kullanarak, “harcama yapmaya başlarsa Yunanistan ve İspanya’nın peşinden gideriz” demiştir. Hollande’in harcamaları artırmak için ilk yapacağı, özellikle büyük şirketler ve zenginler üzerindeki vergileri artırmak olacaktır. Sarkozy döneminde eşitsizliklerin ve zengin ile fakir arasındaki farkın artması Hollande’in sık sık dile getirdiği bir eleştiri olmuştur.

Vergileri ve harcamaları artırarak büyüme odaklı bir ekonomi politikası oluşturmayı düşünen Hollande’in, AB içinde ülkesini sıkıntıya düşürecek şekilde radikal yollara gideceğini söylemek doğru olmayacaktır. Sarkozy Fransızlara “daha Alman olmalısınız” derken, Hollande Almanya’nın tartışmasız ekonomik hakimiyetine karşı çıkmaktadır. “Tüm AB için tek

56 Michael Hickins, “Retiring Your Pension Plan”, *Management Review*, Cilt 88, No.3, Mart 1999.

57 Sheila Barter, “France Wrestles with Pension Question”, *BBC News*, 28.5.2003.

58 Richard Bernstein, “Europe’s Retired Face Pension Squeeze”, *New York Times*, 30.6.2003.

başına karar veriyor” diyerek eleştirdiği Alman lider Merkel ile farklı düşünmesine rağmen, restleşmeye gitmesini beklememek gerekir. Muhalefette iken dile getirilenlerin, sorumluluk alarak yönetici koltuğuna oturduğunda o kadar da kolay uygulamaya sokulmadığını belirtmek gerekir. Bu nedenle Hollande’ın da Sarkozy’ninkilerden kökten farklı politikalar benimsememesine şaşırılmamalıdır. Fransa ile Almanya arasındaki ilişkiler belki Sarkozy dönemindekinden daha mesafeli olabilir, ancak bir kriz beklenmemelidir. Unutulmamalıdır ki, Fransa ile Almanya arasındaki işbirliği sadece AB’nin siyasi ve ekonomik işlerini değil, iki ülke arasındaki ticareti de kapsamaktadır.

Hollande’ın en büyük şansı, kemer sıkma politikalarının, Avrupa’daki krizi çözmektense daha da sıkıntıya soktuğuna yönelik inancın yaygınlaştığı bir döneme denk gelmesidir.⁵⁹ Hollande’ın AB içinde ekonomik krize yönelik çözüm önerilerini Yunanistan, İspanya, İtalya, Portekiz gibi uzun zamandır kemer sıkkan, sıkıntıdaki ülkelerin desteklemesi beklenebilir.

Sarkozy, cumhurbaşkanlığı döneminde daha çok dış politika odaklı bir çizgi izlemiştir. Hollande’ın ise yoğunlukla iç meselelerle ilgilenmesini bekleyebiliriz. Çünkü bugün en önemli konu, ülkenin ekonomik krizden çıkmasıdır. Ülkenin kendi iç meselelerine yoğunlaşması, Avrupa’dan uzaklaşması anlamına gelmemektedir. Aksine mevcut ekonomik sorunlar AB ile büyük ölçüde bağlantılıdır. Dolayısıyla AB Fransa için, Fransa da Avrupa için önemlidir.

Fransa, uzun yıllar Avrupa’nın en güçlü imparatorluğu olarak hüküm sürmüş, XVII. yüzyılda 20 milyon nüfusu ile Avrupa’nın en kalabalık ulusu olmuş, aynı zamanda büyük ve verimli topraklara sahip olmuştur. Fransız gücü, İngiltere’nin girişimleriyle kırılmaya çalışılmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde, komşuları ile kıyaslandığında gerek nüfus, gerek sanayileşme olarak geri kalmıştır. Özellikle çelik üretimi İngiltere’nin iki, Fransa’nın ise beş katı olan Almanya hızlı bir şekilde büyüme başlamıştır.⁶⁰

1944-1946 döneminde geçici hükümet başkanı olan de Gaulle, II. Dünya Savaşı’nın hemen ertesinde Fransa’nın önündeki tek seçeneğin diğer güçlerle birleşerek geleneksel bireyseliğinden vazgeçmesi olduğunu belirtmiştir. Devamlı olarak savaşlarda bulunmaktan ve sömürgelerini idare etmekten tüm Fransa’nın yorulduğunu, bu nedenle artık kalıcı barışın sağlanması için her türlü adımın atılması gerektiğini söylemiştir.⁶¹ Yine de hatırlatılmalıdır ki,

59 “France: François Hollande’s Opportunity”, *The Guardian*, 11.6.2012.

60 George W. Ball, *Güç Disiplini: Modern Dünya Yapısının Temelleri*, (Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı tarafından tercüme ve redakte edilmiştir), Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı Basımevi, Ankara, 1998, s. 22.

61 A.W. DePorte, *De Gaulle’s Foreign Policy: 1944 – 1946*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1968, s. 20-21.

sömürgelerin çözülme sürecinde, diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak Fransa, bağımsızlık vermeye yanaşmayarak, Hindîçin ve Cezayir’de yenilgiye uğrayana kadar beklemiştir.⁶²

II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönem Fransa için büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Avrupa entegrasyon sürecinin ilk yıllarında tek başına birinci derecede role sahip olan Fransa, bir süre sonra bu rolünü Almanya ile paylaşmaya başlamıştır. Bugün ise Almanya’nın “küçük ortağı” ya da “görünürdeki partneri” gibi bir role sahiptir. Fransa, nüfus ve ekonomi açısından Almanya’dan daha zayıf durumda olmasına rağmen, Fransa’nın geleneksel güçlü devlet yapısı ve uluslararası arenadaki yeri, uzun süre bu zayıflığı, AB içinde telafi etmiştir.

Fransa, her zaman kendini diğer Avrupa ülkelerinden farklı görmüş ve öyle davranmıştır. İngiltere kadar olmasa da, kendi geleneksel modelini devam ettirmeyi tercih eden Fransa, ne ABD’nin etkisinde kalmış, ne de Almanya’nın ekonomik yapısının takipçisi olmuştur. Kendine özgü, kapitalizm ile sosyalizm arasında bir üçüncü yol oluşturmuştur. Buradaki amaç, “kapitalizmi sosyalize etmek” olmuştur. Bunu da güçlü ve müdahaleci devlet yapısı sistemi ile sağlamıştır. XIV. Louis’in başbakanı olan Jean-Baptiste Colbert’in, “ekonomik kudret, bölgesel kudretten daha önemlidir” şeklindeki sözleri, Fransa’nın politikalarını belirlemede günümüze kadar önemini korumuştur.⁶³

Avrupa bütünleşmesinin başladığı 1950’li yılların, Fransa için “bir karar verme dönemi” olduğu söylenebilir. Fransa başka ülkelere ihtiyaç duymadan yalnız kalabilecek kadar güçlü değildi. Almanya’nın gücü, sömürgelerin çöküş sürecine girmesi gibi nedenler Fransa’yı endişelendirmiştir. Sonuçta Fransa, izole olabilecek kadar güçlü olmadığını farkına vararak bütünleşme yoluna girmiştir. Bütünleşme yolunu ekonomik çıkarlar dışında ayrıca dört jeopolitik etken açmıştır: Avrupa yanlısı ideoloji, “Alman sorunu”nun kontrol altında tutulması, Fransa’nın bir süper güç olarak kalabilmesinin sağlanması ve Fransa’nın nükleer programının destek bulması.⁶⁴ Alman sorunu, aslında Fransa’nın siyasi bütünleşmeye yaklaşımındaki en önemli neden olmuştur. Almanya’nın bir daha Fransa ile savaşamayacak duruma getirilmesi ve Sovyetler Birliği’ne yaklaşmasını engellemek çok önemlidir. Nükleer silah programına mali destek bulmak,⁶⁵ tarım politikasını korumak, ABD’den

62 Gordon Kerr, *Charlemagne’den Lizbon Anlaşması’na Avrupa’nın Kısa Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s.136.

63 “Down With Dirigism”, *World Link*, Sep/Oct 99, s.28.

64 Andrew Moravcsik, *The Choice For Europe: Social Purpose & State Power From Messina To Maastricht*, UCL Press, London, 1999, s.104.

65 Andrew Moravcsik, *The Choice For Europe: Social Purpose & State Power From Messina To Maastricht*, UCL Press, London, 1999, s.105.

bağımsız bir güç olarak uluslararası arenada boy gösterme arzusu, ekonomik çıkarlar Fransa'nın Avrupa'daki birlik içinde yer almasını gerektiren nedenler olmuştur.

Avrupa'da siyasi bütünleşmenin gerçekleştirilmesi ve bu süreç içinde önemli adımların atılması için en çok çaba gösterenler, Fransız devlet adamları olmuştur. İlk hareketi başlatan Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman ile Fransız Planlama Komisyonu Başkanı Jean Monnet'dir.⁶⁶ Avrupa'da siyasi bir bütünleşme sağlanmasının, öncelikle ekonomik bağlar kurulması ile mümkün olduğunu düşünen bu iki devlet adamı 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulmasını gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca, de Gaulle, Mitterrand, Giscard d'Étaigne, Jacques Delors, Jacques Chirac gibi devlet adamları da Avrupa bütünleşmesinde önemli rol oynamış isimlerdir.

Fransa'nın AB ile ilişkileri, diğer bir ifadeyle AB içindeki rolü, Almanya ile doğrudan bağlantılıdır. Bugün AB'nin karar alma sürecinin sorunsuz bir şekilde devam edebilmesi için Fransa ile Almanya'nın kendi aralarında anlaşmış olması en önemli şarttır. II. Dünya Savaşı sonrası Fransa-Almanya ilişkileri, "bir daha asla savaşmamak" amacına dayanarak kurulmuştur. Zamanla her iki ülke değişmiş ve bu ilişki daha hassas hale gelerek, amacı ve boyutu da değişmiştir. Bugün Almanya güçlü konumdadır ve AB, Almanya çevresinde şekillenmektedir. Fransa gibi güçlü bir vatanseverlik (*patriotism*) geleneğine sahip olan bir ülkenin, kendi başlatmış olduğu Avrupa bütünleşmesi sürecinin artık Almanya "idaresinde" gerçekleşiyor olmasını kabullenmesi, belki de Fransa'nın endişeleri ile açıklanabilir. Fransa'nın, Almanya'nın kontrolünde ve gölgesinde kaldığının farkında olmasına rağmen buna tepki göstermemesi, Almanya'nın gücünden korkması olarak yorumlanmaktadır.⁶⁷ Almanya nüfus açısından, ekonomik olarak ve coğrafi pozisyonu itibarıyla Avrupa'nın en büyük ve en güçlü ülkesi gibi görünmekle beraber, diğer ülkelerin tarihten kaynaklanan endişeleri nedeniyle Almanya'nın rolünü sınırlandırmaya çalıştıkları da bir gerçektir.

Avrupa bütünleşmesi Fransa ve Almanya'nın birlikte girişimleri olmadan gerçekleşemezdi. Avrupa'nın en güçlü iki ülkesinin mutlaka birlikte hareket etmesi ve bütünleşme yolunda katalizör olması gerekmiştir. Fransa ile Almanya'nın iyi ilişkiler içine girmesinde en önemli adım de Gaulle ve Almanya'nın savaştan sonraki ilk başbakanı Konrad Adenauer tarafından atılmıştır. Her iki devlet adamı, Avrupa bütünleşmesinin, iki ülke arasında sağlanacak olan barış ve uzlaşma ortamına bağlı olduğunun bilinci ile hareket etmiştir. De Gaulle'ün Adenauer ile başlattığı diyalog ve yakın ilişkiler, aslında her iki ülke için de farklı amaçlar taşımıştır. Örneğin, Adenauer,

66 Jean Monnet, *Memoirs*, Richard Mayne (çev.), Collins, London, 1978, ss.240-241.

67 "Binding France In", *Economist*, Vol.328, Issue 7826, 8/28/93, ss.12-14.

Avrupa'da bir bütünleşme kurulması için Fransa ile işbirliği içinde olması gerektiğini bilerek, ancak bunu da ABD ile mevcut iyi ilişkilerini tehlikeye sokmadan yapmak istemiştir. De Gaulle ise, Almanya ile ilişkilerini sıkı tutarak, ABD'den daha fazla bağımsız olmayı amaçlamıştır.⁶⁸

Fransa ile Almanya arasındaki ilişkiler, Avrupa'nın en güçlü iki ülkesi olarak, AB'nin şekillenmesinde ve geleceğinin belirlenmesinde çok önemlidir. İki ülke arasındaki anlaşmazlığın tüm Avrupa kıtasını yıkıntıya götürmesi gibi, aralarındaki işbirliğinin ve iyi ilişkilerin de kıtayı huzur ve refaha götürmesi bir dereceye kadar mümkündür. Almanya'nın Özgür Demokrat Parti üyelerinden Otto Graf Lambsdorff'un, 1995 yılında Fransa ve Almanya ilişkilerinin önemi konusunda söylediği "eğer biz (Fransa ve Almanya) herhangi bir konu üzerinde anlaşmaya varırsak, bu konu gerçekleşmeyebilir; ancak anlaşmaya varamadığımız bir konu hiçbir zaman gerçekleşmez" cümlesi doğrudur.⁶⁹ Zaman zaman Almanya ile Fransa'nın ekonomik ve siyasi kültürünün ya da ulusal çıkarlarının farklı olması, kimi zaman iki ülkenin uzlaşmalarını güçleştirerek, Avrupa siyasi bütünleşmesini yavaşlatmaktadır. Fransa'nın tek endişesi, sadece geleneksel ulus-devletin giderek yok olması değil, belki de daha önemlisi, Avrupa'da bir federasyonun oluşturulması halinde bunun Almanya yönetiminde gerçekleşerek, Paris'i ikinci derece bir konuma yerleştirecek olmasıdır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin önemi, bu ilişkinin Avrupa entegrasyon sürecinin belkemiğini oluşturmasından ileri gelmektedir. Mevcut avro krizi nedeniyle ikili ilişkiler bugün çok daha önemli bir noktadadır. De Gaulle, Almanya'yı ata, Fransa'yı jokeye benzetmiştir. Merkel-Sarkozy birlikteliğinin Merkel-Hollande şeklinde sürmeyeceği genel kanıdır. Hollande'ın tasarruf tedbirlerine karşı çıkarak Avrupa genelini cesaretlendirmesi, bu konuda liderliği ele geçirmiş olması ve Almanya'nın yalnız kalabileceği düşüncesi nedeniyle Alman yönetiminin Hollande'a bakış açısının olumlu olduğunu söylemek mümkün değildir.⁷⁰

68 Alain Guyomarch, Howard Machin, Ella Ritchie, *France in the European Union*, Macmillan Press, London, 1998, s.109.

69 Justin Burke, "France And Germany Test The Cement Of A Peaceful Europe", *Christian Science Monitor*, Vol. 87, Issue 121, 5/18/95, s.7.

70 Gavin Hewitt, "Euro Crisis: Can Merkel and Hollande Find Compromise?", *BBC*, 15.5.2012.

Eğer Almanya ekonomi politikalarında ısrarcı olur ve esnekliği kabul etmezse o zaman Avrupa entegrasyon süreci ciddi sıkıntıya, hatta belki de daha kapsamlı bir krize girebilecektir. Ancak Almanya'da dahi ekonomik tedbirler konusunda değişiklikler önerilmekte ve enflasyona daha fazla tolere edebileceği söylenmektedir.⁷¹ Belki de Almanlar da bazı politikalarının işe yaramadığını düşünmeye başlamışlardır. Hollande ve diğer AB liderlerinin, esnekliği reddeden Almanya'nın yalnızlaşma riski ile karşı karşıya olduğunu Almanya'ya anlatmaları gerekmektedir.⁷² Almanya her ne kadar ödemelerin çoğunu yapan ve batık ülkelere para ayırabilen bir ülke olsa da, eleştirilmekten ve tepki almaktan kurtulamamıştır. En büyük öfkeyi Yunanistan göstermiştir. Almanya'nın az tüketmesi avro krizini olumsuz etkileyen sebeplerden biridir. Ancak bu durum kendilerine iletildiğinde, muhtemelen hükümetin vatandaşlarının tasarruf mu harcama mı yapacaklarına karışamayacağını söyleyeceklerdir.⁷³

Bugün Almanya, Avrupa'nın liderliğini güçlü bir şekilde ve neredeyse tek başına ele geçirmiş durumdadır. Hollande'ın buna meydan okuyup okumayacağı ise merak edilen noktadır.

Bugün Almanya, Avrupa'nın liderliğini güçlü bir şekilde ve neredeyse tek başına ele geçirmiş durumdadır. Hollande'ın buna meydan okuyup okumayacağı ise merak edilen noktadır. AB bütçesine en fazla katkıda bulunan, üstelik kurtarma paketlerini ödeyen ülkenin Almanya olması, ona kafa tutmayı zorlaştırmaktadır. Hollande'ın Almanya'nın mali konulardaki önerilerini kabul etme olasılığı yine de vardır. Üstelik bu önemli alandaki Alman önerilerini kabul ederse, bu sefer başka alanlarda esneklik kazanmış olacaktır.⁷⁴

Kriz sona erdikten sonra ortaya çıkacak olan Avrupa'nın, eskisinden çok daha farklı olması, bir başka ifadeyle "Almanlaşmış" olması endişesinin bir çok Avrupa ülkesini sarmış olması gerekir. Almanya, tarih boyu Avrupa'da bela kaynağı olmuş bir ülkedir. İlginç bir şekilde, Alman gazeteleri Fransa'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ve Yunanistan'daki ilk genel seçimlerin sonuçlarını "Alman karşıtı" ifadesi ile değerlendirmiştir. Almanya'nın çok zayıflaması da, çok güçlenmesi de komşuları tarafından tehlike olarak görülür. Almanya'nın bugün sahip olduğu gücün, diğer ülkeler tarafından AB içinde dengelenmesi, AB içinde yalnızlaştırılarak hareket kabiliyetinin

71 Charles Grant, "How Hollande should handle Merkel", *Centre for European Reform*, 14.5.2012, http://centreforeuropeanreform.blogspot.co.uk/2012/05/how-hollande-should-handle-merkel.html?utm_source=Web+site+sign+up+list+2011&utm_campaign=87012d3383-Insight_14_May_125_14_2012&utm_medium=email

72 Aynı kaynak

73 Aynı kaynak

74 Aynı kaynak

sınırlandırılması, belki de tüm Avrupa ülkelerini rahatlatacaktır. Bu nedenle Hollande’ın siyasi açıdan da diğer liderler tarafından üstü kapalı ve dolaylı da olsa, destek bulması mümkündür.

Fransa – ABD İlişkileri

Fransa’nın geleceğini incelerken, Almanya’dan veya AB’den bağımsız olarak ele almak nasıl mümkün değilse, ABD’yi dışlamak da analizleri eksik bırakacaktır. Fransa’nın ABD’ye bakış açısı, AB içindeki pozisyonunu ve diğer ülkelerle ilişkilerini etkileyecek kadar önemlidir. Avrupa entegrasyon sürecinin, Fransa-ABD rekabeti ve aynı zamanda Fransa-ABD işbirliği çerçevesinde gerçekleştiği dahi söylenebilir. Savaş sonrasında, Marshall yardımlarından büyük ölçüde faydalanan Fransa’da politikacılar da vatandaşlar da, yardımların karşılıksız yapılmadığının farkında olmuştur. ABD, Avrupa ülkelerini, savaş sonrası ekonomik sıkıntılardan çıkararak ve kıtada istikrar sağlayarak komünizmin pençesine düşmekten kurtarmayı düşünmüştür. Marshall yardımlarının bir koşulu, ülkedeki komünistlerin ihraç edilmesi olmuştur. Ancak ABD’nin bu şartı, ülkede ABD düşmanlığına neden olmuştur. ABD’nin Marshall yardımları ile Fransa’da amaçladığı, malî istikrarın sağlanması ve tüketici ekonomisinin yaratılması olmuştur.⁷⁵ ABD, aslında Fransa’da istikrar sağlayarak ve bir tüketici ekonomisi yaratarak, ülkede yapacağı yatırımları sağlama almayı, kendine pazar oluşturmayı hedeflemiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında de Gaulle ile birlikte başlayan “bağımsızlık politikası” çerçevesinde gerek ABD ile gerek ABD ile özdeşleştirilen NATO ilişkilerinde zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Ancak Fransa’nın bütçe ve ticaret açıklarını bir türlü kapatamaması, ülkenin ABD ve NATO ile ipleri daha fazla gevşetmesini engelleyen başlıca etken olmuştur. İki ülke arasındaki ekonomik ideoloji farklılığı, önemli bir anlaşmazlık olarak değerlendirilmelidir. ABD’nin serbest piyasa ekonomisi, Fransa’nın nispeten devlet müdahalesine dayanan korumacı ekonomi politikalarına taban tabana zıttır. ABD merkezli IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar Fransa tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan mekanizmalar olmuştur. Fransızların %25’i, “kesinlikle” serbest piyasa ekonomisine karşı olduklarını ileri sürmektedirler.⁷⁶

Fransa’nın sanayileşme sürecinde diğer Avrupa ülkelerine göre geride kalmasının nedenlerinden biri, Amerikan sisteminin aksine zanaatkarların

75 Irwin M. Wall, *The United States and the Making of Postwar France, 1945 – 1954*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s.160.

76 Christian Clairviel, “Pourquoi les français sont-ils anticapitalistes?”, 22.4.2011.
<http://www.dogfinance.com/fr/article/pourquoi-les-francais-sont-ils-anticapitalist/1039/>

kişisel emekleriyle üretmekten gurur duydukları ve Fransızların birbirinin aynısı ürünlerin seri olarak üretildiği kitle üretimi düşüncesinden nefret eden bir kültüre sahip olmalarıdır.⁷⁷ Fransa'da, II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ABD'nin, Fransa'nın zayıflığından faydalanarak, iç politikasına müdahil olduğuna ve Marshall yardımlarını aslında ABD'nin Avrupa üzerindeki hâkimiyetini arttırmak için planladığına inanılmıştır.⁷⁸ Fransa'da özellikle 1960'lı yıllarda yayınlanan pek çok kitap ve makale, Avrupa'da bir topluluğun kurulmasının en çok ABD'nin çıkarlarına olduğunu, Avrupa'nın bir Amerikan pazarı haline geldiğini, Avrupa'nın Amerikan hâkimiyeti, hatta işgali altında olduğunu savunmuştur.⁷⁹ Diğer taraftan, Fransa için hâlâ psikolojik ve sosyolojik etkileri atlatılmamış olan Cezayir travmasının da bir Amerikan boyutu bulunmaktadır. Fransızlar, Amerikalıların Cezayirli asilere destek verdiğine inanmış, savaşın uzaması, çirkinleşmesi ve hatta sonunda kaybedilmesinde Amerikan parmağı olduğu düşüncesi ülkede kendine yer bulabilmiştir.⁸⁰

Son yıllardaki Amerikan düşmanlığı ise, bir çok ülkede olduğu gibi, globalleşme karşıtlığı ile birleşmiştir. Fransızlar, hâkim Amerikan dili ve kültürünün, Fransız kültür ve geleneklerinin üzerinde olumsuz etki yapacağına inanmaktadır. Fransız düşüncesinde globalleşmeye direnmek demek, Anglo-Amerikan kültürünü reddetmek demektir. Fransa, globalleşmenin kendisine değil, Amerikan etkisine açık olarak serbest bir şekilde gerçekleşmesine karşıdır. Diğer bir ifadeyle Fransa, devlet kontrolünde globalleşme yanlısıdır. Nitekim, Fransız kültürü de devlet tarafından korunmaktadır. Amerikan etkisi altındaki globalleşmeye itiraz eden Fransa, Fransız etkisi altındaki globalleşme konusunda aynı şekilde düşünmemektedir. "Dünyaya kuralları koyan ve yayan Fransızlar olmalıdır" düşüncesinin hâlâ geçerliliğini koruduğu görülmektedir. G-20 Fransız başkanlığının yapmaya çalıştığı, tam da bu düşüncenin uygulanmaya konması olarak değerlendirilmiş; kısaca "global Jacobinism" şeklinde ifade edilmiştir.⁸¹ Güçlü bir kültürel kimlik yaratılması ve Amerikan kültürü etkisinde globalleşme karşıtlığının kuvvetlendirilmesi ve yaygınlaştırılması noktasında medyanın etkisinin büyük olduğu da belirtilmelidir.⁸²

77 Yaşar Gürbüz, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, İkinci Baskı, Beta, İstanbul, Aralık 1987, s.107.

78 Alain Guyomarch, Howard Machin, Ella Ritchie, *France in the European Union*, Macmillan Press, London, 1998, ss.112-113.

79 Atilla Eralp, Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası, ATAUM Ders Notları, Ankara, 10 Mayıs 2000.

80 Konu ile ilgili tartışmalar için bkz. Irwin M. Wall, "De Gaulle, the 'Anglo-Saxons', and the Algerian War", *The Journal of Strategic Studies*, Vol.25, No.2, June 2002, ss.118-137; Charles G. Cogan, "France, the United States and the Invisible Algerian Outcome", *The Journal of Strategic Studies*, Vol.25, No.2, June 2002, ss.138-158.

81 Christian Clairviel, "Pourquoi les français sont-ils anticapitalistes?", 22.4.2011; <http://www.dogfinance.com/fr/article/pourquoi-les-francais-sont-ils-anticapitalist/1039/>

82 Christian Clairviel, "Pourquoi les français sont-ils anticapitalistes?", 22.4.2011; <http://www.dogfinance.com/fr/article/pourquoi-les-francais-sont-ils-anticapitalist/1039/>

Her ne kadar aslında iki ülke arasında ticarete ve yatırıma dayanan yoğun bir işbirliği olsa da, son dönemde globalleşme karşıtlığı ile karışmış olan Amerikan karşıtlığı, hiçbir zaman ABD'ye güvenmemiş olan de Gaulle'den miras kalmış olabilir. Nicolas Sarkozy'ye kadar, de Gaulle'den sonraki cumhurbaşkanları Amerikan karşıtlığını benimsememiş olsalar da, mümkün olduğunca Amerikan etkisinden uzak kalmaya çalışmışlardır. Fransa ile ABD arasındaki ilişkilerin en iyi olduğu Sarkozy öncesindeki dönem, Mitterand'ın başkanlığıdır. Ancak Mitterand dahi 1986 yılında Libya'yı bombalamaya giden Amerikan uçaklarının kendi hava sahasını kullanmasına izin vermemiştir.⁸³

Türkiye ile İlişkiler

Fransa'da cumhurbaşkanı ile parlamento yapısının değişmesi Türkiye'yi de etkileyecektir. Bu etki, özellikle AB ile ilişkiler ve Ermeni sorunu konularında belirginleşecektir. Sarkozy döneminde "kriz"de olduğu sık sık dile getirilen Türkiye-Fransa ilişkilerinin Hollande döneminde düzeleceği yönünde iyimser bir görüş hakimdir.

Sarkozy'nin, henüz cumhurbaşkanı seçilmeden önce, UMP'nin başkanlığına seçilir seçilmez yaptığı ilk açıklamalardan biri, Türkiye'nin üyeliğine karşı olduğunu söylemek olmuştur. Türkiye'nin Avrupa ile bağlantısının ve ilişkisinin devam etmesini, ancak üye olmamasını istediğini belirten Sarkozy, seçim kampanyası sırasında da bu meseleyi kullanmıştır. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, beklendiği kadar yumuşamamakla birlikte, dile getirdiği gibi de Türkiye'nin üyelik sürecini tamamen durduramamıştır. Başkanlığı süresince, Türkiye'ye üyelik dışında "imtiyazlı ortaklık" statüsü önermiş, Akdeniz Birliği adı altında kurulacak AB benzeri bir birliği alternatif olarak sunmuş, daha sonra farklı stratejiler üzerinde çalıştığını duyurmuştur. Bu arada belgelerden "katılım" kelimesinin çıkarılmasını sağlayabilmiş, tam üyeliği öngördüğünü düşündüğü beş müzakere başlığını bloke edebilmiştir. Sarkozy, bu süreçte Türkiye ile AB ilişkilerinin kopmasından endişe eden İsveç ve İngiltere gibi ülkelerle gerginliği dahi göze alabilmiştir. Sonuçta Sarkozy, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini "fiilen" durdurmayı başarmıştır. Kıbrıs meselesi nedeniyle bloke edilen başlıklarla birlikte düşünüldüğünde, geriye müzakere edilecek az sayıda başlık kalmıştır. Sıranın bloke edilenlere gelmemesi için de, AB süreci iyice yavaşlamış, hatta durma noktasına gelmiştir.

83 Alain Guyomarch, Howard Machin, Ella Ritchie, *France in the European Union*, Macmillan Press, London, 1998, s.114.

Sarkozy, her ne kadar Türkiye'nin coğrafi olarak Avrupa'da bulunmadığı ve Türkiye'nin Avrupalı olmadığı gerekçesi ile AB üyeliğine itiraz ettiğini ileri sürse de, gerçekte daha başka sebepler var gibi görünmektedir. Herşeyden önce Fransa, geleneksel olarak hep genişlemeye karşı bir tutum sergilemiştir. İngiltere'ye, İspanya'ya ve Doğu genişlemesine direnmiş, bir çok çekinceye sahip olmuştur. Fransa'nın sadece Türkiye'ye değil, genel olarak genişlemeye karşı tavrının temelinde, Fransa'nın global düzlemde güç kaybetmekte olması vardır. Zaten zayıflamakta olan Fransa, Türkiye'nin katılımıyla daha da güçsüz konuma geleceğini düşünmektedir. Orta Doğu'da Türkiye'nin artan rolünden endişelenen Fransa'nın lideri Sarkozy, Türk liderlerinin Libya programını öğrenir öğrenmez, kendi programını değiştirip Türklerden önce gitme çabası içine girmiştir.

Sarkozy'nin AB konusunda Türkiye'ye verdiği zararın daha fazlasını Hollande'dan Ermeni meselesi konusunda beklemek mümkündür.

Sarkozy, Türkiye'nin üyeliğine karşı bir engel olması ümidiyle Âkil Adamlar Komitesini kurmuş, Türkiye'nin gelecekte AB içindeki yerini incelemek istemiştir. İtirazlar, Komitenin sadece Türkiye'yi değil, tüm AB'nin geleceğini ele alması konusunda olmuştur. Sarkozy, Komite raporundan Türkiye'nin üyeliğine karşı bir ses çıkacağını beklerken, müzakerelerin sürdürülmesi gerektiği sonucu çıkmıştır.

Yine de Sarkozy, bugüne kadarki liderlerin arasında, kendisinin de zaman zaman dile getirdiği gibi, en açık sözlü ve Türkiye'ye dürüst davranan liderlerden olmuştur. Sarkozy, Türkiye'ye terörle mücadelede destek olmuş, daha önceki liderlerin yapmadığı kadar Fransa'daki PKK örgütlenmelerinin üzerine gitmiştir. Sarkozy'nin Türkiye tarafından kabul edilemeyecek yönü, önceki Fransız yönetiminin atmış olduğu imzaları yok saymış olmasıdır.

Sarkozy ve partisinin Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olması Türkiye için en azından bir süre boyunca sıkıntı yaratmıştır. Sarkozy'nin AB konusunda Türkiye'ye verdiği zararın daha fazlasını Hollande'dan Ermeni meselesi konusunda beklemek mümkündür. Fransız parlamentosunda artık çoğunluğa sahip olan Sosyalistler, Ermeni meselesinin tırmandırılması konusunda şimdiye kadar Avrupa'nın en aktif hareket eden grubu olmuştur. Sosyalistler –tamamı olmamakla beraber– Türkiye'nin AB üyeliğini “şimdilik” desteklemeye devam etmektedirler. AB süreci, Sosyalistlerin sözde Ermeni soykırımını ve kendilerinin azınlık hakları olarak ifade ettikleri bazı adımları Türkiye'ye kabul ettirebilmenin tek yolu gibi görünmektedir.

Hollande ve Fransız sosyalistleri, gerek Fransa'da gerek AB düzeyinde hep

Ermenilerin tezlerini savunmuşlardır. Sosyalist milletvekillerinin genel düşüncesi “eğer Türkler soykırımı kabul etmezlerse kapı suratlarına kapanır” şeklindedir. Sosyalistlere göre “müzakereler Türk toplumunun ilerlemesine hizmet edecektir; bu bakımdan soykırımın tanınması da doğal olarak bu süreç içinde Türkiye’nin önüne gelecektir”.⁸⁴ Hemen hemen tüm Sosyalistler, bugün Fransa’nın maliye bakanı olan Pierre Moscovici gibi düşünmektedirler. Sözde soykırım meselesinin yanında, “rejimin başındaki askerler” ve Kürt azınlıklar gibi konularda derin reformlardan sonra üyelik söz konusu olabilecektir. Sosyalistlerin üyeliğe destek vermelerinin temelinde, Türkiye’nin, reddedilmesi durumunda İran tarzı bir rejim benimseyerek tehlikeli hale gelebileceği düşüncesi de etkilidir.⁸⁵

AB’nin Türkiye ile müzakerelere başlaması için sözde soykırımın tanınmasını şart koşması gerektiğini ileri sürenler de, Hollande liderliğindeki Sosyalistler olmuştur. Müzakerelere başladıktan sonra ise AB üyeliği ile sözde soykırımın kabulünü birbirine bağlamak için çabalamaktadırlar. 2006 yılında, Fransa’da soykırımı inkar etmenin suç sayılması şeklindeki yasayı ilk hazırlayan ve savunanlar yine Hollande’ın Sosyalist Partisi’dir. 2004 yılında, Sosyalist Parti’nin lideri iken, Fransız Taşnaksütyun lideri Murad Papazyan ile görüşerek Türkiye’yi sözde Ermeni soykırımını tanımaya çağıran bir metin imzalayan bir kez daha Hollande olmuştur. Bu metinde, müzakerelerin başlayabilmesi için Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesi kadar, Avrupa Parlamentosu’nun 1987 tarihli ilgili kararının da benimsenmesi gerektiğini vurgulamışlardır.⁸⁶ Hollande’ın 15 senedir danışmanlığını yapan Murad Papazyan, 1970 ve 1980’lerde Türk diplomatlara suikast yapan Taşnakların Fransa’daki yöneticilerindedir. Hollande’ın Ermeni meselesi ile ilgili görüşlerinin oluşmasında Papazyan’ın etkisinin büyük olduğu ileri sürülmektedir.⁸⁷

24 Nisan’ın, seçimlerin iki turu arasında kalan döneme denk gelmesi, Sarkozy’nin Ermeni soykırımı anma törenlerine katılması ve ihtiyacı olan oyları Ermenilerden isteyebilmesi için fırsat olmuştur. Sarkozy’nin bu hareketi üzerine, Hollande da soykırım anıtını ziyaret etmek zorunda kalmıştır. Seçilmesi durumunda, soykırımın inkarını suç sayan yasayı, bu sefer Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmeyecek şekilde, daha iyi bir çalışma yaparak hazırlama sözünü vermiştir. Ancak Hollande, Sarkozy ile paylaştıkları bu vadin de ilerisine giderek, Sarkozy’nin konu etmediği başka sözler de vermiştir. Cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda, her sene 24

84 Eric Aeschimann, “Turquie: PS et UMP Tourment Casaque”, *Libération*, 9.6.2004

85 “Moscovici: ‘Türkiye’nin Kabul Edilmesi, İlimli İslam’ın Entegre Edilmesine İmkan Tanır’”, *AB Haber*, 15 Ağustos 2004.

86 “M. Hollande Exige la Reconnaissance du Génocide Arménien”, *Le Monde*, 4.6.2004.

87 Ariane Bonzon, “Les têtes turques de Hollande”, 23.6.2012, <http://www.slate.fr/story/58263/hollande-turquie>

Nisan'da yapılan soykırımı anma törenlerine katılacağını, soykırımın 100. yılı anısına Paris'te, maliyeti Fransız devleti tarafından karşılanmak üzere bir anıt-müze yaptıracağını, Türkiye'nin AB üyeliğini soykırımı tanıma şartına bağlayacağını ve Karabağ'da yeniden çatışma yaşanmaması için özel bir dikkat göstereceklerini söylemiştir. Hollande'ın bu son sözü Aliyev'in, "barışçı yolların sonuçsuz kalması durumunda, Azerbaycan topraklarının güç kullanılarak kurtarılabilmesi" şeklindeki açıklaması düşünüldüğünde, böyle bir durumda, Fransa'nın Ermenistan tarafında yer alacağını ifade etmesi anlamına gelmektedir.⁸⁸

Seçilmeden önce Fransa'daki Türk derneklerinin sözcüsüne bir mektup gönderen Hollande, Türkiye'nin AB adaylığını desteklediğini, Türkiye ile yeniden yakınlaşmak için çalışacağını, soykırımı suç sayan yasanın anayasaya uygun olarak yeniden gündeme getireceğini, ancak bu yasanın Türkiye'yi hedef almadığını belirtmiştir.⁸⁹ Hollande; Ermenilerin, İslamfobisi nedeniyle Türk düşmanlığını da içeren yabancı düşmanlarının ve tüm ezilenlere acıma duygusu hisseden sol kesimin oyları için açıkça soykırım iddialarını savunmuş, ancak daha az sayıda ve dolayısıyla seçmen olarak düşünüldüğünde daha önemsiz olan Türklerin oyları için el altından bir mektup göndermiştir. Her ne kadar oy kaygısı ile yapılmış bir hareket olsa da, Türkiye'ye zarar vermektedir. Hollande gibi liderler, seçmenlerine, Türkiye'nin soykırımcı, tarihini reddeden, hatasını kabul etmeyen, Avrupa'nın insan haklarına saygı üzerine kurulu kültürüne ve değerlerine yabancı bir ülke olduğu görüntüsünü vermekte, hatta bu görüntüyü yerleştirmektedirler. Türkiye'nin AB üyeliğinin halk oylamasına sunulması durumunda, bu fikirlere inanmış halkın "evet" oyu vermesi beklenmeyecektir.

Hollande'ın seçildikten sonraki tutumuna bakıldığında, aslında Sarkozy döneminde meydana gelen tahribatın düzeltilmesi arzusunda olduğu görülmektedir. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Laurant Bili, Hollande'ın Türkiye ile yakınlaşmak istediğini, sözde soykırım konusunu daha sakin bir şekilde takip edeceğini söylemiştir.⁹⁰ Ancak, Bili'nin sözleri gerçekçilik içermemektedir, çünkü soykırımın inkar edilmesini suç sayan yasanın çıkarılması, iyi ilişkilerin kurulmasını ya da sürdürülmesini imkansız hale getirecektir.⁹¹ *Le Monde* gazetesinin Fransız Dışişleri Bakanı Laurent Fabius ile yaptığı röportajda, "bir yandan soykırımın inkar edilmesini cezalandırırken, diğer taraftan ilişkileri düzeltmenin nasıl mümkün olacağı" sorusu sorulmuştur. Fabius, bunun hiç kolay olmayacağını, zaten Anayasa

88 Ömer E. Lütem, Olaylar ve Yorumlar, *Ermeni Araştırmaları*, No.41, 2012, ss. 51, 57.

89 Arzu Çakır Morin, "Hollande'dan Mektup Var", *Hürriyet*, 5.5.2012.

90 "Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Bili: Hollande Türklere Olumlu Bakıyor", *AB Haber*, 14.5.2012.

91 Ömer E. Lütem, Olaylar ve Yorumlar, *Ermeni Araştırmaları*, No.41, 2012, s.55.

Mahkemesi kararının dikkate alınacağını söylemiştir.⁹² Belirtilmesi gereken önemli bir nokta, yakın zamanda Fransa'da seçim gerçekleşmeyeceğinden, Ermeni oylarına ihtiyaç duyulmayacağıdır. Bu durumda, yeni yönetimin, Ermeni desteğindense, Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesine öncelik vereceği düşünülmektedir.⁹³

Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerin önemli bir ayağını Ermeni meselesi, diğer önemli ayağını AB üyeliği konusu oluşturmaktadır. Türkiye'nin AB üyeliği konusunun en yoğun olarak tartışıldığı ülkelerin başında Fransa gelmektedir. Fransa'daki hem sağ hem sol partilerin büyük çoğunluğu, kimi zaman farklı sebeplerle Türkiye'nin üyeliğine karşı durmaktadırlar. Sağ partiler genellikle din ve kültür farklılığını gerekçe olarak ileri sürerken, sol partiler azınlık hakları ve sözde Ermeni meselesi gibi konuları ön plana çıkarmaktadırlar.

Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerin önemli bir ayağını Ermeni meselesi, diğer önemli ayağını AB üyeliği konusu oluşturmaktadır.

Aslında Fransa, genişleme süreçlerinin tamamına geleneksel olarak karşı çıkmış bir ülkedir. Avrupa entegrasyon sürecinin ilk dönemlerinde, altı üyeli bir örgütlenme içinde, lider ülke olarak topluluğun ortak politikalarını tek başına şekillendirirken, iki Almanya'nın birleşmesi, daha sonra 2004 genişlemesi ile bu pozisyonu sarsılmıştır. Fransa'da, Türkiye gibi büyük bir ülkenin üye olması ile, zaten sarsılmış olan konunun kaybedilmesi endişesi bulunmaktadır.

Sarkozy gibi, Türkiye'nin AB üyeliğine doğrudan ve açıkça itiraz eden bir liderin arkasından, Hollande gibi üyelik meselesine daha ılımlı yaklaşır gibi görünen bir ismin gelmesi Türkiye'de olumlu olarak karşılanmıştır. Sarkozy'nin müzakere sürecinin dışında bıraktığı beş başlığın Hollande tarafından yeniden gündeme alınacağı ileri sürülmektedir. Ancak, Hollande'ın da Türkiye'nin AB üyeliğine gerçek anlamda onay verdiği söylenemez. Hollande tarafından AB üyeliği için öne sürülen şartların kabul edilmesi neredeyse imkansız olduğundan, üstelik Hollande'ın da bunu bilmesinden dolayı, yeni cumhurbaşkanının da aslında Türkiye'nin üyeliğine karşı çıktığı sonucuna varılabilir. Öte yandan, Hollande Sarkozy kadar açık ve dürüst olmadığından, hem Türkiye'nin üyeliğine üstü kapalı bir şekilde karşı çıkmakta, hem de bu süreci, bazı kesimlerin çıkarları için kullanmaya çalışmaktadır.

92 Natalie Nougayrède ve Thomas Wieder, Laurent Fabius ile röportaj, "Laurent Fabius: sur la Syrie, 'la France est favorable à ce que la CPI soit saisie'", *Le Monde*, 29.5.2012.

93 Ömer E. Lütem, Olaylar ve Yorumlar, *Ermeni Araştırmaları*, No.41, 2012, s.58.

Yapılan kamuoyu yoklamalarının doğru olduğunu kabul edersek, Fransız halkının %70-80 gibi bir çoğunluğunun Türkiye'nin AB üyeliğine itiraz ettikleri ortaya konmaktadır. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak ve ana muhalefet partisinin – yani başlıca rakibinin – Türkiye'nin AB üyeliğine itiraz eden kesimden olduğunu düşünerek, Hollande'nin Türkiye'nin AB üyeliğine açık destek vermesi beklenmemelidir. Hollande; Türkiye'nin AB üyeliği sürecine insan hakları, azınlık hakları, Kıbrıs, Ermeni sorunu gibi konuları önplana çıkardıktan sonra, Sarkozy'nin bloke ettiği beş başlığı kaldırabilir. Diğer bir önemli nokta, Hollande'nin kendi başkanlığı döneminde Türkiye'nin AB üyesi olamayacağını söylemesidir.⁹⁴ Hollande, “halen müzakereler devam etmekle birlikte, koşullar yerine getirilmediğinden ve beş sene içinde de yerine getirecek gibi görünmediğinden” üyeliğin kendi döneminde gerçekleşmeyeceğini,⁹⁵ hatta 2020'den önce gerçekleşmeyeceğini söylemektedir.⁹⁶ Bu düşüncesi ve inancı, yeni cumhurbaşkanının sorumluluk almasının önüne geçecektir.

Hollande'nin, Türkiye'de sanıldığı gibi aksine, Türkiye'nin AB üyeliğinin destekçisi olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak her ne kadar Sarkozy ile aynı düşünceye sahip olsa da, Hollande'nin farklı uslubu, dışarıdan algıyı önemli ölçüde etkilemektedir. CERİ (Uluslararası Araştırmalar ve Çalışmalar Merkezi) Türkiye uzmanı Jean-François Bayart, Hollande'nin Türkiye konusundaki düşüncelerinin uzun zamandır aynı olduğunu belirtmektedir. 2004 yılında Sosyalist Parti Türkiye'nin AB üyeliği konusunda bölündüğünde, Hollande'nin aldığı tavır hatırlatmaktadır. Her ne kadar hiçbir zaman açıkça üyeliğe karşı çıktığını ifade etmemişse de, aslında bu üyeliğe itiraz ettiğini koyduğu şartlarla ifade etmiştir.⁹⁷ Avrupa Anayasası tartışmaları sırasında, henüz Fransa'da halkoylamasına gidilmemişken, Laurent Fabius anayasa ile Türkiye arasında bağlantı kurmaya çalışırken, Hollande Türkiye'nin AB üyeliğini desteklediğini ifade etmiştir.⁹⁸ Ancak aynı Hollande birkaç ay sonra Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın Türkiye'nin üyeliğinin halkoylamasına sunulması kararına katıldığını açıklamıştır.⁹⁹

Hollande dönemine ilişkin Türkiye-Fransa ilişkileri konusunda tahmin yapılacak olursa, ilişkilerin düzelmeyeceğini ileri sürebiliriz. Sarkozy döneminde olduğu kadar, her iki tarafta da “kriz” kelimesi telaffuz

94 Sylvia Zappi, “La position de Hollande sur la Turquie : entre ouverture et fermeté”, *Le Monde*, 2.5.2012.

95 “UE : Hollande dit non à l'adhésion de la Turquie”, 12.4.2012, <http://www.europe1.fr/Politique/UE-Hollande-dit-non-a-l-adhesion-de-la-Turquie-1032635/>

96 CERİ (Uluslararası Araştırmalar ve Çalışmalar Merkezi) Türkiye Uzmanı Jean-François Bayart ile röportaj, Anne-Gaëlle Rico, “Turquie-UE: ‘Hollande n'est pas un fervent partisan de l'adhésion’”, *Journal du Dimanche*, 13.4.2012.

97 Aynı kaynak

98 “Le Processus d'adhésion de la Turquie à l'UE Avive les Tensions au PS et à Droite”, *Le Monde*, 8.10.2004.

99 Eric Aeschmann ve Thomas Lebegue, “De Droite à Gauche, des Réticences”, *Libération*, 2.10.2004.

edilmeyebilir. Ancak bunun nedeni, Hollande'ın Türkiye'ye yaklaşımının Sarkozy'den farklı olması değil, başka sebeplerdir. Öncelikle, Fransa'nın ilgilenmesi gereken, ekonomik kriz gibi daha ciddi sorunları bulunmaktadır. Türkiye'nin AB üyeliği konusu, önem sırasında sonlara düşmüş olmalıdır. Diğer taraftan Hollande, kendi cumhurbaşkanlığı döneminde üyelik olmayacağına inandığından, beklentiler ve sorumluluklar da düşük olacak, sorunlar daha kolay bir şekilde idare edilebilecektir. Ayrıca, Hollande'ın uluslararası düzlemde kabul gören bir üslûbe sahip olması, gerginlik seviyesinin yükselmesinin önüne geçecektir. Türkiye'nin Çin ve ABD'den sonra, Brezilya'dan önce, Fransa'nın üçüncü ticaret ortağı olması¹⁰⁰ ilişkilerin düzeltilmesi yönünde önemli bir baskı unsurudur. Yeni Dışişleri Bakanı Laurent Fabius'un dile getirdiği gibi, Türkiye'nin "ekonomik ve diplomatik açılardan özellikle Suriye ve İran meselelerinde temel bir role sahip olması, Fransa'nın Türkiye ile yeniden anlaşma sağlamasını gerektirmektedir."¹⁰¹

SONUÇ

Fransa'daki cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri Fransa açısından değerlendirildiğinde, mevcut kriz dönemi sebebiyle yeni yönetimin başarısının çok önemli olduğu ileri sürülebilir. Fransa'nın, mevcut krizi başarılı bir şekilde yönetmesi ya da krizin içine daha fazla girmesi, bundan sonraki seçimleri etkileyecektir. Hollande'ın başarısız olması durumunda, sağ veya sol, aşırı uçların yükselişi söz konusu olabilecektir. Avrupa genelinde kimlik, milliyet, göçmenler gibi konulara odaklanan, gerçeklerden uzak, popülist siyasi partiler yükselmektedir.¹⁰²

Kriz ve işsizlik nedeniyle en fazla zarar görenlerin protesto oyları radikal sağ ile birlikte radikal sola kayacaktır. Sosyalistler, sağcı politikalar uygulayarak merkeze yaklaştıkça, "eski" solcular aşırı uçlara yönelmektedirler. Troçkistler sadece son dönemlerde değil, daha uzun zamandan beri sosyalist devrim ve proleterya diktatörlüğü gibi hedeflerinin bulunduğunu ileri sürseler de, 10 sene öncesinde %9 civarında bir kamuoyu desteğine sahip olmuşlardır. Öte yandan 2003 yılı verilerine göre, %22 gibi yüksek bir oran, hiçbir zaman aşırı sola ilgi duymamış olup da oy verebilecek olanları temsil etmektedir.¹⁰³ Kapitalist sistem, kendisine yöneltilen

100 CERİ (Uluslararası Araştırmalar ve Çalışmalar Merkezi) Türkiye Uzmanı Jean-François Bayart ile röportaj, Anne-Gaëlle Rico, "Turquie-UE: 'Hollande n'est pas un fervent partisan de l'adhésion'", *Journal du Dimanche*, 13.4.2012.

101 Natalie Nougayrède ve Thomas Wieder, Laurent Fabius ile röportaj, "Laurent Fabius: sur la Syrie, 'la France est favorable à ce que la CPI soit saisie'", *Le Monde*, 29.5.2012.

102 Tariq Ramadan, "The Cancer of Populism is Devouring the West", *ABC Religion and Ethics*, 3.5.2012, <http://www.abc.net.au/religion/articles/2012/05/03/3494679.htm>

103 Amelia Gentleman, "Trotskyists Spike French Socialists", *The Guardian*, 4.11.2003.

eleştirilerin üstesinden gelemeyen, dünya genelinde bu tür anti-kapitalist ve “insancıl” hareketlerin yükselmesi beklenebilir.

Hollande döneminin başarısız olması, aşırı sol kadar, Le Pen gibi aşırı sağ politikacıları da iktidara taşıyabilecektir. Ekonomik durgunluk, işsizlik, yüksek suç oranları ve AB politikaları gibi nedenler devam ettiği müddetçe, aşırı sağın güç kaybetmesi beklenmemelidir. Ancak Sarkozy'nin partisinin daha da sağa kayma olasılığının bulunduğunu düşündüğümüzde, aşırı sağ adı altındaki partilerin zayıflamasını, ancak aşırı sağın söylemlerinin merkez sağda bile yer bularak yaygınlaşması, “normalleşmesi” daha büyük bir olasılık gibi görünmektedir.

ABD'nin başını çektiği liberal kültürde, krizler ve ekonomik sorunlar, çoğunlukla bireylerin hatası olarak görülmektedir. Kıta Avrupasında, özellikle de Fransa'da fakirlik; sistemin, hükümetin sorumluluğundadır. İlk kez Sarkozy, bir cumhurbaşkanı olarak “Fransız halkı yeterince çalışmıyor” diyerek, Amerikan bakış açısı ile sorumluluğu vatandaşlara yüklemiştir. Fransızlar, ekonomik durumlarından hükümeti sorumlu görmeye devam etmektedirler. İşte bu nedenle, kriz ile ilgili gelişmeler Hollande'ın ve Sosyalist hükümetin üzerinden değerlendirilecektir, ve aşırı uçlardaki partiler krizin devam etmesi ile güçlenebileceklerdir.

Sağ ile sol arasında farkın kalmadığı “konsensus ideolojisi”nin en önemli özelliği toplumsal sorunların yapısal kökenlerini gözardı etmesi ve gelecek tartışalarının gündemden düşmesine neden olmasıdır.¹⁰⁴ Bu çerçevede AB politikaları, önemli bir iç politika malzemesi olması açısından önem kazanmaktadır. Merkezde bulunan sağ partiler de sol partiler de Avrupa bütünleşmesini desteklemektedirler. Sosyalistlerin AB'ye bağlılıkları onların sol kanattan uzaklaşmalarına neden olurken, sağdakilerin de sağcı görüşlerden kopmalarına yol açarak, her iki tarafı birbirine yaklaştırmıştır.¹⁰⁵ Tartışılmayan AB politikaları, üyeliğe karşı çıkan aşırı sağ ve aşırı sol hareketlere oy kazandırmıştır. AB kaynaklı bir ekonomik krizin varlığı, AB'ye itiraz eden radikallerin güçlenmesine katkıda bulunacaktır.

Sadece Hollande'ın değil, ekonomik krizi ve sıkıntıları yakından hisseden Yunanistan, İspanya, Portekiz, İtalya ve krizi telafi edebilecek ekonomik güce sahip Almanya gibi ülkelerdeki hükümetlerin başarısı da, belki tarihî bir dönüm noktası olabilecek kadar önemlidir. Krizin devam etmesi ve insanların mutsuzluklarının sürmesi durumunda siyasi arena radikallere kalabilecek, aynı zamanda AB içindeki çatlaklar bölünmeye kadar gidebilecektir. Belki de AB'nin sonunun gelmesi, milliyetçi ideolojinin yükselmesi, ülkelerin kendi

104 Ahmet İnsel, “Fransa Seçimleri: Avrupa Asıl Şimdi Yol Ayrımında”, *Birikim*, Mayıs 2002, s.8.

105 “Asterix Le Gaullist”, *Economist*, Vol.326, Issue 7804, 3/27/93, s.14.

içine kapanması, kapitalist sistemin gözden geçirilmesi, devletçiliğe dönüş gibi, “modası geçmiş” eğilimlerin yeniden gündeme gelmesi bu dönemin başarısına göre söz konusu olabilecektir.

Türkiye ile Fransa ilişkilerine bakıldığında, öncelikle Sosyalist Parti’nin Türkiye’nin AB üyeliğine destek vermeyip, destek verir gibi görüldüğü belirtilmelidir. Örneğin 1992 yılında Sosyalist Cumhurbaşkanı François Mitterrand, Türkiye’nin Avrupa’yı yakından ilgilendirdiğini ve Avrupa’nın sınırlarının coğrafi ya da kültürel önyargılarla çizilemeyeceğini söylemiştir.¹⁰⁶ Ancak Türkiye’nin hızlı bir şekilde iç siyaset malzemesi haline gelmesinin etkisiyle Sosyalistler arasında bölünmeler başlamıştır. Sosyalistlerin çoğu, bu üyeliği desteklediklerini ilan etmelerine rağmen, sert koşullar öne sürmektedirler. Sözde Ermeni soykırımının tanınması bu koşullar arasındaki en marjinal taleptir. Sosyalistlerin ve Hollande’ın genel bakış açısı, Türkiye’nin üye olması için köklü bir değişim geçirmesi, bunun için de uzun zamana ihtiyaç olduğu yönündedir. Bu durumda, aslında Türkiye ile Fransa ilişkilerindeki gerginliğin hafifleyerek de olsa devam etmesi beklenebilirdi. Ancak belirtilmesi gereken en önemli nokta, AB üyeliğinin eskisi kadar önemsenmemesi ve gündemin alt sıralarına düşmüş olmasıdır. Böylece AB meselesi Fransa ile gerginlik yaratacak en önemli sorun olmaktan çıkmaktadır. Öte yandan, sözde Ermeni soykırımı meselesi ve bu konuyu AB çapında mesele haline getirenlerin iktidardaki Sosyalistler olması ilişkilerin kısa vadede “iyi” denebilecek düzeye gelmeyeceğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

---

106 Claire Tréan, “De Gaulle, Mitterrand, Juppé et Chirac ont Plaidé pour l’intégration de la Turquie”, *Le Monde*, 7.10.2004.

KAYNAKÇA

- “Asterix Le Gaullist”, *Economist*, Vol.326, Issue7804, 3/27/93.
- “Binding France In”, *Economist*, Vol.328, Issue 7826, 8/28/93.
- CIA World Fact Book,
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/fr.html>
- “Down With Dirigism”, *World Link*, Sep/Oct 99.
- Dünya Bankası resmî internet sayfası,
<http://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.PHYS.ZS>
- “France Approves Tough Crime Bill”, *BBC News*, 23.10.2003.
- “France: François Hollande’s Opportunity”, *The Guardian*, 11.6.2012.
- “France’s Emperors”, *Economist*, Vol.352, No.8133, 21.8.1999.
- Fransa İçişleri Bakanlığı resmî internet sitesi, Ministère de L’Intérieur,
http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_votre_service/elections/resultats/
- “Fransa’nın Ankara Büyükelçisi Bili: Hollande Türklere Olumlu Bakıyor”,
AB Haber, 14.5.2012.
- “French Political Culture”, *The Guardian*, 1 Ekim 2003.
- “L’Etat Et La Vie Politique”, Fransız Dışişleri Bakanlığı resmî internet sayfası;
- “Le Processus d’adhésion de la Turquie à l’UE Avive les Tensions au PS et à Droite”, *Le Monde*, 8.10.2004.
- “Les Chinois croient plus dans le capitalisme que les Américains”,
L’Expansion.com, 7.4.2011, http://lexpansion.lexpress.fr/economie/les-chinois-croient-plus-dans-le-capitalisme-que-les-americains_252018.html
- “M. Hollande Exige la Reconnaissance du Génocide Arménien”, *Le Monde*, 4.6.2004.
- “Moscovici: ‘Türkiye’nin Kabul Edilmesi, İlimli İslam’ın Entegre Edilmesine İmkan Tanır””, *AB Haber*, 15 Ağustos 2004.

PS resmî internet sayfası, <http://www.parti-socialiste.fr>

Senato resmî internet sitesi, Mode d'élection des Sénateurs,
<http://www.senat.fr/role/senate>.

“UE : Hollande dit non à l'adhésion de la Turquie”, 12.4.2012,
<http://www.europe1.fr/Politique/UE-Hollande-dit-non-a-l-adhesion-de-la-Turquie-1032635/>

UMP resmî internet sayfası, <http://www.u-m-p.org/index.php>

“Vive La Difference?”, *Economist*, Vol 344, Issue 8027, 07/26/97.

“We Told You All Along”, *Economist*, 1/27/96, Vol.338, Issue7950.

1958 Fransız Anayasası.

ADDINALL, N. A.: “Le Rassemblement Pour La République”, *French Political Parties*, N. A. Addinall (ed.), University Of Wales Press, Cardiff, 1995, s.38.

AESCHIMANN, Eric VE Thomas Lebegue: “De Droite à Gauche, des Réticences”, *Libération*, 2.10.2004.

AESCHIMANN, Eric: “Turquie: PS et UMP Tournent Casaque”, *Libération*, 9.6.2004.

ARCHAMBAULT, Édith vd.: “France: From Jacobin Tradition to Decentralization”, *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*, Lester M. Salamon vd. (der.), Johns Hopkins Centre for Civil Society Studies, Baltimore, 1999.

BALL, George W.: *Güç Disiplini: Modern Dünya Yapısının Temelleri*, (Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı tarafından tercüme ve redakte edilmiştir), Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı Basımevi, Ankara, 1998.

BARTER, Sheila: “France Wrestles with Pension Question”, *BBC News*, 28.5.2003.

BENOIST, Alain: “What is Sovereignty?”, *Telos*, No.116, Yaz 99.

BERNSTEIN, Richard: “Europe’s Retired Face Pension Squeeze”, *New York Times*, 30.6.2003.

- BONZON, Ariane: “Les têtes turques de Hollande”, 23.6.2012, <http://www.slate.fr/story/58263/hollande-turquie>
- BRAUDEL, Fernand: *Uygurlukların Grameri*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), 3. Baskı, İmge, Ankara, 2006.
- BURKE, Justin: “France And Germany Test The Cement Of A Peaceful Europe”, *Christian Science Monitor*, Vol. 87, Issue 121, 5/18/95.
- CLAIRVIEL, Christian: “Pourquoi les français sont-ils anticapitalistes?”, 22.4.2011.
- COGAN, Charles G.: “France, the United States and the Invisible Algerian Outcome”, *The Journal of Strategic Studies*, Vol.25, No.2, June 2002.
- COLE, Alistair: *French Politics and Society*, Prentice Hall, Essex, 1998.
- DE PORTE, A.W.: *De Gaulle's Foreign Policy: 1944 – 1946*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1968.
- ERALP, Atilla: Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası, ATAUM Ders Notları, Ankara, 10 Mayıs 2000.
- EROĞUL, Cem: *Çağdaş Devlet Düzenleri*, Üçünü Bası, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.
- GENTLEMAN, Amelia: “Trotskyists Spike French Socialists”, *The Guardian*, 4.11.2003.
- GOLDSTEIN, Emmanuel: “The Coming Euro-Crash: Why the European Union is Going to Really Hate the French”, 12.1.2000, <http://www.freerepublic.com/forum/a387eb0a655a4.htm>
- GOUBERT, Pierre: *The Course Of French History*, Fransızca'dan Çeviren: Maarten Ultee, Routledge, London and New York, 1988.
- GÖZE, Ayferi: *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Genişletilmiş Yedinci Baskı, Beta, İstanbul, 1995.
- GRANT, Charles: “How Hollande should handle Merkel”, *Centre for European Reform*, 14.5.2012, http://centreforeuropeanreform.blogspot.co.uk/2012/05/how-hollande-should-handle-merkel.html?utm_source=Web+site+sign+up+list+2011&utm_campaign=87012d3383-Insight_14_May_125_14_2012&utm_medium=email

GUYOMARCH, Alain, Howard Machin, Ella Ritchie: *France in the European Union*, Macmillan Press, London, 1998.

GÜNYOL, Vedat (hazırlayan): *Devrim Yazıları: Robespierre, Saint-Just, Marat, Danton, Babeuf*, Belge Yayınları, İstanbul, Temmuz 1989.

GÜRBÜZ, Yaşar: *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, İkinci Baskı, Beta, İstanbul, Aralık 1987.

HAINED, W. Scott: *The History Of France*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 2000.

HEWITT, Gavin: “Euro Crisis: Can Merkel and Hollande Find Compromise?”, *BBC*, 15.5.2012.

HICKINS, Michael: “Retiring Your Pension Plan”, *Management Review*, Cilt 88, No.3, Mart 1999.

HOUDAİLLE, Thomas: “Le marché intérieur européen au cœur de la future croissance européenne”, *Le Monde*, 15.5.2012.

<http://www.dogfinance.com/fr/article/pourquoi-les-francais-sont-ils-anticapitalist/1039/>

<http://www.france.diplomatie.fr/france/fr/instit/instit06.html>

İNSEL, Ahmet: “Fransa Seçimleri: Avrupa Asıl Şimdi Yol Ayrımında”, *Birikim*, Mayıs 2002.

JENKINS, Simon: “The British, as Ever, Need Some French Lessons”, *The Times*, 26.4.2002.

JUDITH, Aeschimann Ericperrignon: “Jospin aux Francais: mobilisez-vous! A propos de Michelin, il affirme que l’Etat ne peut pas tout”, *Libération*, 14.9.1999.

KERR, Gordon: *Charlemagne’dan Lizbon Anlaşması’na Avrupa’nın Kısa Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.

LİLLA, Mark: “The Strange Birth Of Liberal France”, *Wilson Quarterly*, Vol.18, Issue4, Autumn 94.

LÜTEM, Ömer E.: Olaylar ve Yorumlar, *Ermeni Araştırmaları*, No.41, 2012.

- MARX, Karl: *Fransa'da İç Savaş*, Kenan Somer (çev.), Sol Yayınları, Ankara, 1991.
- MERMIER, Guy R.: *France: Past & Present*, Peter Lang, New York, 2000.
- MONNET, Jean: *Memoirs*, Richard Mayne (çev.), Collins, London, 1978.
- MORAVCSIK, Andrew: *The Choice For Europe: Social Purpose & State Power From Messina To Maastricht*, UCL Press, London, 1999.
- MORİN, Arzu Çakır: "Hollande'dan Mektup Var", *Hürriyet*, 5.5.2012.
- NOUGAYRÉDE , Natalie ve Thomas Wieder: Laurent Fabius ile röportaj, "Laurent Fabius: sur la Syrie, 'la France est favorable à ce que la CPI soit saisie'", *Le Monde*, 29.5.2012.
- PINDER, John: *The Building Of The European Union*, Üçüncü Baskı, Oxford University Press, New York, 1998.
- PLATONE, François: "Public Opinion And Electoral Change", *Developments In French Politics*, Peter A. Hall vd. (der.), Gözden Geçirilmiş Dördüncü Baskı, Macmillan, Houndmills, 1994.
- PRICE, Roger: *1848 Devrimleri*, Nail Kantemir (çev.), Babil Yayınları, İstanbul, 2000.
- RAMADAN, Tariq: "The Cancer of Populism is Devouring the West", *ABC Religion and Ethics*, 3.5.2012, <http://www.abc.net.au/religion/articles/2012/05/03/3494679.htm>
- RICO, Anne-Gaelle Rico: CERİ (Uluslararası Araştırmalar ve Çalışmalar Merkezi) Türkiye Uzmanı Jean-François Bayart ile röportaj, "Turquie-UE: 'Hollande n'est pas un fervent partisan de l'adhésion'", *Journal du Dimanche*, 13.4.2012.
- SAFRAN, William: "Part Two: France", *Politics in Western Europe*, M. Donald Hancock vd. (der.), İkinci Baskı, Macmillan, London, 1998.
- SAVAŞ, Vural Fuat: *Çağımızın Deneyi Euro*, Siyasal Kitabevi, İstanbul, 1999.
- TRÉAN, Claire: "De Gaulle, Mitterrand, Juppé et Chirac ont Plaidé pour l'intégration de la Turquie", *Le Monde*, 7.10.2004.

TSOUKALIS, Loukas: “Economic And Monetary Union: Political Conviction And Economic Uncertainty”, *Policy Making In The European Union*, Helen Wallace and William Wallace (eds.), Oxford University Press, Oxford, 2000.

VERON, Michel: “Hollande et les riches, je t’aime moi non plus”, *L’Express*, 28.2.2012.

WALL, Irwin M.: “De Gaulle, the ‘Anglo-Saxons’, and the Algerian War”, *The Journal of Strategic Studies*, Vol.25, No.2, June 2002.

WALL, Irwin M.: *The United States and the Making of Postwar France, 1945 – 1954*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

ZAPPI, Sylvia: “La position de Hollande sur la Turquie : entre ouverture et fermeté”, *Le Monde*, 2.5.2012.

CİNAYETİN CEZASIZ KALMASI: SOGHOMON TEHLİRİAN, ASALA VE ADALET KOMANDOLARI, 1921–1984*

(GETTING AWAY WITH MURDER: SOGHOMON TEHLIRIAN,
ASALA AND THE JUSTICE COMMANDOS, 1921-1984)

Christopher GUNN

Antalya International University
cigantalya@gmail.com

Öz: 70 ve 80'li yıllarda Ermeni terörizmi üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu, Ermeni Devrimci Federasyonu'nun Nemesis olarak adlandırılan 20'li yıllarda eski Osmanlı yöneticilerine yönelik suikast kampanyasının yüzeysel bir tartışması ile başlar. Bu çalışma, iki çatışma dönemi arasındaki bağlantının daha derin bir analizini yapmaya girişmekte ve aslında Soghomon Tehlirian'ın Batı'daki Türk ve Talat karşıtı propaganda ve Tehlirian'ın mahkemedeki ifadesi neticesinde Talat'ı öldürmek suçundan beraat etmesinin, Ermeni Diasporası içinde bir şiddet kültürünün oluşmasına zemin hazırladığını öne sürmektedir. Bu şiddet kültürü Ocak 1973 tarihinde trajik bir şekilde tekrar su yüzüne çıkmış ve 1980'lerin ortasına kadar devam etmiştir. 1915 olaylarının üstünden 50 yıl ve üç kuşak geçmesine rağmen Tehlirian'ın beraat kararının ortaya koyduğu emsal, tekrar bu şiddeti haklı göstermek için kullanılmıştır. Fakat bütün bunlardaki trajik ironi Tehlirian'ın masumiyetini, iyi yönetilmiş ve uydurulmuş bir savunma ile kazanmasıdır. Bu da Tehlirian'ın hikâyesi anlatılırken göz ardı edilmiş ve hala edilen önemli bir detaydır.

Anahtar Kelimeler: Soghomon Tehlirian, ASALA, Adalet Komandoları, Ermeni Devrimci Federasyonu, terörizm

Abstract: Most research on Armenian terrorism during the 1970s and 1980s begins with a cursory discussion of the Armenian Revolutionary Federation's assassination campaign against former Ottoman officials, known as Nemesis, during the early 1920s. This paper will attempt a deeper analysis of the links between these two periods of violence and argue that the acquittal of Soghomon Tehlirian in the assassination of Talaat, primarily a factor of the anti-Turkish and anti-Talaat propaganda in the west and Tehlirian's court testimony, facilitated and sustained a cult of violence

1 An English version of this article was presented at a conference in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina entitled "The Ottoman Empire and World War I" in May 2012.

within the Armenian diaspora. This cult of violence tragically resurfaced in January 1973 and lasted until the mid-1980s. Although 50 years and three generations removed from the events of 1915, the precedent set by Tehlirian's acquittal was again used to justify the violence. The tragedy in all of this, however, is that Tehlirian's innocence was attained through means of a fabricated and well-coached defense. A detail that was, and is, still largely left out when Tehlirian's tale is told.

Keywords: *Soghomon Tehlirian, ASALA, Justice Commandos, Armenian Revolutionary Federation, terrorism*

Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren Ermeniler 1915 yılında doğu Anadolu'da kendilerine göre yorumladıkları olaylar için adalet aramışlardır. Bu arayış daha çok barışçıl, akademik ve kanuni yollarla denenmesine rağmen, iki kez şiddet olaylarına dönüşmüştür. Mart 1921 ve Nisan 1922 tarihleri arasında İstanbul, Berlin, Roma ve Tiflis'te faaliyet gösteren Ermeniler Talat Paşa ile Cemal Paşa'ya ve katliamların düzenlenmesi ve gerçekleştirilmesinden doğrudan sorumlu tutulan diğer Osmanlı yetkililer ile Ermeni hainlerine suikast düzenlemişlerdir. Nemesis olarak bilinen bu operasyon ABD'deki Ermeni Devrimci Federasyonu üyeleri tarafından düzenlenmiştir. Elli sene sonra şiddet olayları tekrar başlamıştır. Fakat bu kez toplu olarak Türk vatandaşlarını, kuruluşlarını ve çıkarlarını cezalandırılmaya yöneliktir. 1973 ve 1984 yılları arasında 31¹ Türk diplomatının ve aile bireylerinin de içinde bulunduğu yaklaşık 70 kişi öldürülmüş ve 500'den fazla kişi de Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) ve Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCAG) olarak bilinen iki Ermeni terörist örgütü tarafından yaralanmıştır.

Bu makale iki şiddet dönemi arasındaki bağlantıları araştırmakta ve öncelikle Batı'daki Türk ve Talat karşıtı propagandasının ve Tehlirian'ın mahkemede verdiği ifadesinin bir sonucu olarak Soghomon Tehlirian'ın Talat Paşa'nın öldürülmesi suçundan beraat kararının Ermeni diasporası içinde bir şiddet kültürünü harekete geçirdiğini ve devam ettirdiğini iddia etmektedir. Bu şiddet kültürü Ocak 1973 tarihinde trajik bir şekilde tekrar su yüzüne çıkmış ve 1980'lerin ortasına kadar devam etmiştir. 1915 olaylarının üstünden 50 yıl ve üç kuşak geçmesine rağmen Tehlirian'ın beraat kararının ortaya koyduğu emsal, tekrar bu şiddeti haklı göstermek için kullanılmıştır. Fakat bütün bunlardaki trajik ironi Tehlirian'ın masumiyetini, iyi yönetilmiş ve uydurulmuş bir savunma ile kazanmasıdır. Bu da Tehlirian'ın hikâyesi anlatılırken göz ardı edilmiş ve hala edilen önemli bir detaydır.

1 Ömer Engin Lütem, *Armenian Terror* (Ankara: Avrasya İncelemeleri Merkezi, 2007)

Giriş

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başında doğu Anadolu'nun ve 20. yüzyılda Ermeni diasporasının faaliyetlerinin genel tarihi ve analizlerine bakıldığında Nemesis veya çağdaş Ermeni terörizminin ele alınışı dikkat çekici bir şekilde değişim göstermektedir.² Ayrıca ikisi arasındaki herhangi bir bağlantı araştırılmamıştır.³ Buna kıyasla, Ermeni terörü hakkındaki bilimsel çalışmaların hepsi ASALA ve Adalet Komandoları hakkındaki analizlerini Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (EDF) Nemesis operasyonunu tartışarak sunmaktadır.⁴ Fakat bu araştırmalar kısadır ve kurulan bağlantılar yüzeyseldir. Bunun istisnası Michael Gunter'ın suikastlardan sonra yakalanan Nemesis ajanlarının beraatlarının ASALA ve Adalet Komandoları tarafından Türk diplomatlarına yaptıkları saldırıları için “ahlaki gerekçe” olarak kullandıklarına dair gözlemdir.⁵

Türkiye ve Türk vatandaşlarına karşı düzenli şekilde Ermeni terörünün uygulandığı iki dönem arasındaki benzerlikler çok fazladır. Açıkça görülüyor ki 1915 katliamları için intikam almak isteyen etnik Ermeniler tarafından Osmanlı ve Türk yetkililerin öldürülmelerini kapsamaktadır. Nemesis cinayetleri arkasındaki sebep açıkça buydu ve aksini iddia etmiş olsalar da ASALA ve Adalet Komandolarının saldırılarını ele alan medya haberlerinden anlaşılan ve sıkça bahsedilen amaç da buydu. Grup gayelerine ulaşmak için cinayet işlemekten hiç çekinmiyor ve böyle davranmakta kendilerini tamamen haklı görüyordu. Adalet Komandolarının EDF'nin silahlı kuvvetleri olduğu bilindiği için EDF'nin her iki saldırıda da faal olarak rol aldığı açıktır. Nemesis, ASALA ve

*Nemesis, ASALA ve
JCAG'nin ajanları
neredeyse hiç
engellenmeden, Batı
Avrupa'nın Osmanlı ve
Türkiye'ye karşı
saygısının oldukça az
olduğu bir dönemde Batı
Avrupa, Orta Doğu ve
Kuzey Amerika'da
faaliyet göstermiştir*

2 Örnek için bkz: Gerard Chaliand ve Yves Ternon, *The Armenians: From Genocide to Resistance*, Tony Berrett tarafından tercüme edildi (London: Zed Press, 1983); Yves Ternon, *The Armenian Cause*, Anahid Apelian Mangouni tarafından tercüme edildi (New York: Caravan Books, 1985); Peter Balakian, *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response* (New York: HarperCollins, 2003), Kindle Edition; ve Michael Bobelian, *The Children of Armenia: A Forgotten Genocide and the Century-Long Struggle for Justice* (New York: Simon & Schuster, 2009).

3 Asıl istisna Soghomon Tehlirian'ın hikâyesinin Gourgen Yanikian'ın faaliyetleri ve Yanikian'ın savunma takımının kullandığı stratejiler üzerinde yarattığı etkiyi gösteren Michael Bobeliandır. Gourgen Yanikian 27 Ocak 1973 tarihinde Santa Barbara Kaliforniya'da Mehmet Baydar ve Bahadır Demir'i öldürdüğü için müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır.

4 Bkz: Michael Gunter, “The Armenian Terrorist Campaign Against Turkey,” *Orbis* Vol. 27, No. 2 (Summer 1983): 447-477; Anat Kurz ve Ariel Merari, *ASALA—Irrational Terror or Political Tool* (Boulder, CO: Westview Press, 1985); Michael Gunter, “Pursuing the Just Cause of Their People”: *A Study of Contemporary Armenian Terrorism* (New York: Greenwood Press, 1986); Francis P. Hyland, *Armenian Terrorism: The Past, The Present, The Prospects* (Boulder, CO: Westview Press, 1991); and Michael Gunter, “Armenian Terrorism: a Reappraisal,” *The Journal of Conflict Studies* Vol. 28, No. 2 (Winter 2007): 109-128.

5 Gunter, “Pursuing the Just Cause,” 29-30; ve Gunter, “Armenian Terrorism,” 114.

JCAG'nin ajanları neredeyse hiç engellenmeden, Batı Avrupa'nın Osmanlı ve Türkiye'ye karşı saygısının oldukça az olduğu bir dönemde Batı Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Amerika'da faaliyet göstermiştir: Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ve savaş propagandasının izlerinin sürdüğü bir zamanda tabii ki Nemesis; ve Kıbrıs sorunu, Amerikan silah ambargosu, haşhaş üretimi hakkındaki endişeler ve insan hakları ihlali iddiaları sırasında ASALA/JCAG.

Saldırıları Batılı medyada ve özellikle Ermeni-Amerikan basınında oldukça sempatik bir şekilde yer aldı. Bu muhtemelen hem Ermeni davasına duyulan sempati hem de Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin negatif algılanmasının bir ürünüydü fakat hangisinin diğerini etkilediğini belirlemek zordur. Yakalanan birkaç ajan tek bir istisna hariç mahkemeler tarafından şaşırtıcı bir şekilde olumlu muamele görmüştür.⁶ Son olarak Ermeni toplumundan her iki dönemdeki saldırılarda faaliyet gösterenler şerefliendirilmiş, idol olarak gösterilmiş ve Ermeni davasının kahramanları, intikamcılar ve savunucuları olarak övülmüştür. Bu dönemde en çok adları kötüye çıkmış iki suikastçi için ayrı ayrı kamuya açık anıtlar inşa edilmiştir: Talat Paşa'yı vuran ve öldüren Soghomon Tehlirian'ın Fresno Kaliforniya'da, Temmuz 1980'de⁷ Galip Özmen ve Atina'daki 14 yaşındaki kızını katlettiği veya ASALA'daki rolü için değil, ama görünüşte Dağlık Karabağ'ın savunulmasındaki rolünü onurlandıran bir anıtı vardır. Monte Melkonian'ın da Ermenistan'ın Erivan şehrinde bir anıtı bulunmaktadır.

İki şiddet dönemi arasındaki farklar ise daha az sayıda olsa da önemlidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinin suikastlarında rol oynayan EDF ajanları için büyük ihtimalle cinayeti rasyonelleştirmek daha kolay olmuştur. En azından intikamını almak istedikleri olayların akranlarıydı. Çoğunun savaş sırasında kaybolmuş aile bireyleri veya arkadaşları vardı ve tek yakalanan Soghomon Tehlirian ve Misak Torlakian suçlarından kendi ailelerinin vahşice öldürülmelerine ilk elden tanık oldukları için beraat etmişlerdi. Aynı zamanda 1915'in Mayıs ayında Osmanlı İmparatorluğu'nun liderlerini sorumlu tutan müttefik bildirimlerinden ve Osmanlı mahkemeleri tarafından 1919 yılında Talat, Cemal ve Enver Paşa'ya verilen idam cezasından sonra kendilerini amaçlarının doğru olduğuna ikna etmek hiç şüphesiz daha kolaydı. Onlara göre sadece artık iradelerini dayatacak güçte olmayan Müttefik ve Osmanlı devletlerine verdikleri sözleri tutuyor ve isteklerini karşılıyordu. Onların mantığına göre şiddet olayları hiçbir zaman gelişigüzel olmamıştır. Onlar sadece işaretlenmiş bireyleri hedef alıyorlar, karşılıklarına çıkan herhangi bir Türk yetkilisini veya sivilini öldürmüyor ve masum seyircileri asla vurmuyorlardı. Ermenistan Cumhuriyeti yıkılmamış, Sovyet Birliği'ne dâhil olmamış ve bu da diasporanın liderliğini ve

6 1982 yılında Los Angeles'teki Türk Başkonsolosu Kemal Arıkan'ı öldüren Ermeni Hampig Sassounian hala hapistedir.

7 Markar Melkonian, *My Brother's Road: An American's Fateful Journey to Armenia* (New York: I.B. Tauris, 2005): 84.

bütünlüğünü etkilememiş olsaydı, Nemesis süresiz devam edebilirdi. Fakat Nemesis 13 ay boyunca faaliyet göstermiş ve en az 10 kişiyi öldürmüştür: 7 Türk, 1 Azeri ve en az iki hain Ermeni.

Buna karşılık ASALA ve Adalet Komandolarındaki ajanların çoğunluğu ve onların kurbanları 1915 olaylarından üç nesil uzaktı. Elbette büyükanne ve babalarının tartışmalarına ve hatırlarına şahit olmuş olsalar da bu teröristlerin savaşa ilgili ilk elden hiçbir deneyimi yoktu. Aynı zamanda ne kadar kötü tasarlanmış olursa olsun, ASALA ve Adalet Komandoları'nın Ermeni Katliamlarından sorumlu tutulan insanları infaz etmek için yetkileri de yoktu. O insanlar zaten öldürülmüştü ve uluslararası topluma göre Ermeni Sorunu zaten 1923 yılında Lozan Antlaşması ile çözümlenmişti. Nemesis Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmiş liderlerine saldırırken ASALA ve Adalet Komandoları Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomat ve sivillerini hedef almıştı.

Görünüşte bu yeni teröristlerin amaçları Türk devletini 1915'de Doğu Anadolu'daki etnik savaşın Ermenilere karşı Osmanlı tarafından desteklenen ve yönetilen bir soykırım olduğunu, kurbanların ailelerine tazminat ödenmesini ve Doğu Anadolu topraklarının Ermenilere geri verilmesini kabul etmesine zorlamaktı. Fakat bu hareketle, eylemler dorukta olsa bile, amaçlarına ulaşmanın hiç şansı yoktu. İlk olarak Ermeni şiddeti ve şiddet tehditleri yüzünden Türkiye Cumhuriyeti hükümeti Osmanlı İmparatorluğu hükümetinin Birinci Dünya Savaşı sırasında altmış sene önce aldığı kararlara dair yorumlarını ve görüşünü değiştirmeyecekti. Bu yüzden tazminat ödenmesi hakkındaki tartışmalar anlamsızdı. Son olarak Soğuk Savaş sırasında Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak egemenliğini ve özellikle Sovyet Birliği'yle en uzun NATO sınırını ihlal etme ihtimali akıl almazdı. Fakat 11 seneden fazladır devam eden çağdaş Ermeni terörü saldırıları dönemi 70'den fazla kişiyi öldürmüş, 500 kişiyi ise yaralamıştı.

Bu büyük farklılıklara bakarak iki dönem arasında neden çok fazla benzerlik olduğunu açıklamak zordur. Özellikle de ASALA ve Adalet Komandoları ajanlarının nasıl intikam ve cinayeti haklı çıkardığını, neden medyada ve hukuki olarak bu kadar iyi muamele gördüğünü ve hareket özgürlüğü tanındığını ve neden veya nasıl bu adamların Ermeni diasporası tarafından şerefendirilmiş kahramanlar olarak ortaya çıktığını açıklamak zordur. Bütün bu konuları tartışmak bu makalenin kapsamı dışındadır, o yüzden sadece ilk soru üzerinde duracaktır: ASALA ve Adalet Komando ajanları 1915 olaylarından altmış sene sonra nasıl intikam fikrini bir amaç ve cinayeti kabul edilebilir bir yöntem olarak haklı çıkarmayı başarmıştı?

Bu soruyu cevaplamaya çalışırken ilk dönem ile ikinci dönemdeki şiddet arasındaki bağlantı daha net ortaya çıkıyor: Talat Paşa'nın öldürülmesi

hakkında Soghomon Tehlirian'ın beraatı. Suikastına kadar altı sene boyunca Batı basınında görülen Türkiye ve Talat karşıtı savaş propagandası Talat Paşa'yı zaten 1915'de Doğu Anadolu'daki olaylar açısından yargılamıştı. Buna ek olarak 1919 yılında Osmanlı mahkemeleri onu ölüme mahkûm etmişti. Böyle bir ortam içinde, Tehlirian'ın da Berlin'deki mahkemede verdiği etkileyici ifadesiyle, onun beraat etmesi bir sürpriz olmamıştı. Bu hükmün Ermeni diasporasına yansıtıldığı meşruluk ve haklı adalet EDF'ye saldırılarını devam ettirmesi için cesaret vermiş ve diasporayı Batı'nın da onların amacına sempati duyduğuna ikna etmişti. Seneler içinde Soghomon Tehlirian'ın ve bir ölçüde diğer Nemesis ajanlarının övülen mirası ve efsanesi kitaplar, anıtlar ve gazete yazıları yoluyla şiddeti şereflendiren bir kültür yaratıp geliştirdi. Tehlirian'ın hikâyesi 1915'den sonra ulusal Ermeni söyleminin merkezi unsurlarından biri haline geldi ve bir şekilde de 1970 ve 1980 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı cinayet ve şiddet kampanyasını başlatmak için gerekli olan ahlaki gerekçeyi sundu. Bütün bunlardaki trajedi ise Tehlirian'ın ifadesinin büyük ölçüde EDF tarafından uydurulmuş olmasaydı.

Talat Paşa'nın Amerikan ve İngiliz Basınındaki İmajı

İttifak Devletleri'nden birinin savaş lideri olarak Talat Paşa Batı'da olumsuz bir şöhret kazanmıştı. Talat'ın kötü yansıtılması ve daha genel olarak "Türkün" insanlıktan çıkarılması, Ermenilere karşı yapılan zulümlerin raporlarının basında yer bulmaya başlamasından önce Ocak 1915 kadar erken bir tarihte başlamıştı⁸ ve sonraki beş sene boyunca devam etti. Mayıs 1915 tarihinden sonra ve özellikle 24 Mayıs'ta Müttefiklerin "Osmanlı hükümetinin bütün üyelerini" Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni nüfusuna karşı işlenen "insanlığa ve medeniyete karşı" suçlardan sorumlu tutacaklarını ilan etmesini takiben⁹ basında Talat Paşa'ya karşı kişisel saldırılar arttı. Enver Paşa ve Almanya'ya yönelik birtakım suçlamalara rağmen, Talat'ın "alçakça davranışı" ve Ermenilerin vaziyetinden duyduğu "haz", sorumluluğunun "inkâr edilemez" olduğunu söylemek için yeterliydi. Basında Talat'ı sorumlu tutmak için yapılan çağrılar Müttefik bildiriye yansıtıyordu.¹⁰ Hatta meşum yazılardan biri "Talat ve musibet ortaklarının... İntikam alan güçler tarafından bulunmaları ve genel katiller gibi muamele görmeleri için zamanlarının geleceklerini" bile öne sürmüştü.¹¹

8 "Says Turks Advise Christians to Flee," *New York Times*, Ocak 11, 1915; "Christians in Great Peril," *NYT*, Ocak 13, 1915; "How the Turkish Empire Should be Made After the War," *NYT*, Ocak 24, 1915; "Talaat Says Turks Fight for Life," *NYT*, Şubat 18, 1915; "Massacre by Turks in Caucasus Towns," *NYT*, Şubat 23, 1915.

9 Dışişleri Bakanlığı Telgrafı, Mayıs 29, 1915, <http://www.armeniangenocide.org/uploads/Affirmation/160.gif>; ve "Allies to Punish Turks Who Murder," *NYT*, Mayıs 24, 1915.

10 "Destruction of a Race. Young Turk Policy Against Armenians," *The Times*, Eylül 25, 1915; "Wholesale Murder in Armenia. Exterminating a Race. Talaat Bey's Treachery," *The Times*, Eylül 30, 1915;

11 "Wiping Out the Armenians," *The Times*, Eylül 30, 1915.

Sonraki yıllarda makaleler Talat'ın (“üstün otorite” tarafından teyit edilen) ifadelerini yayınlamak, mümkünse 2. Abdülhamit'ten daha kötü olduğunu göstermeye çalışarak ve son olarak Amerikan Büyükelçi Henry Morgenthau'un anılarından yola çıkarak Ermeni katliamlarındaki kabahatini ve suç ortaklığını kanıtlamaya devam etmişti.¹² İlginçtir ki bu yazılar bazen aynı yazı içinde insanlık dışı olarak gösterilen “Türk” hakkında ırkçı genellemeler ve Talat Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin davranışlarını İmparatorluğun Türk vatandaşlarından ayrı tutma çabaları arasında değişiyordu.¹³ En ilginç yöntemlerden biri Talat'ın aslında “gerçek Türk kanı” taşımadığı, karışık ‘çingene’ soyundan geldiği iddiasıydı.¹⁴

1918'in Ağustos ayından itibaren Ermeni katliamlarından sorumlu tutulanların cezalandırılmaları çağrısı, Talat Paşa'nın kişisel sorumluluğu ve Türk karşıtlığı içeren yazılar bir kez daha basında yer tutan popüler konulardı.¹⁵ Talat hakkındaki oldukça iğneleyici bir başyazıda yazar şöyle sorar: “Kızıl Sultan Abdülhamit'in en kötü âlemleri bu insan formundaki canavarın işlediği suçların karşısında sönük kalıyor. Onun kurtulmasına izin mi verilmeli?”¹⁶ Fakat Osmanlı askeri mahkemesinin Talat ve beraberinde Enver ile Cemal Paşa'yı gıyabında Temmuz 1919'da ölüme mahkûm etmesinden sonra,¹⁷ Talat'a karşı olan eleştiri ilginç bir şekilde değişti. Bir katil ve canavar yetmezmiş gibi aynı zamanda hevesli bir Bolşevik olmakla suçlandı.¹⁸ Suikastına kadar hem Batılı kamuoyu hem de Osmanlı mahkemesi tarafından suçlu bulunmuş ve daha sonra gıyabında ölüme mahkûm edilmişti. Bu yüzden güpegündüz birkaç tanışın önünde vurulmasına rağmen ölümü Batı medyası ve tahmin edilebileceği gibi Batı kamuoyu tarafından az çok olumlu karşılanmıştı.

12 “Armenian Massacres. Lord Cromer's Indictment,” *The Times*, October 7, 1915; “The Armenian Massacres. Exterminating a Race. A Record of Horrors,” *The Times*, Ekim 8, 1915; “The Armenian Massacres,” *The London Times*, Ekim 8, 1915; “Turkey at the End of the War,” *NYT*, Ocak 17, 1917; “Mr. Morgenthau's Reminiscences,” *NYT*, Nisan 28, 1918;

13 “The Armenian Massacres,” *The London Times*, Ekim 8, 1915; “Must Expel Turks, Declares Bryce,” *NYT*, Ocak 27, 1917; “The Case for War Against Turkey,” *NYT*, Haziran 23, 1918;

14 “Wiping Out the Armenians,” *The Times*, Eylül 30, 1915; Aynı zamanda bknz: Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story* (New York: Cosmo Classics, 2008): 14, 98.

15 “Turkey's Peace Ministry. Survival of Committee Influence,” *The Times*, Kasım 2, 1918; “Asia Minor,” *NYT*, Kasım 10, 1918; “Turkey Under the Allies. British in Constantinople,” *The Times*, Kasım 18, 1918; “Heir Apparent Blames Ex-Ministers,” *NYT*, Kasım 27, 1918; “Turks Talking of Reform. Punishment for Armenian Massacres,” *The Times*, Kasım 30, 1918; “Sultan on Turkey's Plunge. ‘The Nation Innocent’,” *The Times*, Aralık 6, 1918; “Sultan Searching Out Authors of Killing,” *NYT*, Aralık 7, 1918; “The Turks,” *NYT*, Aralık 16, 1918; “The Unteachable Turk,” *NYT*, Aralık 16, 1918; “Turk Chamber Dissolved. Court-Martials to Try Officials Responsible for Massacres,” *NYT*, Aralık 27, 1918; “Armenians Issue Protest: Do Not Want Authors of Massacres Tried by Turks,” *NYT*, Aralık 30, 1918; “Recognition of Armenia,” *NYT*, January 4, 1920.

16 “A Great Criminal,” *The Times*, Ocak 21, 1919.

17 “Turkey Condemns Its War Leaders,” *NYT*, Temmuz 13, 1919.

18 “German Socialists ‘Convert’ Talat,” *NYT*, Aralık 7, 1919; “‘Red’ World Plot. Moslem Hordes to be Roused. German Agents at Work,” *The Times*, Şubat 3, 1920; “Turks Meet Reds to Plot Revolts,” *NYT*, Nisan 20, 1920.

Talat Paşa'nın Suikastı ve Soghomon Tehlirian'ın Davası

Nisan 1920 ve Mart 1921 tarihleri arasında, Talat Paşa Soghomon Tehlirian tarafından suikasta uğrayana kadar Batı basınında çoğunlukla unutulmuştu. Tehlirian'ın hikâyesi tarih yazımında temel noktaları itibariyle bilinmektedir ve en az iki kitabın ana konusudur.¹⁹ 15 Mart 1921 tarihinde Tehlirian Talat Paşa'yı Berlin'de bir sokakta açık alanda vurup öldürmüş, bir grup seyirci tarafından zapt edilmiş, tutuklanmış ve mahkûm edilmişti. Basın anında tepki vermişti. Cinayetin kısa bir özetini verdikten sonra raporların çoğu Talat üzerinde yoğunlaşmış ve genelde suikastından önceki yıllarda suikastına kadar ağır basan mevzulara ve olaylara değinmişti: Ermeni tehcirleri ve katliamlarında kendi kişisel sorumluluğu ve isteği, suçluluğu, Osmanlı askeri mahkemesi tarafından kendisine verilen ölüm cezası ve Morgenthau'un bu şahıs hakkındaki izlenimleri.²⁰ Sadece iki yeni unsur bu süreç içinde ortaya çıkmıştır. İlki Talat'ın Ermenilerin zararına mal ve finansal kazançlar sayesinde kendisini zenginleştirdiğini iddia edilmekte, ikincisi ise, daha önceki raporların bazıları Talat'ın Türk olmayan yönlerinin altını çizerek onu "Türklerden" uzaklaştırmaya çalışırken Talat şimdi "tamamen Türk" ve "özünde Türk" olarak damgalanmıştı.²¹

Fakat basının ilgisi çok çabuk tetiği çeken ve "Ermenileri İmha Edenin" hayatına son veren 24 yaşındaki gizemli öğrenciye çevrilmişti.²² Daha önceki haberler hemfikir olarak suikastı bir intikam eylemi olarak yorumlamış ve Tehlirian'ın hikâyesi açığa çıkmaya başlayınca varsayımları teyit edilmişti.²³ Polis ve basına verilen ifadelerle suikastın sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda Talat'ın yönetimi altındaki Ermenilerin intikamını almak için yapıldığı, aynı zamanda kendi kaybının da intikamını almak için yapıldığı anlaşılmıştı: Tehcir sırasında ebeveynlerinin ve kardeşlerinin ölümü.²⁴ İfadesinde "ben sadece kendi annem ve babamın ölümlerinin intikamını almak için değil, aynı zamanda topluca Talat Paşa'nın katili olduğu Ermenilere yapılan eziyet ve katliamların da intikamını almak için yaşadım" demişti.²⁵

19 Chaliand, *The Armenians*, 92-94; Derogy, *Resistance and Revenge*, xxii-xxvi, 64-105; Balakian, *The Burning Tigris*, loc. 5954-5964; Bobelian, "Judgment in Berlin," *Children of Armenia*, 51-63; Hyland, *Armenian Terrorism*, 21; Samantha Power, "Race Murder," *A Problem from Hell: America and the Age of Genocide* (New York: Basic Books, 2002): 1-16; Ternon, *Armenian Cause*, 100; ve Lindy Avakian, *The Cross and the Crescent* (Los Angeles: DeVors, 1965); Edward Alexander, *A Crime of Vengeance: An Armenian Struggle for Justice* (New York: The Free Press, 1991).

20 "Talaat Pasha Slain in Berlin Suburb," *NYT*, Mart 16, 1921; "Talaat Pasha Murdered. Armenia's Vengeance," *The Times*, Mart 16, 1921; "Talaat's Career. Exterminator of the Armenians," *The Times*, Mart 16, 1921; ve "The Late Talaat Pasha. An Engaging Villain," *The Times*, Mart 17, 1921.

21 "Talaat's Career. Exterminator of the Armenians," *The Times*, Mart 16, 1921.

22 A.G.E.

23 "Talaat Pasha Slain in Berlin Suburb," *NYT*, Mart 16, 1921; "Talaat Pasha Murdered. Armenia's Vengeance," *The Times*, Mart 16, 1921; "Assassin Boasts of Talaat's death: 'It is Not I Who Am the Murderer It is He,' Says Young Armenian," *NYT*, Mart 17, 1921; ve "The Late Talaat Pasha. An Engaging Villain," *The Times*, Mart 17, 1921.

24 "Assassin Boasts of Talaat's death: 'It is Not I Who Am the Murderer It is He,' Says Young Armenian," *NYT*, Mart 17, 1921; ve "The Late Talaat Pasha. An Engaging Villain," *The Times*, Mart 17, 1921.

25 The Late Talaat Pasha. An Engaging Villain," *The Times*, Mart 17, 1921.

Soghomon Tehlirian'ın duruşması 2 Haziran 1921 tarihinde başlamış ve sadece iki gün sürmüştü. Talat'ı vurup öldürdüğünü ve bu cinayet için en ufak bir pişmanlık duymadığını açıkça itiraf etmişti. “Katil olan ben değilim. Katil o'dur (Talat)”²⁶ demiş ve “vicdanının rahat” olduğunu söylemişti.²⁷ Hatta çok daha önceki ifadesinde “Yurttaşlarımın onun ölümünü duyunca hemşerilerinin yaptığı eylemden onur duyacaklarını bilmek beni mutlu ediyor” demişti.²⁸ Savunmasının asıl noktası kazara Berlin'de keşfettiği Talat'ı öldürmek için öldürülmüş annesinin hayalinin onu mecbur bıraktığıdır.²⁹ Bu hayalinde annesinin cesedi yerden kalmış ve şöyle demiştir: “Talat Paşa'nın burada olduğunu biliyorsun. Tamamen kayıtsızsın. O yüzden sen benim oğlum değilsin”.³⁰ Sadece annesinin bu siteminden sonra Talat'ı öldürme hazırlıklarına başladığını iddia etmiştir.

1915 yılında bütün ailesinin ve Erzincan'daki köyünün katledilmesine doğrudan şahit olduğu için yaşadığı travma mahkeme ve jüriyi Tehlirian'ın annesinin emirlerine karşı koyamadığına ve bu yüzden geçici bir tür cinnet geçirdiğine ikna etmekte önemliydi. Ağza alınmaz ve korkunç deneyiminin anlatımı mahkeme salonunu ve basını büyülemiş ve bu da duruşmadaki önemli dönüm noktasıydı.³¹ Haziran 1915'de kendisi

ve ailesinin Erzincan'daki evlerinden sürüldüğü uğursuz günü güçlükle anlatmıştı. Yola koyulduktan kısa bir süre sonra Osmanlı jandarması mültecilere saldırmıştı. Kız kardeşinin gruptan koparılıp tecavüze uğradığını, annesinin vurulup öldürüldüğünü, erkek kardeşinin kafasının baltayla yarıldığını ve babasını gözden kaybettiğini görmüştü. Kendisi de yaralanmış ve bilincini kaybetmişti, iki gün sonra uyandığında ise erkek kardeşinin de içinde olduğu ceset yığınının altında yatıyordu. Daha sonra hayatında bu korkunç deneyimi hatırladığında cesetlerin kokuları geri gelmişti ve

1915 yılında bütün ailesinin ve Erzincan'daki köyünün katledilmesine doğrudan şahit olduğu için yaşadığı travma mahkeme ve jüriyi Tehlirian'ın annesinin emirlerine karşı koyamadığına ve bu yüzden geçici bir tür cinnet geçirdiğine ikna etmekte önemliydi.

26 “Assassin Boasts of Talaat's death: 'It is Not I Who Am the Murderer It is He,' Says Young Armenian, *NYT*, Mart 17, 1921.

27 “Says Mother's Ghost Ordered Him to Kill,” *NYT*, Haziran 3, 1921.

28 “Assassin Boasts of Talaat's death: 'It is Not I Who Am the Murderer It is He,' Says Young Armenian, *NYT*, Mart 17, 1921.

29 “Says Mother's Ghost Ordered Him to Kill,” *NYT*, Haziran 3, 1921.

30 A.G.E. Bknz: *The Trial of Soghomon Tehlirian* at http://cilicia.com/armo_tehlirian.html; “The Avenger of Blood. Why Talaat Pasha was Shot,” *The Times*, Haziran 3, 1921; ve “Armenian Acquitted for Killing Talaat: Defense Introduces Accounts of Grand Vizier's Brutality in Conducting Massacres,” *NYT*, Haziran 4, 1921; Derogy, *Resistance*, xxiii-xxiv; Sarah Vartabedian, “Commemoration of an Assassin: Representing the Armenian Genocide,” (MA, Thesis, University of North Carolina-Chapel Hill, 2007): 2.

31 Bobelian, *Children*, 63; Derogy, *Resistance*, 87;

sersemleten büyüler yaratıyordu. Söyleyebildiği kadarıyla saldırının tek sağ kurtulanıydı.³² Tehlirian'ın fiziksel ve akli durumu hakkında ifade vermeleri için çağrılan medikal uzmanların ikisi bu boyutta bir travmanın onu davranışlarını tamamen kontrol edemediği bir durumda bıraktığını onaylamıştı.³³

Kapanış konuşmasında Tehlirian'ın kendi savunma vekilinin bile itiraf ettiği gibi “başta jüri üyelerinin zanlının ifadesine inanıp inanmayacağı hakkında şüphelerimiz vardı” dediği açıklamasına destek vermek için birkaç tanidik, diğer sağ kalanlar ve Johannes Lepsius'un da içinde bulunduğu tanıklar mahkemeye ifade vermek için çağrılmışlardı. Tehlirian'ın tanıdıkları onu tanık olduğu olaylardan dolayı kriz ve bayılmalar gibi fiziksel işkence çeken bunalımlı, üzgün ve lanetli genç bir adam olarak tanıtmıştı. Sağ kalanlar, tanıklar ve Lepsius Tehlirian'ın katliamlar hakkında anlattıklarını doğu Anadolu'da ne olduğuna dair kendi anlattıklarıyla bağdaştırarak doğrulamıştı. Aynı zamanda Talat'ın katliamlardaki sorumluluğu da duruşmada tartışılmış ve Ermeni toplumunun onu kişisel olarak olaylar için sorumlu tuttuğu kararına varılmıştı. Talat'ın suikastı için yapılan Soghomon Tehlirian'ın davası çok çabuk 1915 olayları için Talat'ın davası haline gelmişti.³⁴

Kapanış beyanlarında Türkler hakkında benzer ırkçı genellemeler yapılmıştı: “İyi bilinmektedir ki Türkler nereye ayakbastılarsa beraberinde kanlı bir bayrak taşımışlardır”. Osmanlı askeri mahkemesi tarafından Talat'a verilen idam cezasına da değinilerek Tehlirian'ın eylemi onaylanmış ve kendisi jüriye “halkının, öldürülen bir milyon Ermeni'nin intikamcısı” olarak tanıtılmıştı. “O katliamları yapana karşı duran tek adamdır, kendi halkını imha etmekten sorumlu adamla yüzleşiyor”. Hatta savunma vekilleri jüriye Tehlirian'ı sadece tasdik edilmiş bir ölüm cezasını yerine getiren bir infazcı olarak düşüncelerini önermişti.³⁵ Sonunda Tehlirian'ın kişisel trajedisi, tıp uzmanlarının azınlığının ifadeleri, diğer kırım hikâyeleri ve savunma takımının inandırıcı iddiaları jüriyi ikna etmişti. Sadece birkaç saatlik görüşmeden sonra jüri “suçsuz” diye karar vermişti.³⁶

32 *The Trial of Soghomon Tehlirian*; “The Avenger of Blood. Why Talaat Pasha was Shot,” *The Times*, Haziran 3, 1921; “Says Mother's Ghost Ordered Him to Kill,” *NYT*, Haziran 3, 1921; Alexander, *Crime*, 69-70; Balakian, *Burning Tigris*, location 5963; Vartabedian, “Commemoration,” 2; Power, *Problem*, 3-4.

33 Alexander, *Crime*, 185; ve Vartkes Yeghiayan, *The Case of Soghomon Tehlirian* (Glendale, CA: Center for Armenian Remembrance, 2006): xxix; “The Ghost Real in Its Way,” *NYT*, Haziran 4, 1921.

34 *The Case of Soghomon Tehlirian*; “Says Mother's Ghost Ordered Him to Kill,” *NYT*, Haziran 3, 1921; “Armenian Acquitted for Killing Talaat,” *NYT*, Haziran 4, 1921; Avakian, *Cross*, 160-204; Bobelian, *Children*, 63; Chaliand, *Armenians*, 93-94.

35 *The Case of Soghomon Tehlirian*.

36 “Armenian Acquitted for Killing Talaat,” *NYT*, Haziran 4, 1921; “Talaat's Assailant Acquitted. Armenians' Sufferings,” *The Times*, Haziran 4, 1921.

Berlin mahkemesinin kararına karşı mahkeme salonundaki Ermeni izleyicilerin ve diasporanın tepkisi coşku, tatmin ve memnuniyet olmuştu.³⁷ Ermeniler intikam almış ve Müttefikler tarafından Mayıs 1915’de vaat edilen fakat sonunda reddedilen adalet yerini bulmuştu. Aynı zamanda bu karar cinayeti onaylamış ve Ermeni toplumunun adalet ve intikam almak için cinayeti kabul edilebilir bir yöntem olarak kullanmasını haklı göstermişti. Talat’ın başarılı suikastından, Tehlirian’ın beraatı ve bu kararın sembolize ettiği uluslararası toplumunun desteğinden sonra Ermeni Devrimci Federasyonu’nun, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önceki liderlerine karşı sürdürdüğü suikast kampanyasına devam etmiştir: Behbud Han Cevahir, Said Halim, Bahattin Şakir, Cemal Azmi, Cemal Paşa, Nusret ve Süreyya, Nemesis operasyonunun çeşitli ajanları tarafından öldürülmüştü.³⁸

Sadece Nemesis’in bir üyesi Misak Torlakyan tutuklanmış ve mahkemeye verilmişti. Kendi trajedisi ve travmasını anlattıktan sonra o da Behbud Han Cevahir’in ölümü için daha çok Yunan, Amerikalı ve İngiliz doktorların fikirlerine göre geçici cinnet geçirdiği gerekçesiyle beraat etmişti.³⁹ Diğer suikastçılar hiçbir zaman tutuklanmamıştı ve Ermeni katliamları için⁴⁰ basın Talat, Cemal ve Enver Paşa’yı “çıkarıcı ve zalim dolandırıcı” ve “şeytanın ta kendisi” olarak damgalayarak sorumluluklarını önce çıkarmaya devam etmişti.⁴¹ Fakat ilginçtir ki basın 1922 yılındaki Osmanlı ölümlerine değindiğinde kararların “kısmen Türk iç politikasının husumetlerinden, kısmen de Müttefikleri daha çok yanlış ata bahse giren adamların nefretinden yatıştırmak arzusundan” kaynaklandığını onaylamış ve “Ermeni katliamları hakkında varılan kanaatin ifadesi olmadığını” söylemişti.⁴² Bu adamları ölüme mahkûm eden Osmanlı mahkemelerinin tarafsız olmadığını kabul etmesine rağmen, batı basını onların ne suçunu sorgulamış ne de 1921 ve 1922 yılları arasında Osmanlı yetkililerin Ermenilerce katledilmesinin kınamış veya kaygılarını ifade etmişti. Torlakyan’ın ve özellikle Tehlirian’ın beraatları ve batıdan cinayetlere dolaylı yoldan verilen destek haricinde herhangi bir tepkinin gelmemesi Ermeni diasporası içinde 1970’li yılların başında tekrar ortaya çıkan adil şiddet kültürünün temelini atmıştı.

37 “Talaat’s Assailant Acquitted. Armenians’ Sufferings,” *The Times*, Haziran 4, 1921; Alexander, *Crime*, 187; Derogy, *Resistance*, xxiv

38 “Turks Enraged. British Court-Martial Acquits Armenian,” *The Times*, Kasım 11, 1921; “Ex-Grand Vizier Murdered. Prince Said Halim’s Career,” *The Times*, Aralık 7, 1921; “Two Young Turks Murdered in Berlin,” *NYT*, Nisan 19, 1922; “Jemal Pasha Dead. Shot in Tiflis. Tyrant of Syria,” *The Times*, Temmuz 26, 1922; “Djermal Pasha, Fugitive, Assassinated in Tiflis; Condemned as Author of Armenian Massacres,” *NYT*, Temmuz 26, 1922; “One After Another,” *NYT*, Temmuz 27, 1922; Ömer Engin Lütem, *Armenian Terror*, 14; Alexander, *Crime*, 199.

39 “Turks Enraged. British Court-Martial Acquits Armenian,” *The Times*, November 11, 1921.

40 “One After Another,” *NYT*, July 27, 1922; “Enver Pasha Slain by Soviet Force,” *NYT*, August, 18, 1922; “Enver Pasha,” *NYT*, August 19, 1922; “Enver Pasha’s Career. The Evil Genius of Turkey,” *The Times*, October 20, 1923

41 “Enver Pasha,” *NYT*, August 19, 1922.

42 “One After Another,” *NYT*, July 27, 1922;

Soghomon Tehlirian'ın Mirası & Çağdaş Ermeni Terörü

Nemesis Operasyonu'nun başarısı Ermeni diasporası içinde efsane olmuştu. EDF suikastlardaki rolünü gizli tutmak isterken, en azından batı hükümetleri ve Türkiye EDF'nin katkısından açıkça şüpheleniyordu⁴³ ve zaten EDF'nin rolü diaspora içinde de bilinen bir gerçektir.⁴⁴ Diğer bazılarının hikâyeleri biliniyor olsa da⁴⁵ Ermeni diasporasını derinden etkileyen daha çok Soghomon Tehlirian'ın hikâyesi olmuştur. İngilizce olarak Tehlirian üç kitabın, bir filmin, bir yüksek lisans tezinin⁴⁶ ve birçok makalenin konusudur.

Yukarıda bahsedildiği üzere Talat'ın öldürülmesi ve Tehlirian'ın beraatı Ermeni diasporası içinde bir kutlama nedeni olmuştur. Tehlirian anında Ermeni diasporası içinde ulusal bir kahraman ve büyük saygı duyulan bir şahsiyet olmuştu ve 1922 yılında dünyanın her tarafında diasporanın onur konukuydu.⁴⁷ Ermeni yazarlar Vartkes yeghiayan ve Edward Alexander kendi babalarının Soghomon Tehlirian ile yüz yüze tanıştıklarındaki korku anını anlattı⁴⁸ ve Donald Miller'ın sağ kalan Ermenilerin sözlü tarih çalışmasında görüşülenlerden birisi Tehlirian'ın bir resmini göstererek "Kendim de aynı şeyi yapardım, inanın bana... Bu resme her gün ilham almak için bakıyorum"⁴⁹ diyordu.

1958 yılında hatıralarını Ermenice yayınlamış gibi görünüyorsa da,⁵⁰ Tehlirian'ın İngilizce kaynaklarda tekrar ortaya çıkması Kaliforniya'da Mayıs 1960 tarihinde öldüğü zamana denk gelmişti. Saro Melikian ismi altında ölüm ilanı hem *New York Times* hem de Londra'nın *The Times* gazetelerinde yayınlanmış ve her iki yazı da Ermenilerin 1915 katliamlarının intikamcısı olarak kahraman rolünü teyit etmişti.⁵¹ Kısa bir süre sonra

43 "Assassin Boasts of Talaat's Death," *NYT*, March 17, 1921; "Talaat is Mourned as Germany's Friend," *NYT*, March 18, 1921; "Turks Enraged," *The Times*, November 11, 1921; "Ex-Grand Vizier Murdered," *The Times*, December 7, 1921; "Two Young Turks Murdered in Berlin," *NYT*, April 19, 1922; "One After Another," *NYT*, July 27, 1922; "Jemal Pasha's Murder. Kemalist Threats," *The Times*, August 29, 1922; *The Case of Soghomon Tehlirian*.

44 Avakian, *Cross*; Arshavir Shiragian, *The Legacy: Memoirs of an Armenian Patriot* (Boston: Hairenik Press, 1976).

45 "Shiragian, 73, Dies; An Armenian Hero," *NYT*, April 16, 1973; "Avenger's Day Set for this Saturday," *Armenian Observer*, March 20, 1974; "Acts of Justice: Bringing the Turk Massacrist to Bay," *AW*, April 17, 1975; "How Arshavir Shiragian and Aram Yerganian Disposed of Behaeddin Shakir, Djemal Azmi," *AW*, April 17, April 24, May 1, May 8, May 15, 1975; "Acts of Justice: Bringing Turk Massacrist to Bay," *AW*, May 22, 1975; "Nemesis Series: Shiragian Smites Said Halim," *AW*, May 29, 1975; "The 'Forgotten Assassination' of Djemal Pasha; Who Did it, How, Where it Happened," *AW*, June 6, 1975; "Was Enver Pasha Killed by an Armenian? The Suggestion is There," *AW*, July 10, 1975; *Shiragian, The Legacy*; "The Avenging Fists," *AW*, April 26, 1980; "Missak Torlakian Memorial Tombstone Revealed," *Armenian Weekly*, September 27, 1980; "Justice to the People of Ararat," *Armenian Reporter*, April 8, 1982; Vartkes Yeghiayan and Ara Arabyan, *The Case of Misak Torlakian* (Glendale, CA: Center for Armenian Remembrance, 2006).

46 Avakian, *Cross*; Alexander, *Crime*; Yeghiayan, *The Case of Soghomon Tehlirian*; Vartabedian, "Commemoration of an Assassin," *Assignment Berlin*, directed by Hrayr Toukhanian, 1982.

47 Avakian, 246; Derogy, 103; Vartabedian, 7.

48 Yeghiayan, xix-xx; Alexander, 205-206.

49 Donald Miller ve Lorna Touryan Miller, *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide* (Berkeley, CA: University of California Press, 1993): 166.

50 Yeghiayan, xviii.

51 "Saro Melikian, Armenian Hero. Assassin of Ex-Grand Vizier of Turkey in 1921 Dies—Avenged Massacres," *NYT*, May 26, 1960; "Saro Melikian," *The Times*, May 27, 1960

Armenian Review dergisinde Soghomon Tehlirian'ın hayatı hakkında birkaç yazı yazılmış ve daha sonra 1962 yılında aynı dergide bir başka makale yazılmıştı.⁵² 1915 olaylarının 50. yıldönümü ve Beyrut ile Erivan'daki gösterilere denk gelerek Talat'ın suikastında Tehlirian'ın rolünü detaylı bir şekilde anlatan ve onurlandıran ve amacının haklı olduğunu söyleyen kitap, kendisini bizzat tanıyan Lindy Avakian isimli bir Ermeni tarafından 1965 yılında Kaliforniya'da yayınlanmıştı.⁵³ Daha sonra 1969 yılında Fresno Kaliforniya mezarlığında hayatının ve Ermeni toplumuna verdiği katkı ve fedakârlıklarının anısına bir anıt dikildi. Fakat ondan sonra 1974 yılına kadar, cinayeti onurlandıran ve adaleti sağlamak için kabul edilebilir bir yöntem olarak gösteren bu kültürün 15 Mart 1921'in Ocak 1973 tarihinde tekrar sergilenmesine kadar Tehlirian'ın hikâyesi tekrar gündeme gelmemiştir.

27 Ocak'ta yaşlı bir Amerikalı-Ermeni Gourgen Yanıkyan Türk Başkonsolos Mehmet Baydar'ı ve Konsolos Bahadır Demir'i Santa Barbara'da öldürmüştür. Bunalımda, umutsuz, iflas etmiş ve kaybedecek hiçbir şeyi olmayan Yanıkyan iki Türk diplomatı onları öldürdüğü otel odasına çekebilmek için plan yapmadan önce ilk intiharı düşünmüştü.⁵⁴ Belli ki Tehlirian'ın hikâyesinden ve belki de bu konu üzerine yazılmış Lindy Avakian'ın kitabından ilham almıştır ve gerçekten ortaya çeken benzerlikler kusursuzdur.⁵⁵ Tehlirian gibi Yanıkyan da 1915'in hatıralarıyla acı çektiğini söylemişti. Ağabeyinin de içinde olduğu aile bireyleri ve diğer binlerce Ermeni'nin öldürülmesine şahit olmuştu.⁵⁶ Bu cinayetten sonra öldürülen ağabeyinin hayaleti tarafından ziyaret edildiğini ve ona intikamını alacağını sözünü verdiğini iddia etmişti.⁵⁷ Yanıkyan yakalanmak ve Berlin'deki duruşmada olduğu gibi yasal takibatını dünyaya Doğu Anadolu'da 1915'de meydana gelen olayları hatırlatmak ve Türk hükümetini suçlamak için bir vasıta olarak değiştirmek istiyordu.⁵⁸ Tehlirian'ın yarattığı yoldan giderek Yanıkyan iki adam öldürmediğini, “iki günahkârı yok ettiğini” ve masum

Tehlirian'ın yarattığı yoldan giderek Yanıkyan iki adam öldürmediğini, “iki günahkârı yok ettiğini” ve masum hayatlar aldığı için en ufak bir pişmanlık duymadığını söyleyerek cinayette “suçsuz” olduğunu iddia etmişti.

52 Sarkis Atamian, “Soghomon Tehlirian: A Portrait of Immortality, Part I,” *Armenian Review* Vol. 13, No. 3 (1960): 40-51; Sarkis Atamian, “Soghomon Tehlirian: A Portrait of Immortality, Part II,” *Armenian Review* Vol. 13, No. 4 (1961): 15-20; Sarkis Atamian, “Soghomon Tehlirian: A Portrait of Immortality, Part III,” *Armenian Review* Vol. 14, No. 1 (1961); Setrak Pakhitikian, “I Knew Soghomon Tehlirian,” *Armenian Review* Vol. 15 No. 2 (1962): 24-29.

53 Avakian, *The Cross and the Crescent*.

54 Bobelian, 143, 147-148.

55 FBI Telegram, To Acting Director From Los Angeles, Subject ARMUR, February 24, 1973; Bobelian, 143.

56 “Gourgen Yanikian Trial Winding Up,” *AO*, June 27, 1973; “Yanikian Pronounced Guilty,” *Armenian Observer*, July 4, 1973; Bobelian, 156.

57 Bobelian, 144 & 148.

hayatlar aldığı için en ufak bir pişmanlık duymadığını söyleyerek cinayette “suçsuz” olduğunu iddia etmişti.⁵⁹

Çoğunlukla Ermeni toplumu Yanıkyan’ı desteklemek için bir araya gelmiş ve hukuki savunması için para toplamışlardı.⁶⁰ Tehlirian ve Torlakyan gibi avukatları tarafından kullanılan savunma stratejisi Yanıkyan’ın çocukken tanık olduğu korkunç olayların “kalıcı travma” yarattığını ve bunun da Türkiye’nin devamlı olarak bu zulümleri kabul etmemesiyle birleşince onu zihinsel olarak sakat bıraktığını göstermeye çalışmaktı.⁶¹ Tehlirian’ın Berlin’deki davasının aksine Kaliforniya’daki jüri suikastçıyı iki kez kasten adam öldürmekten suçlu buldu. Fakat hüküm giymesine rağmen diaspora içindeki bazı unsurlar Santa Barbara’daki olaylardan esinlenmiş ve Yanıkyan’ın Ermeni diasporası ve Türk yetkililer arasında “savaş” için çağrısına kulak vermişti.⁶² Yanıkyan’ın duruşmasından iki sene sonra hem ASALA hem de Adalet Komandoları terör kampanyalarına başlamışlardı.

Tehlirian ve Nemesis’deki ortakları, en azından kendileri açısından 1915 katliamlarından sorumlu tuttıkları kişilere yönelik suikastları için Ermeni diasporasının hayranlığını kazanmış olsalar da, Yanıkyan, diasporanın herhangi bir Türk hükümet yetkilisinin katledilmesini destekleyeceğini kanıtlamıştır. Bir şekilde Türk hükümetine çalışmak veya çoğu zaman sadece Türk hükümetinin bir yetkilisiyle bağlantılı olmak 1973 yılına gelindiğinde Ermeniler tarafından 1915 olayları için ölüme mahkûm edilmek için yeterliydi. Bu ölüm hükümlerini uygulamak, kurban bir diplomat, ebeveyn hatta bir çocuk olsun olmasın anında o kişiyi bir kahraman yapardı. 1920’li yılların başında olabileceği gibi yanlış yönlendirilmiş ve illegal olarak Nemesis’in operasyonları bambaşka etik ve ahlak kuralları altında hala yürütülüyordu. Fakat bu belirgin farklılıklara rağmen Ermeni-Amerikan basını hala 1970’li ve 1980’li yıllarda diasporanın amaçlarına ulaşabilmek için Türklere karşı yapılan saldırıları haklı göstermek ve desteklemek için temelinde Tehlirian’ın olduğu Nemesis grubunun hikâyelerini ve destanlarını kullanıyordu.

Ermenilerin “İntikamcılarını” hatırlamak ve anmak için özel bir gün belirlenmişti.⁶³ Ermeni öğrenciler Tehlirian davasını bir kez daha

58 Bobelian, 148-149; “Armenian Denies Killing 2,” *NYT*, January 31, 1973; “Yanikian Held in Two Turkish Consulate Officials Slayings in Santa Barbara,” *Armenian Observer*, January 31, 1973

59 “Armenian Denies Killing 2,” *NYT*, January 31, 1973; “Yanikian Held in Two Turkish Consulate Officials Slayings in Santa Barbara,” *Armenian Observer*, January 31, 1973; “Gourgen Yanikian Trial Winding Up,” *AO*, June 27, 1973; Bobelian, 160.

60 “A Call to Action,” *AO*, Mart 21, 1973; “Armenian Nuremburg,” *AO*, Nisan 25, 1973; “World Responds to Gourgen Yanikian Trial,” *AO*, Mayıs 16, 1973; Bobelian, 148-149.

61 Bobelian, 153.

62 “An Incident in Santa Barbara,” *AO*, Şubat 28, 1973; “Gourgen Yanikian Trial Winding Up,” *AO*, Haziran 27, 1973.

63 “Avenger’s Day Set for this Saturday,” *AO*, Mart 20, 1974.

sahnelemişler ve “suçsuz” kararını vurgulamışlardı.⁶⁴ İlginç olanı EDF’nin basın organı ve Adalet Komandolarının uzantısı olan *Armenian Weekly*’de Nisan 1975’den Temmuz 1975’e kadar yayınlanan yazı dizisidir. “Adalet Eylemleri: Türk Katliamcılarını Kısırtmak” adlı bu dizi Nemesis Operasyonunu detaylı bir şekilde anlatmış ve Batılı güçler ve İstanbul’daki yeni hükümet tarafından kendilerine sağlanmasını bekledikleri ‘adalet yerini bulmayınca’ Ermenilerin nasıl dizginleri eline aldığını ve 1915 olaylarından sorumlu olanların nasıl bulunup öldürüldüğünü açıklamıştı.⁶⁵ Ermenilerin kendi adaletini mahkeme ve diğer geçerli kuruluşlar dışında sağlamaya mecbur kaldığı bu fikir, hem o zaman hem şimdi (1970 ve 1980’lerde) dönem boyunca tekrar etmiş bir mevzudur.⁶⁶ Nemesis grubunun sömürülerinin geniş bir şekilde ele alınmasının ilk defa Adalet Komando saldırılarından ve Viyana ile Paris’teki Türk Büyükelçi’lerin suikasta uğramalarından sadece birkaç hafta önce olması kesinlikle bir tesadüf değildir.

Bu yazıların üçü Talat’ın suikastına, Tehlirian’ın davasına ve beraatına ayrılmıştı. Bu bakımdan “Türkiye’nin Goering’i” “Ermeni intikamcı Soghomon Tehlirian” tarafından “adaletin karşısına çıkartılmıştı” ve bundan böyle “Ermeniler arasında ulusal saygı kazanmıştı”.⁶⁷ Bu makalenin yazarına göre Tehlirian’ın hikâyesi çifte adalettir: Sadece Talat Paşa değil öldürülmemiş, Tehlirian da serbest bırakılmıştı. Bu makalelerde suikastların meşruluğu hakkında sorgulama veya tartışma yoktu. Tehlirian’ın beraat etmesi Ermenilerin ihtiyaç duyduğu haklı çıkmaya yeterliydi. Hatta Kasım 1979’da ASALA ve Adalet Komandolarının terör kampanyaları sırasında gerçekleşen on cinayetten sonra ve hemen Lahey’e gönderilen Türk Büyükelçinin oğlunun öldürülmesinin ardından Münih’teki Ermeni Sorunu Enstitüsü icra direktörü açıkça terörizmin ahlaki tartışılabilirken “örneğin Soghomon Tehlirian’ın beraatı Türklere karşı terör eylemlerimizi ahlaki olarak haklı görmemize emsal teşkil etmektedir” demişti.⁶⁸

1980 yılında Tehlirian’ın imajı biraz değişmiş, fakat artık o kutlanılması gerek Ermeni intikamcı değil, daha çok devam eden bir savaşta takip edilmesi ve özenilmesi gereken bir Ermeni savaşçı haline gelmiştir. “İntikamcıların”

64 “Reenact Trial of Tehlirian in Syracuse,” *Armenian Weekly*, Mayıs 23, 1974.

65 “Acts of Justice: Bringing the Turk Massacrist to Bay,” *AW*, Nisan 17, 1975; “How Arshavir Shiragian and Aram Yerganian Disposed of Behaeddin Shakir, Djemal Azmi,” *AW*, Nisan 17, Nisan 24, Mayıs 1, Mayıs 8, Mayıs 15. 1975; “Acts of Justice: Bringing Turk Massacrist to Bay,” *AW*, Mayıs 22. 1975; “Nemesis Series: Shiragian Smites Said Halim,” *AW*, Mayıs 29, 1975; “The ‘Forgotten Assassination’ of Djemal Pasha; Who Did it, How, Where it Happened,” *AW*, Haziran 6, 1975; “How Tehlirian Tracked Down and Disposed of the Beast. Part I,” *AW*, Haziran 19, 1975; “Berlin Court Tries Tehlirian for the Talaat Assassination: the Verdict...,” *AW*, Haziran 26, 1975; “Tehlirian Counsel Says Talaat, not Soghomon, on Trial, Court Acquits...,” *AW*, Temmuz 3, 1975; “Was Enver Pasha Killed by an Armenian? The Suggestion is There,” *AW*, Temmuz 10, 1975.

66 “Justice to the People of Ararat,” *AR*, Nisan 8, 1982.

67 “How Tehlirian Tracked Down and Disposed of the Beast. Part I,” *AW*, Haziran 19, 1975.

68 “Armenian Cause Discussed at Recent Lecture,” *Armenian Reporter*, Kasım 8, 1979.

büyük başarılarından bahseden bir başka yazıda Ermeni şehitlerinin sadece geçici olarak bastırıldığı ve neredeyse silahlanmaya çağrı yaparak “günümüz Türkiye’sinin Ermeni milletine karşı yapılan suçlardan aynı derece veya belki de daha fazla sorumludur” ve “mesajlarına kulak verelim: haksızları cezalandırmak, Ermenilerin hakları için savaşmak, uluslararası adaletin kapısını çalmak ve eğer o adalet sağır ve körse, onu yıkıp kendimizinkini kurmak” denmiştir.⁶⁹ Bir sene sonra Talat Paşa’nın suikastının 60. yıldönümünde aynı mevzular tekrar edilmiştir. Tehlirian “bir ulusun onur ve saygınlığını yenilemiş” olabilir fakat savaş henüz daha bitmemişti ve Türkiye Cumhuriyeti’nin 1915’de Osmanlı İmparatorluğu’nun işlediği suçlardan sorumlu olmadığını düşünenler “tamamen yanılıyorlar”.⁷⁰

Son olarak Soghomon Tehlirian’ın hikâyesinin Ermeni diasporası için Ermeni terör eylemlerinin en dorukta olduğu Mayıs 1980’den Eylül 1984’e kadar olan dönemde ne kadar önemli olduğunu gösteren bir örnek daha vermek gerekirse, Ermeni-Amerikan basınında halkın desteğini, kamu finansmanını, film çekimi ve film direktörü Hrayr Toukhanyan’ın Tehlirian’ın hikâyesini “Assignment Berlin” filmiyle beyaz perdeye taşımaya yönelik çabalarına duyulan tatmini anlatan 36 tane makale vardı. Bu çabalara duyulan ilgi Ermeni toplumunun sadece Talat’ın suikastının perde arkası ve Tehlirian’ın beraatı Ermeni diasporası dışında bir seyirciye ulaşırsa -ki bu film ile gerçekleştirilecektir- o zaman hem Ermeni davasını hem de onu yerine getirmek için şiddeti haklı göstermeye karşı daha büyük bir anlayış olurdu fikrini vurgulamıştır.

Tehlirian’ın ölümü, hikâyesinin gündeme oturması ve diaspora içindeki önemini hatırlamak için kurulan anıtı, diasporanın Beyrut ve Erivan’da düzenlenen 50. yıldönümü gösterilerinden hemen önce ve sonrasında ortaya çıkan saldırganlığı ve baskınlığı ile örtüşmüştür. Diasporanın sadece 1915 olayları için sorumlu tutulanların öldürülmelerini değil, ama aynı zamanda Türk hükümetiyle sadece uzaktan bile olsa bağlantılı olanların da öldürülmelerini onurlandırmak ve yüceltmek için hevesli olduğunu kanıtlayan Yanıkyan cinayetlerinden sonra hikâyesi ve önemi yeniden canlanmıştır. Tehlirian’ın efsanesi 1980’lerin başında Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı daha fazla şiddeti haklı göstermek ve Ermeni gerekçesinin doğruluğunu daha geniş bir kamuoyuna sunmak için kullanılmaya başlandığında tekrar bir değişime uğramıştı. Fakat Tehlirian’ın hikâyesinde önemli bir sorun vardır.

69 “The Avenging Fists,” *AW*, Nisan 26, 1980.

70 “Massacrists Beware,” *AW*, Nisan 14, 1981.

Soghomon Tehlirian Hikâyesindeki Tutarsızlıklar

Soghomon Tehlirian'ın en uzun soluklu mirası Talat'ın Mart 1921'deki suikastı değil, aynı senenin Haziran ayındaki beraatıydı. Seneler içinde en az iki bilim adamı Tehlirian'ın duruşmasının geçerliliğini ve mahkemeden saklanılan bilgileri sorgulamıştır. *A Crime of Vengeance* adlı bu kitapta Edward Alexander kasıtlı şekilde saklanılan ve büyük ihtimalle jürinin kararını suçlu olarak değiştirebilecek üç hususu veya noktayı vurguluyor. İlki Tehlirian'ın Türkiye'ye karşı Ruslarla savaşan Ermeni fedai birimlerine katılmasıdır. Alexander'a göre Erzincan'daki katliamlardan sonra Tehlirian bu birimlere katılabileceği Tiflis'e gitmişti.⁷¹ İkincisi ise işbirlikçi ve muhbir Harootiun Mugerditchian'ın 1919'un Mart ayında İstanbul'da Tehlirian tarafından suikasta uğramasıdır.⁷² Üçüncü nokta Tehlirian'ın suikastı destekleyen ve planlayan daha büyük bir ağ veya örgütte -ki bu örnekte Ermeni Devrimci Federasyonu'dur- çalıştığını veya parçası olduğunu inkâr etmesidir.⁷³ Yakın zamanda Şeref Ünal, Tehlirian'ın duruşmasını analiz ederken aynı konulara işaret etmiştir.⁷⁴

Tehlirian'ın Ermeni fedai birimlerindeki katkısının ve özellikle Alexander'ın iddia ettiği gibi ailesinin katledilmesine şahit olduktan sonra katıldığının bilinmesi jürinin kararını nasıl etkilerdi belli değil. Tabii ki 1915 ve Mart 1921 arasındaki olayların kaynağı değişirdi, fakat jüri intikamı haklı bir gerekçe olarak gördüğü için bunun davanın sonucunu değiştirmesi muhtemel değildir. Diğer iki nokta daha sorunludur. Tehlirian'ın zaten Ermeni toplumu tarafından Türk yetkililerle işbirliği yaptığı iddiası yüzünden ölüme mahkûm edilen bir adamı öldürdüğünün bilinmesi ve yetkilerin şüphelendiği fakat kanıtlayamadığı veya araştırmadığı eski Osmanlı İmparatorluğu liderlerini öldürmekle görevli EDF operasyonun bir ajanı olduğunun kanıtlanması hiç şüphesiz olayları değiştirirdi. Ailesinin katledilmesi sebebiyle fiziksel ve ruhsal açıdan travma geçiren, Talat Paşa'yı Berlin'de tesadüfen bulup

Ailesinin katledilmesi sebebiyle fiziksel ve ruhsal açıdan travma geçiren, Talat Paşa'yı Berlin'de tesadüfen bulup annesinin cesedinin hayali tarafından azarlandıktan sonra onu öldürene kadar amaçsızca Avrupa'da gezinen genç bir adamın hikayesi, aslında mahkeme jürisi tecrübeli bir suikastçı ve yıllarca suikast için Talat'ı izleyen ve hazırlanan bir örgütün parçası olan bir adam olduğu hakikatine vakıf olsaydı, bu genç hakkında verdiği "suçsuzdur" hükmünün çıkmasına o kadar da etkili bir biçimde katkıda bulunmayabilirdi.

71 Alexander, 40-41, 74.

72 Alexander, 43-44; Avakian, 60; Bobelian, 68; Derogy, 68.

73 Alexander, 199.

74 Şeref Ünal, *Trial of Salomon Teilirian: Assassination of Talat Pasha, Berlin 2-3, Haziran 1921* (New York: Okey, 2007): 10-11.

annesinin cesedinin hayali tarafından azarlandıktan sonra onu öldürene kadar amaçsızca Avrupa’da gezinen genç bir adamın hikayesi, aslında mahkeme jürisi tecrübeli bir suikastçı ve yıllarca suikast için Talat’ı izleyen ve hazırlanan bir örgütün parçası olan bir adam olduğu hakikatine vakıf olsaydı, bu genç hakkında verdiği “suçsuzdur” hükmünün çıkmasına o kadar da etkili bir biçimde katkıda bulunmayabilirdi.

Tehlirian’ın davasında hiç bahsedilmemiş ve işitilmemiş olanlardan çok daha önemli olan ise söylenenin ne olduğudur. Bahsedildiği üzere beraatı daha çok kişisel olarak kız kardeşlerinin tecavüzüne ve bütün ailesinin katledilmesine şahit olduğunu ve uyandığında ceset yığınının altında olduğunu ve seyahat ettiği mülteciler arasında tek sağ kalan olduğunu aktarmasıyla ilgiliydi. Bu hikâye jüriyi duygulandırmış ve hiç kuşkusuz Talat Paşa’nın suikastının haklı olduğunu düşünmelerine yetecek kanıt, gerekçe veya sempati sağlamıştı. Bu korkunç deneyimi ve yarattığı travmayı hayal etmeye çalışmak ise onun cinayeti işlerken ruhsal baskı altında olduğunu düşünmelerine yardımcı olmuştur. Ruhsal ve fiziksel durumunu açıklayan diğer ifadeler ise tanık olduğu mezalimi güçlendirmiş ve bu eylemler için suçü kurbana atmış, suçluluğunu sorgulamayı daha da kolaylaştırmıştır.

Fakat bu ifadede yazılanların çoğunda göz ardı edilen, gizlenen veya sadece atılan büyük bir sorun vardır. Bilim adamlarının kullanması için mevcut olan birinci ve ikinci el kaynaklarda açıkça bulunabilen şey, Tehlirian’ın Berlin’deki mahkemede verdiği bütün ifadesinin ki bu muhtemelen 1915 yılındaki Ermeni katliamlarıyla ilgili en ünlü görgü tanığı raporudur, tamamen uydurulmuş olduğudur. Mahkemede ki ifadelerinin aksine 1915’de Tehlirian Erzincan’da değildi ve bu yüzden orada herhangi bir katliama tanık olamazdı. 1913 yılında Tehlirian Belgrat’taki babası ve ağabeyinin yanında mühendislik eğitimini sürdürmek için Doğu Anadolu’dan ayrılmıştı. Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz Tehlirian Ermeni fedailerine katılmak üzere Belgrad’ı terk ederek Tiflis’e gitmişti. Erzincan’a, 1916 yılı Temmuz ayında şehir Ermeni fedailer ve Rus ordusu Osmanlılardan alınana kadar dönmemişti. Erzincan’da olanların haberleri hep ikinci el kaynaklardan alınmıştı, hatta babası Belgrad’ı hiç terk etmemişti.

Soghomon Tehlirian’ın 1921’de savaş sırasında Doğu Anadolu’dan Berlin’e gittiğini anlatan ve yeminli ifadesiyle çelişen bu detaylar 1965 yılında ortaya çıkmıştır, fakat aslında çok daha erken, yani 1960 yılında yayınlanmış olmaları muhtemeldir ve EDF yayın organlarından en az iki gazete makalelerinde basılmıştır.⁷⁵ 1960, 1970 ve 1980’lerin başında yayınlanan

75 Avakian, 16, 34, 41-43; “How Tehlirian Tracked Down and Disposed of the Beast, Part I,” *AW*, Haziran 1975; “Soghomon Tehlirian: A Biographical Note,” *AW*, Mart 14, 1981; Detaylar muhtemelen ilk önce *Armenian Weekly* serisinde yayımlandı; Sarkis Atamian, “Soghomon Tehlirian: A Portrait of Immortality, Part I,” *Armenian Review* Vol. 13, No. 3 (1960): 40-51; Sarkis Atamian, “Soghomon Tehlirian: A Portrait of Immortality, Part II,” *Armenian Review* Vol. 13, No. 4 (1961): 15-20; Sarkis Atamian, “Soghomon Tehlirian: A Portrait of Immortality, Part III,” *Armenian Review* Vol. 14, No. 1 (1961).

yazılarda bu detaylar atlanılmış olsa bile Jacque Derogy'nin Nemesis Operasyonu hakkında ilk defa Fransızca olarak 1986'da ve daha sonra İngilizce olarak 1990'da yayınlanan kapsamlı kitabı *Resistance and Revenge: The Armenian Assassination of the Turkish Leaders Responsible for the 1915 Massacres and Deportations (Direnme ve İntikam: 1915 Katliamları ve Tehcirden Sorumlu Türk Liderlerin Ermeniler Tarafından Öldürülmeleri)* Tehlirian'ın yolculuğu hakkındaki bu detayları doğrulamıştır.⁷⁶ Derogy aynı zamanda Berlin polisine verilen ifadelerin, bazı ifadelerin geri çekilmelerinin de dâhil olduğu bütün savunma stratejisinin, ailesinin yok edilmesinin korkunç detayları ve annesinin hayaletinin söylediklerinin EDF tarafından yönlendirildiğini ve finans edildiğini iddia etmiştir.⁷⁷ Derogy'nin EDF'nin arşivlerine erişimi olduğunu düşünürsek ve EDF'nin Tehlirian'ın hayatının detaylarını kasıtlı olarak ve efsanevi konumunu sarsacak şekilde değiştirmek için bir nedeni olmadığını farz edersek, bu kanıt muhtemelen çok güvenilirdir.

Şaşırtıcı olan bir diğer şey ise bu kanıtın daha sonraki kaynaklarda nasıl kullanıldığıdır. Bazıları tamamen göz ardı etmiştir. 2006'da tekrar yayınlanan ve Vartkes Yeghiayan tarafından yazılan *The Case of Soghomon Tehlirian (Soghomon Tehlirian'ın Davası)* adlı kaynakta tercüme edilen mahkeme belgeleri bu belgeyi ve Tehlirian'ın ifadesini geçerli bir birinci el kaynak olarak gösteriyor ve Ermeni katliamları hakkında yazılan en az dört kitap da bu ifadesinden aynı şekilde bahsediyor.⁷⁸ Avakian'ın *The Cross and the Crescent (Haç ve Hilal)* ve Bobelian'ın *Children of Armenia (Ermenistan'ın Çocukları)* adlı eserinde Tehlirian'ın 1915'de Erzincan'da olmadığı en azından dolaylı olarak ifade edilmiştir.⁷⁹ Hem Avakian hem Bobelian Tehlirian'ın ifadesini atlamışlardır ama en azından Bobelian söylediklerinin “mahkeme salonundakilerin dikkatini çeken” duruşmada önemli bir etkisi olduğunu kabul etmiştir. Fakat mahkemenin akıl almaz korkunçluklara tanık olan birini dinlediklerine inandıklarını açıklamamıştır. Aynı zamanda her iki yazar da 1916'da Rus ordusuyla Erzincan'a döndüğünde ailesinin evini yıkılmış olarak bulduğunda yaşadığı travmayı vurgularken mahkeme salonunu etkileyen asıl deneyim veya hikâye bu değildi.⁸⁰ Uydurulmuş olan savunmasını meydana çıkaran tek yazar olan ve “savunmasının ailesinin Erzincan'da gözlerinin önünde katledilmesinin üzerine kurulduğunu ve sadece kendisinin mucize eseri katliamdan kurtulduğunu” iddia eden Derogy

76 Derogy, 65.

77 Ibid., xxiii-xxiv & 105.

78 Yeghiayan, *The Case of Soghomon Tehlirian*; Alexander, *Crimes*, 40, 69-70; Power, *Problem*, 3 & Balakian, loc. 5958; Vartabedian, “Commemoration,” 2; Samantha Power Tehlirian'ın ifadesinden bahsetmeyen Edward Alexander'dan alıntı yapar, Balakian Yeghiayan'ın yayımladığı belgelerden alıntı yapar, Vartabedian bu belgelerin internetteki versiyonuna alıntı yapar: http://cilicia.com/armo_tehlirian.html.

79 Avakian, 16, 34, 41-43; Bobelian, 58-60, 63.

80 Avakian, 124-130;

bile Tehlirian'ın mahkemede verdiği ifadeyi belirtiyor ve bu çelişki hakkında hiçbir yorum veya analiz yapmıyor.⁸¹

SONUÇ

Nemesis Operasyonu'nun Ermeni saldırıları ve 1970 ile 1980'lerdeki Ermeni terör örgütlerinin saldırıları ile ASALA ve Adalet Komandoları arasındaki en önemli bağlantı Soghomon Tehlirian'ın Haziran 1921'deki beraatıydı. Beraat etmesine yol açan 1915 ile 1921 yılları arasında batı basınında serbestçe belirtilen Türk ve Talat karşıtı fikirler, savaş sırasında Müttefik devletlerin verdiği sözler ve baskı altında olan Osmanlı devletinin varlığını sürdürebilmek için savaşmasıydı. Beraatını hızlandıran ise Tehlirian'ın mahkemede verdiği korkunç ve hayrete düşüren ve suikastçı ile kurbanı arasında kişisel bir bağ kurup fiziksel ve ruhsal ızdırap içinde olduğu iddiasını güçlendiren ifadesiydi. Geriye bakıldığında jüri "suçsuz" kararına varmasaydı şaşırtıcı olurdu. Beraatı Soghomon Tehlirian efsanesinin basit bir şiddet intikamından tüm Ermeni diasporası adına haklı çıkartılmış daha geniş bir şiddet olayına dönüşmesine izin vermiştir. Ermeni toplumunun sadece intikamla tatmin olmamasına ve Batı'nın Türk vatandaşların öldürülmelerine müsamaha gösterdiği ve cezalandırmadığı için gurur duymalarına yol açmıştır.

Günümüz Ermeni terörü döneminin sonuna kadar Ermeni diasporası en azından Ermeni-Amerikan basınında amaçlarına ulaşmak için şiddetin kullanılmasını güçlü bir şekilde desteklemişti. Ne zaman amaçlarına ulaşmak için kullanılan yöntemler sorgulandığında veya haklı gösterilmesi gerektiğinde, gerekçelerinin doğruluğunu kanıtlamak için Tehlirian'ın beraatını öne sürdüler. 1973 ve 1985 yılları arasında haklı gösterilen gerekçeleri masum olan 70'den fazla kişinin canını almıştı. Bu eylemlerin gerekçesinin 1921'de Berlin'deki bir mahkemede söylenen yalanlar üzerine kurulmuş olması bir trajedidir. Daha trajik olan ise 1915'de Doğu Anadolu'da meydana gelen olayları inceleyen uzmanların kaynakların güvenilirliğini sorgulamadığı hatta kullandıkları bilgilerin doğruluğunu bile araştırmadığıdır. Ermeni diasporası tarihi içinde 1915'den beri "çözüm için en önemli eylemi"⁸² gerçekleştiren Soghomon Tehlirian'ın efsanesi hem onu idol olarak gösteren Ermeni toplumu tarafından hem de efsanesinin devam etmesine yardımcı olan uzmanlar tarafından tekrar incelenmesi gerekmektedir.

81 Derogy, 87-88.

82 Vartabedian, 4.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

The New York Times (NYT)

The Times (London)

The Armenian Observer (AO)

The Armenian Reporter (AR)

The Armenian Weekly (AW)

The Trial of Soghomon Tehlirian http://cilicia.com/armo_tehlirian.html

İkincil Kaynaklar

ALEXANDER, Edward. *A Crime of Vengeance: An Armenian Struggle for Justice*. New York: The Free Press, 1991.

AVAKIAN, Lindy V. *The Cross and the Crescent*. Phoenix, AZ: UCS Press, 1989. (İlk yayınlanışı: Los Angeles, CA: De Vorss, 1965).

BALAKIAN, Peter. *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response*. New York: HarperCollins, 2003. Kindle Edition.

BOBELIAN, Michael. *Children of Armenia: A Forgotten Genocide and the Century-Long Struggle for Justice*. New York: Simon & Schuster, 2009.

CHALIAND, Gerard and Yves Ternon. *The Armenians: From Genocide to Resistance*. London: Zed Press, 1983.

DEROGY, Jacques. *Resistance and Revenge: The Armenian Assassination of The Turkish Leaders Responsible for the 1915 Massacres and Deportations*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1990. İlk, Fransız Yayın, 1986.

GUNTER, Michael M. *"Pursuing the Just Cause of their People": A Study of Contemporary Armenian Terrorism*. Westport, CT: Greenwood Press, 1986.

HYLAND, Francis P. *Armenian Terrorism: the Past, the Present, the Prospects*. Boulder, CO: Westview Press, 1991.

- KURZ, Anat and Ariel Merari. *ASALA—Irrational Terror or Political Tool*. Boulder, CO: Westview Press, 1985.
- LÜTEM, Ömer Engin. *Armenian Terrorism*. Ankara, Turkey: Avrasya İncelemeleri Merkezi, 2007.
- MILLER, Donald E. and Lorna Touryan Miller. *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide*. Berkeley, CA: The University of California Press, 1993.
- MORGENTHAU, Henry. *Ambassador Morgenthau's Story: A Personal Account of the Armenian Genocide*. New York: Cosmo Classics, 2008.
- SHIRAGIAN, Arshavir. *The Legacy: Memoirs of an Armenian Patriot*. Boston: Hairenik Press, 1976.
- TERNON, Yves. *The Armenian Cause*. Delmar, NY: Caravan Books, 1985.
- ÜNAL, Şeref. *Trial of Salomon Teilirian: Assassination of Talat Pasha, Berlin 2-3 June 1921*. New York: Okey, 2007.
- VARTABEDIAN, Sarah. "Commemoration of an Assassin: Representing the Armenian Genocide." Yüksek Lisans Tezi, University of North Carolina Chapel Hill, 2007.
- YEGHIAYAN, Vartkes. *The Case of Soghomon Tehlirian*. Glendale, CA: Center for Armenian Remembrance, 2006.

KİTAP TAHLİLİ

(BOOK REVIEW)

Damla ZEYTUNOĞLU

Ankara Üniversitesi Ermeni Dili ve Kültürü
Yüksek Lisans Öğrencisi

SOYKIRIM YAPAN KİM: TÜRKLER Mİ? ERMENİLER Mİ?

Yayına Hazırlayan: Hasan Karayiğit, Karma Kitaplar, İstanbul, 2012, 535 sayfa.

Hasan Karayiğit tarafından yayına hazırlanan *Soykırım Yapan Kim: Türkler mi? Ermeniler mi?* adlı kitap 1915 yılında yaşananları belgelerle ve fotoğraflarla anlatıyor okurlarına. 1916 yılında Osmanlı Dışişleri Bakanlığı tarafından bir komisyona hazırlattırılan ve orijinal adı *Ermeni Komitelerinin Âmal ve Harekât-ı İhtilaliyesi-Meşrutiyetten Evvel ve Sonra* olan ve 535 sayfadan oluşan kitabın yayın yönetmeni Kamuran Güneri. 1917 yılında Fransızca basımı da yayınlanmış olan kitap, o dönemde yaşanmış olayların hükümete bildirilip kaydedilmesiyle ortaya çıkmıştır ve o dönemdeki olayları anlatan birinci elden kaynak niteliğindedir.

Kitapta 19. yy.ın ikinci yarısından başlayarak, Ermeniler tarafından kurulan Hınçak ve Taşnaksütyon komitelerinin oluşturulması, Ermeni çeteler tarafından çıkarılan isyanlar, bu çeteler arasındaki haberleşme, propaganda ve teşkilatlanmalar, terör olayları, Ermeni zulüm ve terörüyle ilgili resmi raporlar, bu teröre maruz kalan bazı mağdurların isimleri ve bölgeleri, Ermenilerin savaş bölgelerinden çıkarılması, Ermenilerin nakli sırasında yapılan isyan ve teröristçe faaliyetler yer almaktadır.

Türkler ve millet-i sadıka olarak nitelendirilen Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yıllarca sorunsuz bir şekilde birlikte yaşamışlardır. Ancak Ermeniler I. Dünya Savaşı sırasında Rusya, İngiltere, Fransa gibi bazı batılı devletlerin de kışkırtmalarıyla Osmanlı Devleti'ne karşı Ruslarla birlik olmuş, örgütler ve komiteler kurarak birçok köye saldırmış ve masum insanları öldürmeye başlamışlardır. Kitapta da bu süreçle ilgili bilgiler ayrıntılı bir şekilde aktarılmaktadır: Çetelerin ve komitelerin yazışmaları, resmi belgeler, afişler, resimler, fotoğraflar, mektuplar, dilekçeler, marşlar kitapta sıkça yer almaktadır.

Kitabın Birinci Bölümünde Ermeni teşkilatlanmaları ve isyanları, Hınçak

komitesinin ve Taşnaksütyon komitesinin oluşturulması, Ermeni çeteler tarafından gerçekleştirilen Banka olayı, Zeytun olayları, Erzurum isyanı, Sason olayları fotoğraf ve resimlerle anlatılmış. Yine bu bölümde Rusya'daki Ermenilerin durumlarına da değinilmiş 1906 yılında bütün Rusya'da Ermenilere korkunç zulümler yapıldığı, Ruslaştırma politikasının özellikle Kafkasya'da Ermenilerin yaşadığı bölgelerde sistemli bir şekilde uygulandığı belirtilmiştir.

İkinci Bölümde Meşrutiyet'in ilanından sonra Ermeni sorunu, İstanbul diğer bölgeler ve Türkiye dışındaki Ermeni çeteler arasındaki haberleşme, propaganda ve teşkilatlanmalar, birçok ilde gerçekleştirilmiş olan isyan ve terör olayları beyannamelere de yer verilerek anlatılmıştır.

Eserde, uzun süre Van ve Bitlis civarında memurluk yapmış, önemli Rus kurmaylarından birinin "Van ve Bitlis İstatistiki" adıyla düzenlenmiş ve Rusya'da belirli kişilere dağıtılmak üzere basılmış kitabının Ermeniler hakkındaki kısımlarından alıntı da yapılmıştır:

...Bir Ermeni'nin kalbinde dini duygular çok az yer tutar, bunların mezhep inanışları da evlere şenlikmiş! Onun için Ermeni çeteleri, papazları çok çabuk kendi saflarına çekmeye muvaffak oldular. Türklere ve Kürtlere son derece nefretle yaklaştılar. Batılı diplomatlar da kendi bakış açılarına göre bu millet kavgasından çok gaddar bir şekilde istifade etmeye kalkmışlar, Ermenilerin milli duygularını tahrik ederek hiç sıkılmadan Türkiye'de bir Ermeni Meselesi icat etmişlerdir. Hâlbuki bunların hepsi Türkiye'nin göz kamaştırıcı mirasına hissedar görünmek amacına yöneliktir. Hıristiyanları korumak, insanlık ve hukuku savunmak gibi değerler sadece birer maskedir. Ermenilerin hakikaten fakirlik ve çaresizlik içinde olmaları Avrupa'nın umurunda bile değil...¹

Nakilden Önce Ermeni Zulüm ve Terörüyle İlgili Resmi Raporlar başlıklı üçüncü bölümde, teröre maruz kalan işkence edilen, öldürülen, tecavüz edilen ve bu yüzden intihar eden bazı mağdurların isimleri ve bölgeleri yer almaktadır. Yine Ermeniler tarafından tahrip edilen kutsal mekanlar, resmi daireler ve bazı genel binaların listesi de bulunmaktadır.

Son bölüm olan Dördüncü Bölümde ise Ermenilerin savaş bölgelerinden çıkarılmaları, Ermenilerin nakli sırasında yapılan isyan ve teröristçe faaliyetler anlatılıyor. Kitabın sonunda da varlığını ve egemenliğini ayakta tutmak için binlerce evladını savaş meydanlarında feda eden ve din, dil, cinsiyet, ve mezhep ayırımı yapmadan bütün halkından vatana karşı her

1 a.g.e. s.167

zamandan fazla bir sadakat ve bağılılık bekleyen bir devletin; kendisini içeriden işgal etmeye ve arkadan vurmaya çalışanlara karşı böyle bir karar almasının doğal ve meşru olduğu, böyle bir şeyin uygulanmasının ihmal edilmemesi gereken bir hak olduğu vurgulanmıştır.

İlk baskısı *Ermeni Komitelerinin Âmal ve Harekât-ı İhtilaliyesi-Meşrutiyetten Evvel ve Sonra* adıyla 1915 olaylarından bir yıl sonra yazılmış olan ve 2012 yılında *Soykırım Yapan Kim: Türkler mi? Ermeniler mi?* adıyla yeniden yayınlanan kitapta, o dönemde yaşananlara bütün ayrıntılarıyla yer verilmiştir, içerisinde yer alan resmi belge ve resimlerle o dönemin canlı bir tanığı gibidir. Kitabın özgün adının değiştirilmiş olması ise kitabın şansızlığı olarak yorumlanabilir.

THE HISTORY OF ARMENIA (ERMENİSTAN TARİHİ)

Yazar: Simon PAYASLIAN, New York, Palgrave Macmillan, 2007, 296 sayfa.

Kitabın yazarı Simon Payaslian, Boston Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Charles K. İle Elizabeth M. Kenosian Kürsüsü Başkanı olarak Çağdaş Ermeni Tarihi ve Edebiyatı üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. Palasliyan lisans eğitimini 1982'de siyasal bilimler ve İngiliz edebiyatı üzerine Wayne Devlet Üniversitesi'nde, yüksek lisansını 1984'te aynı üniversitede siyasal bilimler, doktorasını 1992'de aynı üniversitede ve aynı bölümde, ikinci doktorasını ise 2003'te Los Angeles Kaliforniya Üniversitesi'nde Tarih üzerine yapmıştır.

Simon Payaslian'ın "History of Armenia" adlı eseri dört ana bölüme ayrılmıştır. Daha sonra bu bölümler dokuz alt başlık halinde, bu dokuz alt başlık da kendi içinde 64 alt başlık olarak tasarlanmıştır. "History of Armenia" Ermenistan'ın siyasi geçişini konu alan bir kitaptır.

Önsöz'de, yazarın, eserin bütünü ile ilgili genel bir çerçeve çizerken yaptığı yorumda, "*Türk milliyetçisinin yükselişi ile Genç Türk Diktatörlüğüne, soykırımı ve birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin kuruluşuna gerekçe olarak Ermeni milliyetçi hareketlerinin ortaya çıkışı <...>*" şeklinde bir ifadeye yer vermesi dikkat çekidir.

Yazarın, "History of Armenia"da 296 sayfalık bir hacim içerisinde anlattığı Ermenistan'ın tarihiyle ilgili bilgi ve yorumlar genel hatlarıyla şöyle:

Kitap, "*Ermenistan'ın sakinleri, son fatihleri, tarihteki en büyük imparatorluğu meydana getirenlerden birisi olan, Büyük Pers İmparatorluğunun yöneticisi Daryus'a karşı isyanın derdindeydi,*" cümlesiyle başlıyor.

Simon Payaslian, ilk bölümün "Hanedanlıklar ve İmparatorluğun Jeopolitiği" adını taşıyan birinci başlıkta Ervanduni ile Artaşesyan hanedanlarından bahsederken, 3000 yıllık Ermeni medeniyetinin, Doğu Karadeniz Dağlarından Karabağ'a, Aladağlar'dan Fırat Nehri'ne, Aras Nehri'nden Urumiye Gölü'ne, Toroslar'dan, Dicle'ye, oradan da

Mezopotamya'ya kadar yayılan bir alanda bulunduğundan bahsediyor ve (efsaneye göre) Nuh'un Gemisi'nin oturduğu Ağrı Dağı'nın en ünlü Ermeni dağı olduğuna vurgu yapıyor.

Aynı bölümde sırasıyla, Simon Payaslian'ın Ermenilerin köklerini dayandığı "Urartular", "Ervanduni Hanedanının Ortaya Çıkışı", "Bağımsız Bir Devlet Olarak Ervanduni Ermenistan'ı", "Artaşesyan Krallığı", "Büyük Tigran ve Ermeni Barışı" başlıklı alt bölümlerin ardından, büyüyen Roma, Roma tehlikesini görmezden gelen Büyük Tigran zamanında Ermenistan'ın Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olması ve Ermenistan diye adlandırılan bölgenin kopuşu ("Düşüş" başlığı altında) hikaye ediliyor.

Aynı bölümün ikinci başlığı "Kültür, Dil ve Din Savaşları: Krallar, Marzpanlar, Ostikanlar" adını taşımaktadır. Bu başlık altında, "İmparatorlukların Dansı", "Ekonomik ve Kültürel Çatışmalar", "Sasani ve Roma İmparatorlukları Arasında Kalan Ermenistan", "Hristiyanlığın Kabulü ve Ermeni Alfabesinin Oluşturulması" başlıklarıyla ilişkili konular dışında yeni dinin kabulü öncesinde Anahit tapınağının bulunduğu yere Eçmiadzin Kilisesi'nin yapılışından ve daha sonraları, Ermenilerin birçoğunun parasal nedenlerden dolayı yeniden Zerdüştlüğü seçtiği anlatılıyor. Ardından, "Sasani Marzpanat Yönetimi", "Justinyan Reformları", "Arap İşgalleri ve Ostikan Yönetimi" başlıklarıyla işaret edilen konular genel hatlarıyla özetleniyor.

İkinci bölüm "Değişim ve Nakil" adını taşıyor. Burada yer alan "Bagratuni Krallığı ve Ayrışma" adlı üçüncü ana başlık kendi içerisinde alt başlıklara ayrılıyor: "I.Aşot", "I.Simbat", "II.Aşot Erkat", "Toplumsal Yapı", "Ticaret ve Ekonomi", "III.Aşot", "Kral I.Gagik Ani'de", "Krallıkların Düşüşü".

Aynı bölümün altındaki, "Kilikya Krallığı, Haçlılar ve Doğudan Gelen İşgal" adını taşıyan dördüncü başlık da diğerleri gibi kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmış: "Fatimi Hanedanlığı", "Özgürlük Savaşı", "Kilikya Krallığı", "Toplumsal Yapı", "Yönetim Yapısı", "Hukuk Yapısı", "Kilikya Ermeni Kültürü ve Gümüş Çağ", "Doğu ve Batı Arasındaki Kilikya", "Kilikya Krallığı'nın Sonu".

Simon Payaslian "Sultanlar, Çarlar ve Zalim Hükümdarlar" başlığını taşıyan üçüncü bölümün altındaki beşinci başlıkta, konuyu yazarın konumunu ve bakış açısını tespitine olanak verecek şekilde "Osmanlı, Pers ve Rus Yönetiminde Ermenistan", "Ermeni Kilisesi'nin Dirilmesi", "Ermeni Sorunun Ortaya Çıkışı", "Reform Numarası", "Ermeni Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı", "Milliyetçilik Kazanında", "Genç Türk Devrimi" şeklinde sınıflandırarak anlatıyor.

“Ermeni Soykırımı”, adını taşıyan altıncı başlıkta ise, “Katliamlar ve Sınırdışılar”, “Savaş ve Soykırım” alt başlıkları yer alıyor. Bu bölümde, Osmanlı toprakları üzerindeki amaçlara yer verilirken, ulusal ve dini nedenler dışında bir gerekçe sunulmadan, ülkede sadece Hristiyanları, özellikle de Ermenileri hedef alan bir hareket olduğu iddia ediliyor. Diğer yandan, Batılı güçlerin birbiri arasında ve Osmanlı’yla yaptıkları anlaşmalarda Ermenilere aldırış etmediği belirtiliyor. Aynı bölümde “*Çanakkale’deki deniz hezimetinin gerçek kurbanı olan Ermenilerin yok edilmesi imkanının verildiği*” şeklinde yapılan yorum dikkate değerdir.

“Bağımsızlık, Çağdaşlaşma ve Küreselleşme” başlıklı dördüncü bölümün altında verilen yedinci başlık “Ermenistan Cumhuriyeti: Birinci Cumhuriyet”, “Devrimci Rusya”, Savaş ve Cumhuriyet”, “İlk Hükümet”, “Paris’te Batılı Güçlerle”, “Gürcistan ile Azerbaycan Arasında”, “Hatisyan Hükümeti”, “Ordu Konuları ve Kilikya”, “Londra”, “San Remo ve Sevr”, “Büro Hükümeti”, “Kars ve Gümrü’ye General Karabekir”, “Son Hükümet”; sekizinci başlık “Leninci – Stalinci Miras: Yetmiş Yıllık Sovyet Yönetimi”, “Lenin ve Yeni Ekonomik Politika”, “Stalinci Düzen (1928-1953)”, “Ermeni Kilisesine Karşı Sovyet Düzeni”, “Stalinci Jeopolitik ve Kopuntu Ermenileri”, “Brejnev ve Meşruiyet Krizi (1964-1982)”, “Gorbaçov’un Glasnost ve Perestroikası (1985-1991)”, “Kopuntu Toplulukları”, “Sovyet Ermenistan’ının Sonu”; dokuzuncu başlıkta “Bağımsızlık ve Demokrasi: İkinci Cumhuriyet”, “Ter Petrosyan Hükümeti”, “Yeniden Karabağ”, “Koçaryan Hükümeti”, “Demokrasi ve Kadın”, “Ulusal Ekonomi”, “Koçaryan’ın Dış Politikası”, “Koçaryan Hükümeti ve Kopuntu Topluluklarıyla İlişkileri” şeklinde sınıflandırılmıştır.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılıır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise kk harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayınları (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

TÜRKMENİLE CO-OPERATION & CULTUREL FOUNDATION
CENTER FOR MIDDLE EASTERN STRATEGIC STUDIES

TURKISH SEARCH

Home   Subscribe   Contact   Press   Site Map   Links

ABOUT ORSAM

RESEARCH AREAS

- Iraq
- Iran
- Palestine-Israel
- Lebanon
- Gulf of Basra
- Turkey-Middle East
- Caucasus-Middle East
- Think Tanks

ORSAM GUEST

Prof. Raymond Hinnebusch evaluated Syrian foreign policy and Turkey-Syria relations. According to Hinnebusch Syria values relations with Turkey for several reasons.

Rıza Çolak, Representative of the Iraqi Turkmen Front in Talafar: "There is no such thing as Sunni-Shite conflict in Talafar. We are all brothers and sisters."

Christer Asp, The Kingdom of Sweden's Ambassador to Ankara, assessed Turkey-EU relations and Turkey's changing role within the international system.

Mohammed bin Nasser Hamed Al-Wohabi, Ambassador of the Sultanate of Oman, stated that Turkey is a stabilizing and balancing element in the Middle East.

Baodad Amreyev, Kazakh

High Level Strategic Dialogue Meeting

FOREIGN POLICY ANALYSIS

Turkish Foreign Minister Davutoğlu's Visit to Lebanon and Turkey's Relations with Lebanon

When we look at Turkey's relations with Lebanon from the past to the present, we see that these relations have developed on the basis of cooperation and, at times, conflict. However, since 2005, we have seen Turkey's relations with Lebanon develop rapidly in the fields of economy, politics and security.

[more](#)

Northern Iraq Notes II: Sulaymaniyah Observations

All the PUK authorities we interviewed said that the elections were a big gain for democracy. Probably, the reason for these statements isn't only the development of democracy. We got the impression that the Change List, formed by the PUK's veteran leaders, may reunite with the PUK.

[more](#)

Turkey-Azerbaijan Relations: How to Switch from Brotherhood Slogans to Strategic Partnership?

It is time to develop a closer relationship. By adding block into place each year, a common future that is based not only on bureaucrats and politicians but also on the entire nation and with the aim of improving friendship, peace and prosperity between Turkey and the Azerbaijan will be built.

[more](#)

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

[more](#)

ORSAM REPORTS

IRAQ'S PIVOTAL POINT: TALAFAR

THE STRUGGLE AGAINST PIRACY: THE SOMALIA CASE AND TURKEY'S POSITION

[ARCHIVE](#)

EVENTS

ORSAM-TRT Cooperation for the Documentary of Turkish Straits

The topics of the documentary film include the issue of Turkish Straits.

ORSAM Middle Eastern Studies Summer School Completed

ORSAM held a summer school program from July 1-15, 2009.

Tal Afar Conference in Istanbul

A conference was held on "Tal Afar: From the Invasion to the Present." on June 13, 2009 in Istanbul.

Obama's Middle East Policies Discussed

New American Policies and the future of Turkish-American relations were a topic at the meeting.

The Priorities of Turkey's Iraq Policy Evaluated

A brainstorm was arranged at ORSAM seeking to answer the question: "What should the

Your Link to Middle East

SİPARİŞ FORMU

Adı : ..... Adres : .....
Soyadı : .....
Telefon : .....
E-mail : .....

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 25 TL ~~27~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 9 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı 15 TL
(Genişletilmiş 2. Baskı)
 Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 42) 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 25) 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 11-12) 9 TL

Eski Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 2 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007
Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

AVİM

Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ

Ana Sayfa | Hakkımızda | Yayınlar | Yazılar | Linkler | İletişim | **ENGLISH**

Kafkasya ve Ermeni Sorunu | Balkan Araştırmaları | Asya Araştırmaları | Avrupa Araştırmaları

Yorum / Notlar / Duyurular | **Makale Arşivi**

SARKOZY ERMENİSTAN'DA 1- 12 Ekim 2011
Ömer Engin LÜTEM

FRANSA VE ERMENİ İDDIALARI- 4 Ekim 2011
Dr. Deniz ALTINBAŞ

RUS BÜYÜKELÇİNİN SIRLARA HİTABELİ - 30 Eylül 2011
Dr. Erhan TÜRBEDAR

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ MAHKEMELERİNDE AÇILAN TAZMİNAT DAVALARI ÜZERİNE - 27 Eylül 2011
Aslan Yavuz ŞİR

SİRBİSTAN KOSOVA SİYASETİNİ SORGULUYOR - 26 Eylül 2011
Dr. Erhan TÜRBEDAR

Makale Arşivi

Günlük Bülten Üyeligi

E-Posta Adresiniz Üye Ol

Günlük Bülten Tarih Seçiniz Git

Kafkasya ve Ermeni Sorunu

- “SEN ÖNCE KENDİNE ŞEKİ DÜZEN VER”
- “500 BİN ERMENİ VARSA 500 BİN DE TÜRK VAR”
- ÖN SEÇİMDEN ERMENİSTAN TEZİ ÇIKTI
- DOÇ.DR.EROL KURKÇUOĞLU: “BİR TÜRK TARİHÇİSİ OLARAK SARKOZY'YE SESLENMEK İSTİYORUM
- AZERİ-ERMENİ CEPHE HATTINDA ATEŞKES İHLALİ
- BAK ŞU KONUŞANANİCOLAS SARKOZY (İHSAN BAL)
- TÜRKİYE'YE YAKIN AUBRY Mİ ERMENİ YANLISI HOLLANDE Mİ?
- SARKOZY'NİN PES DEDİRTEN GEREKÇESİ

Balkan Araştırmaları

- GÜL: ARNAVUTLUK'A HER TÜRLÜ DESTEĞE HAZIRIZ
- BOSNA'DA KÜLTÜR MERKEZİ AÇTI
- KUVEYT, KOSOVA CUMHURİYETİNİ TANIDI
- KOSOVA İLE AB KOMİSLONU VİZELERİN KALDIRILMASINI ARALIKTA GÖRÜŞECEK
- BOSNA'DA SAVAŞAN LİBYALI ÜLKESİNE GÖNDERİLDİ
- YUNANİSTAN, BATI TRAKYA'YA VİZESİZ GİRİŞ İÇİN ÇALIŞIYOR
- YUNANİSTAN, TROYKA İLE UZLAŞTI
- SİRBİSTAN'DAKİ ETNİK BULGARLAR DEĞİŞİM KONUSUNDA İYİMSER DEĞİLLER
- MAVROYANNİS KIBRIS SORUNUNU DEĞERLENDİRDİ

Irak

- İRAK ASKERİ PKK'NIN PEŞİNE DÜŞECEK
- ELEKTRİK BAKANLIĞINA, KERİM AFTAN GETİRİLDİ

Asya Araştırmaları

- RUSYA: “ABD'Yİ ORTA ASYA'DA İSTEMİYORUZ”
- FRANSA KAZAKİSTAN'A VİZEYİ KOLAYLAŞTIRIYOR
- ASYA ÜLKELERİ KUVEYT'TE TOPLANDI
- GÖNÜLLÜ TÜRK DOKTORLARI ÖZBEKİSTAN'DA GÖNÜLLERİ FETHETTİ
- AVRASYA'NIN ENERJİSİ KAZAKİSTAN'DAN

Avrupa Araştırmaları

- FRANZİS SOSYALİSTLERİ ARASINDA ‘SOYKIRIM’ YARIŞI!
- AB MEDYASE: “BASKILAR TÜRKİYE'NİN İMAJINI BOZUYOR”
- AB İRAN'A YAPTIRIMLARI AĞIRLAŞTIRDI
- AB'NİN YUNANİSTAN İTİRAFİ ÇOK ŞAŞIRTI
- AB'NİN YUNANİSTAN İTİRAFİ ÇOK ŞAŞIRTI

Dünyadan Seçme Haberler

ABD: “İSRAİL'E BİLGİ YOK”

Sipariş Formu

Yeni Dergi

Yeni Kitap

TEMEL BİLGİ VE BELGELER

Devamı için ...

“NATO'nun radar sistemindeki bilgiler İsrail'e paylaşılmayacak.” Amerikan yönetimi bu bilgiyi bir kez daha teyit etti.

Devamı için ...

“KOMŞU'DA GREVLER DALGA DALGA YAYILIYOR

Devamı için ...

SLOVAKYA PARLAMENTOSU'NDAN RET

Devamı için ...

TİMOŞENKO'YA 7 YIL HAPİS

Devamı için ...

MAKEDONYA'DA NÜFUS SAYIMI

Yunanistan'da, mali krizle mücadele temelinde uygulamaya konulan reformlar çerçevesinde alınması kararlaştırılan yeni sert önlemlere toplumun her kesiminden gelen tepkiler her geçen gün artıyor.

Slovakya parlamentosu Avro Bölgesi'ndeki borç krizi için hayati önemde görülen Avrupa Mali İstikrar Fonu'nun genişletilmesi planlarını reddetti.

Ukrayna'nın eski başbakanı, yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle suçlu bulundu. Mahkeme Timoşenko'yu 7 yıl hapis cezasına çarptırdı.